

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIÆ 1918-1936

AZ ÚJ TRANSYLVANIA KIADÁSA

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

(ORSZÁGRÉSZÜNK ÁTALAKULÁSA 1918—1936)

SZERKESZTETTE:

GYÖRI ILLÉS ISTVÁN

M U N K A T A R S A K :

Baradlai László, Benczel Béla, Gaál Gábor,
Gárdos Sándor, Gyárfás Endre, dr. Janovics
Jenő, Kakassy Endre, Kalotai Gábor, Ká-
roly Sándor, Kőműves Lajos, Mikés Imre,
Ikarádi Nagy Lajos, Pogány Marcel, Szász
Endre, dr. Szeghő Imre, Tabéry Géza, dr.
Turnovszky Sándor

KIADTA AZ ÚJ TRANSZILVÁNIA

C L U J, 1 9 3 7

25221

CENZURAT.

FRATERNITAS KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ R. T. CLUJ NYOMASA

**Ebből a műből 300 számozott amatőrpéldány
készült félbőr-kötésben könyvbarátok számára
a cluji Fraternitas Könyv- és Lapkiadó R. T.
gépein.**

Metamorphosis Transylvaniae

Néhai való jó Apor Péter báró az Urnak 1736-ik esztendejében, tehát pontosan kétszáz évvel ezelőtt írta meg Metamorphosis Transylvaniae című művét, amely mű első oldalán a következő magyarázó szöveg áll:

„Erdélynek régi alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása, melyen amint életében sohasem kapott, hanem Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradott, úgy következendő maradváinak örökös emlékeztire irt le hazája felfordult állapotján szánakozó igaz hazafija és gyökeres székely

báró altorjai Apor Péter

végezte pengig el munkáját az 1736. és életének 60-ik esztendejében alsó-torjai udvarházánál.“

Kétszáz év multával ismét aktuális lett Transilvania nagy metamorphosisáról számot adni, hiszen idestova már két évtizede, hogy Transilvania életében még a XVIII-ik századbeli átalakulásnál is nagyobb fordulat történt: 1918. december 1-én az albaiulai nemzetgyűlés kimondta Transilvániának Romániához való csatolását s ez új állami jogi helyzetet az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés is szentesítette. Azóta nagy, viharos multu országárszánk új történelmi korszakot ért el s erről a korszakról akar számot adni ez az új Metamorphosis Transylvaniae. Történelmi tárgyilagossággal számol be ez a könyv a nagy változásról és az azóta történt eseményekről. Nem kritikusan akarunk lenni a történeteknek, hiszen azok még oly közel vannak hozzánk, még annyira benne élünk a legutóbbi évtized eseményeiben, hogy a kritika, a bírálat nem is lehetne minden elfogultságtól mentes s önkéntelenül a politika mesgyéjére siklanánk, már pedig e mű szerzőitől távol áll minden politizálási szándék.

18 transzilván földből sarjadt és szülőföldjéhez őszintén ragaszkodó író, újságíró és publicista írta meg e könyv fejezeteit s művük elkészítésénél egyetlen magasztos gondolat lelkesítette, hevitette őket, nevezetesen, hogy a történelmi mult nagy tévedései után végre elháruljanak az akadályok a Transilvania földjén élő román és magyar népek őszinte közeledésének útjából. Ne várjon tehát tőlünk elfogult politizálást az olvasó, hanem elégedjék meg a tények és események tárgyilagos ismertetésével, hiszen a megismerés ugyis a legrövidebb út az igazsághoz.

E Kárpátok koszorúza gyönyörű országrész sok véres zivatart élt már át, de aminthogy e véres zivatatok nem tudták eltüntetni Transilvania természeti szépségeit, épu gy népének lelki adottságait sem törölték el e vérzivataros megpróbáltatások. Transilvania bércei között mün-

dig különböző nyelveket beszélő népek laktak, de e nyelvi különbség dacára sem tudta semmiféle politikai fordulat az itt élő népeket intézményesen szembeállítani egymással. Van ennek a hegyes-völgyes szép földdarabnak valami olyan szuggesztív kisugárzása, amely tul a történelmi fordulatokon és politikai átalakulásokon minden időkbén kihangsúlyozta az itt élő s különböző nyelveket beszélő népek együvé tartozandóságát. Érthető tehát, hogy az itt élő népek lelkétől távol áll minden olyan akció, amely ezt az együvé tartozandóságot veszélyeztetni akarná. Éppen ezért e mű írói is gondosan vigyáznak arra, hogy az események hü regisztrálásán tul ne kalandozzanak el írásaikkal messzire, hanem becsületes számvetést tartsanak a legutóbbi 18 esztendő történetének betűkbe rögzítésénél. Pontosan annyit írunk meg, amennyire a történelemnek szüksége van s ha ez a könyv első sorban is kisebbségi sorra került életünk ujkori történelmének vázlata csupán, mégis Transilvania minden népét érdekli, mert az eseményeket nemcsak egymás mellett, hanem együtt is éltük át. Ezzel a meghatározással már körülbelül meg is mondtuk, hogy mi is az a transilván igazság. Transilvániában mindig együtt és nemcsak egymás mellett éltek a különböző nyelveket beszélő, de egymás örömet-bánatát minden körülmények között átérző népek.

Amint a kétszáz év előtti Metamorphosis Transilvaniae-ben Apor Péter báró az első cikkelyben azzal indokolja meg művét, hogy ami kevés eszébe jut, hogy feledékenységbe ne menjen, azt leírja, ugy e mű szerkesztője is az elfeledés veszélyétől akarja megmenteni a könyvben felsorolt s Transilvania legujabbkori történetére vonatkozó adatokat. Egészen bizonyos, hogy akadnak majd uj Cserei Mihályok, akik ezt az uj Metamorphosis Transilvaniae-t is megjegyzésekkel és pótlékokkal látják el, mint egykoron Apor Péter művét, de nagyon vigyázzanak ezek az uj Csereiék, hogy meg ne hamisítsák könyvünk szellemét, amely az itt élő népek együvé tartozandóságának kihangsúlyozásával készült el Transilvania fővárosában, az Urnak 1937-ik esztendejében.

A SZERKESZTŐ.

I. A NAGY ÁTALAKULÁS

„Fehér zászlóval állunk előtted Ismeretlen Végzet” — írta a román csapatok bevonulásának napján meginduló cluji Keleti Újság 1918 december 24-iki első számában s amikor 18 esztendő múltával visszalapozunk a múlt történetének lapjain, elfogódva olvassuk az akkor leírt sorokat. Mindenki meg kell értenie a mi elfogódásunkat, hiszen egy sokat szenvedett nép reménykedése és reménytelensége, várakozása és kétségbeesése, fájdalma és bizakodása, kétkedése és letargiája sir ki e szivbemarkoló sorokból. Ez az egy mondat tökéletes kifejezője annak a bizonytalanságnak, ahogy Transzilvánia magyarságát utolérte történelmi végzete. Senki sem készült fel erre a nagy átalakulásra s amikor mégis megtörtént az átalakulás, senki sem hitte a háborúk és forradalmak nagy felfordulásai után, hogy a ma történései holnap is aktuálisak lehetnek s egy néhány világosfejú gondolkozón kívül a magyarság zöme csak átmeneti állapotnak hitte az imperiumváltozást. Ennek a tájékozatlanságnak, ennek a bizonytalanságnak és naiv hitetlenségnek a jegyében rajzolódott ki azután a traszilvániai magyarság kálváriás útja.

Siessük leszögezni, hogy ezért a kálváriás utért nemcsak a történelmi események és azok előidézői, hanem maga az események által főbekölíntott és igen nehezen eszmélő magyarság is felelős, mert a bódultságból való magunkhozérés oly sokára következett be, hogy a tétlenségnek ezt a hosszú pauzáját kell éreznünk még ma is Transzilvániában. Nagyon későn vette tudomásul a magyarság, hogy egy vesztett háború után bele kell törődnie a változatlanba és „Menteni a menthetőt!” felkiáltással el kell helyezkednie az új államkeretek között. Ezek ismeretében ehamarkodott dolog volna minden felelősséget a főhatalmat átvevő románságra kenni, mert kijut a felelősség mindnyájunknak, akik oly tartós bódultságban éltünk és okult erőktől reméltük a viszonyok kedvünk szerinti rendeződését. Előre kell ezeket bocsájtanunk, amikor a transzilvániai magyarság 18 esztendőös zökkenőkkel tele útjáról beszámolunk.

Transzilvánia sorsának útjai már Romániának a háboruba lépésekor ki voltak rajzolva azon a térképen, amely az antant

hadseregek győzelme esetére megállapította Európa új országhatárait, mégis formailag az albaiuliai nemzetgyűlés szögezte le először nyíltan és határozottan, hogy Transzilvánia lesz a Magyarországgal testéről és Romániához csatoltatik. A transzilvániai románság vezetői az összeomlás után kettőzött energiával láttak hozzá több évszázados nemzeti eszményük megvalósításához s mialatt az itt élő magyarság a Budapestről érkező és egymásnak ellentmondó intézkedések malomkövei között tanácstalannul őrlődött, azalatt a transzilvániai román politikusok gyors tempóban dülőre vitték a dolgokat. A magyar és román Nemzeti Tanácsok csapatai még országsszerte csetepatéztak egymással, amikor 1918 december 1-én *bázești* Pop György elnökletével összeült az albaiuliai nemzetgyűlés, amelyen felolvasták az albaiuliai pontok címen ismert határozatokat, amelyekre nyomban esküt is tettek.

Az albaiuliai határozatok a következőképp hangzanak:

„I. A transzilvániai, banati és magyarországi összes románok meghatalmazott képviselőinek Albaulián 1918 december 1-én egybegyűlt nemzetgyűlése kimondja ezeknek a románoknak és az általuk lakott területeknek egyesülését, illetve egyesítését Romániával. A nemzetgyűlés különösen kijelenti elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között fekvő egész Banatra nézve.

„II. A nemzetgyűlés az általános választójog alapján választott alkotmányozó gyűlés összeüléseiig biztosítja e területek lakosainak ideiglenes önkormányzatát.

„III. Ezzel kapcsolatban az új román állam megalakítására nézve a nemzetgyűlés, mint alapelveket, a következőket proklamálja:

„1. Teljes nemzeti szabadság az itt élő nemzeteknek. Minden nemzet önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből vett egyének által, önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását. Minden nemzet a törvényhozási képviseletre és az ország kormányzásában való részvételre népességének számarányában nyer jogot.

„2. Az állam összes hitfelekezetei egyenjogúak és az önkormányzat teljes szabadsága megilleti őket.

„3. A közelet minden terén demokratikus kormányzat létesítendő. Általános közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti, aránylagos választójog mindkét nem részére a 21 éves kortól kezdve, a községi, megyei és parlamenti képviseleteknek.

„4. Teljes sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési jog, minden emberi gondolat szabad terjesztése.

„5. Radikális földbirtokreform. Az összes birtokok, különösen a nagybirtokok össze fognak iratni. Az összeírások alapján, eltörölve a hitbizományokat és csökkentve a szükség szerinti latifundiumokat, lehetővé fogják tenni a földművelőknek,

hogy maguknak legalábbis olyan nagyságú birtokot szerezzenek, melyet családjukkal együtt megművelhetnek.

„6. Az ipari munkások részére biztosítani kell azokat a jogokat és előnyöket, melyek a nyugat legelőrehaladottabb ipari államaiban törvényszerint biztosítva vannak.”

Eddig szólnak az albaiuliai határozatok, amiknek néhány pontja különösen az agrárreformra vonatkozólag csaknem teljes egészében végre is hajtatott s hogy a kisebbségekre vonatkozó pontoknak mai napig nem tudunk teljes egészében érvényt szerezni, az első sorban is kisebbségi politikánk lanyhaságával és tehetetlenségével magyarázható.

A román politikusok agilitása már december 2-án életre hívja a „Consiliul Dirigent” néven ismert román nemzeti kormányzótanácsot, amely *Maniu Gyula* elnökletével tizenöt tagból állott és Sibiuban kezdte meg működését. Csaknem ezzel egyidejűleg bizta meg gróf *Bathányi Tivadar* magyar belügyminiszter Budapesten dr. *Apáthy István* cluji egyetemi tanárt kelet-magyarországi főkormánybiztossággal, de teljhatalmat nem adott neki. Természetes, hogy ez a hatalomnélküli főkormánybiztos nem sok vizet zavarhatott Transzilvániában s amikor *Neculcea* román tábornok megüzenni Apáthynak, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Clujt s ha ellenállás lesz, lövetni fogja a várost, Apáthy visszaüzeni, hogy Cluj nem áll ellent.

Hol voltak a magyarság vezetői?

Nem a történelmi felelősség céljából, hanem pusztán a tények megismerése miatt tisztába kell jönnünk néhány körülménnyel, mert csak így tudunk magyarázatot találni sok olyan dologra, ami ma érthetetlennek látszik előttünk. Tisztába kell jönnünk azokkal az okokkal, amik a transzilvániai magyarság helyzetét a sorsdöntő napokban oly bizonytalanná tették. Hol voltak a kiválasztottak, a vezetők, akik a kétségekkel küzdő magyarságnak praktikus tanácsokat adhattak volna? Hol voltak azok a politikai vezérek, akik felismerve a helyzetet, irányt mutathattak volna a transzilvániai magyarságnak a jövőre nézve?

Be kell vallanunk, hogy az itteni magyarságnak éppen ezekben a válságos időkben hiányoztak a hivatott politikai vezérei. A háború előtti és alatti politikai vezérek részben Budapesten huzódtak meg bombamentes palotafedezékeikben, kényelmesen várva a válságok kifejlődését, részben a mult felelőssége elől külföldre emigráltak, de azok a kevesek is, akik itt maradtak, nem merték vállalni a kezdeményezés obligóját semmiféle formában.

Transzilvánia fővárosában az összeomlás idején volt néhány politikus, akinek sulya és tekintélye lehetett az itteni magyarság előtt. Így dr. *Apáthy István*, dr. *Biró Balázs*, dr. *Köl-*

tő Gábor, Nagy Károly ref. püspök, Fabinyi egyeteml tanár (a későbbi magyar pénzügyminiszter), Grandpierre Emil, Papp Antal és még egynéhányan, akik elsősorban lettek volna hivatottak az itteni magyarság politikai állásfoglalásának irányt szabni, de Apáthy Istvánt 1919 január 17-én internálták a románok s a többi vezetők megfélemlítve, vagy teljesen visszahúzódtak, vagy megszöktek a süllyedő hajóról, itthagyták a magyarságot, a teljes bizonytalanságban, hogy ki-kik tetszése szerint határozzon és döntsön jövőendő sorsa felett. Ezeknek az uraknak az utolsó politikai ténykedése az volt, hogy Grandpierre Emil vezetésével egy bizottságot utaztattak el Sibiuba s miután ez a bizottság a Consiliul Dirigentnél állítólag semmit sem tudott elérni, az itteni magyar urak felhagytak minden politikai aktivitással.

A felborult rendet, a frontról hazatérő fegyveres katonák anarchiáját csak erélyes kézzel lehetett megfékezni, de a bomlasztó áradattal szemben a különböző Nemzeti Tanácsok teljesen tehetetlenek voltak s amikor azután 1919 márciusában Budapesten kikiáltották a tanácsköztársaságot, még az itt élő magyar polgári társadalom is csak a kompakt egységekben felvonuló román hadseregtől remélte a helyzet tisztázását. Így magyarázható azután meg az az érthetetlennek látszó körülmény, hogy néhány transzilvániai városnak a magyar polgársága, amely átélte a vörös uralom megpróbáltatásait, felszabadítóként üdvözölte a bevonuló román hadsereget. Így Oradea, Sathumaren és még néhány kisebb városban maga a magyar polgári lakosság siettette a román hadsereg bevonulását. Természetesen ezt a felszabadítást csak átmeneti állapotnak gondolták a „románvezetők“, de csakhamar tudomásul kellett venniök, hogy a román hadsereg nyomán a román közigazgatás is bevonult és sietett véglegesen berendezkedni „a felszabadított“ városokban.

A passzív rezisztencia

Ezekben a zürzavaros időkben erősen érezte a változott viszonyok közé került magyarság a hivatott vezetők hiányát. Ha csak egyetlen egy vezére lett volna ezekben az időkben az itteni magyarságnak, aki az egymásnak ellentmondó pesti rendelkezésekkel szemben, ki merte volna adni a jelszót: „Mindenki maradjon a helyén! Mindenki tegye le az esküt!“ — egészen másképp rajzolódtott volna ki a román főhatalom alá került transzilvániai magyarság sorsa. De senki sem mert kiállni, senki sem merte vállalni a felelősséget azért, hogy az addig már Ferencz Józsefre, IV. Károlyra és Nemzeti Tanácsra esküt tett tisztviselők felesküdjének Románia uralkodójára is, hogy fogadják el a román vezetők ajánlatát s ne szabotálják hivatalukat abban a reményben, hogy a románok úgy sem tudják betölteni az önként elhagyott posztokat. Ez a szabotá-

lás, ez az eskü megtagadás, amit kényelmesen „passzív rezisztenciá”-nak neveztek el, pecsételte meg véglegesen az itt élő magyarság sorsát.

Kényelmes dolog volna most jóslásokba bocsátkozni, hogy mi történt volna, ha a magyar tisztviselők, bírák stb. helyükön maradnak, csupán egyet kell leszögeznünk, hogy pl. a vasutnál, ahol pedig szintén sokan hagyták el állomáshelyüket és ahol azóta a sok nyelvvizsga és tisztogatás szintén megtizedelte a sorokat, még ma is néhány ezer magyar anyanyelvű alkalmazott dolgozik. A passzív rezisztencia mint népi demonstráció, mint védekező harci eszköz eredményes lehet, ha az nemcsak külső megnyilatkozásaiban, hanem belülről megszervezve és intézményesen ellenálló. A közelmúlt példáiból az irek és a hinduk passzív rezisztenciája nevezhető eredményesnek, már a Macsek által vezetett horvát ellenállás nagyon elnyult és végül is kompromissziumokkal végződött.

A transzilvániai passzív rezisztencia inkább hangzatos politikai jelszó volt, mint számottevő és eredménnyel kecsegtető ellenállási módszer. A közüzemi sztrájkokat letörték és az állásaiknak hátat fordító tisztviselőket lassan kicserélték románokkal s így nem is lehetett sikere ennek az ellenállásnak semmiképpen sem. De megtörte az ellenállás falanszát az itteni zsidóság lecsatlakozása is, amikor is a magyar zsidók a cionizmus zászlója alá sorakozva, teljesen új utakon próbálták megvédeni érdekeiket, valamint a szabadfoglalkozásu keresztény magyarok, az ügyvédek, orvosok, mérnökök egzisztencia-mentő akciója is.

A repatriáló vagonlakók

Az a ködös bódult állapot, ami az események számunkra tragikus változásai után az itteni magyarság lelkére ült — sajnos — hosszú ideig tartott. Egymásra rohanó hetek, hónapok, esztendők teljes tétlenségben multak el s mindenki várt a szájába repülő sültgalambra. Az álmodozóbbak a házak tetejéről lesték naponta a felszabadító magyar seregek érkezését s ezalatt a románság kényelmesen berendezkedhetett Transzilvániában. Amikor azután az agyakra borult köd oszladozni kezdett s az itteni magyarság, respektive az esküt nem tett tisztviselők hajlandóknak mutatkoztak részt venni az országépítő munkában, a románoknak már nem volt szükségük rájuk és kezdetét vette a legszomorubb korszak, a vagonlakásokba való repatriálás.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által megjelölt adatok szerint a Romániából való repatriálás statisztikája a következő:

1918-ban	40.912
1919-ben	33.551
1920-ban	79.773
1921-ben	19.879
1922-ben	13.651
1923-ban	7.536
1924-ben	1.693
Összesen	197.035

transzilvániai magyar vagonlakó költözött el innen s ha e statisztikát jól megnézzük, láthatjuk, hogy éppen 1920-ban volt a legnagyobb mérvű a repatriálás, amikor az esküt nem tett tisztviselők megtudták, hogy nem tudnak többé elhelyezkedni Romániában.

Ha csak egy évvel hamarabb eszmélt volna fel letargiájából a transzilvániai magyarság, egészen bizonyos, hogy sokkal kevesebb magyarnak kellett volna repatriálnia innen. Bizonyíték erre az a körülmény, hogy pl. a szászok, akik siettek elhelyezkedni az új államkeretek között, még ma is ott vannak az állami és közigazgatási hivatalokban és tisztjeik a román hadseregben.

A falu behódolása

Bármennyire is próbáljuk szépítgetni a dolgokat, be kell ismernünk, hogy a transzilvániai falu hamarabb rátalált a praktikus utra, mint a városok polgársága. Már az albaiuliai nemzetgyűlés után értesülnek a magyar és székely falvak népei az Albaulian megjelent román paraszt delegátusoktól, hogy agrárreform készül s az urak földjét szétosszák a földéhes parasztok között. Szájukban a sok véres áldozatot követelő ötödféleves háború csalódásainak keserű ízével, belefáradva a politika okozta háború borzalmaiba, a magyar és székely paraszt az agrárreform gyönyörű ígéretei felé fordul, amit előbburi huncutságnak tart és bizalmatlankodva figyel, mignem értesül arról, hogy a magyar és szász földesurak frontot akarnak állítani az agrárreformmal szemben. Természetes, hogy a magyar és román paraszt egy nevezőre kerül a magyar földesurral szemben, amikor értesül arról, hogy a földbirtokosok a Transzilvániai Gazdasági Egyesület égisze alatt Clujon 1920. december 5-én tiltakozó gyűlést rendeznek az agrárreform ellen, sőt az uralkodó elé is küldöttséget menesztenek. Ezen a ponton találkoznak végérvényesen a román és magyar paraszterdek, amiknek jegyében a falvak székely és magyar népe hamarosan leszerele és cserben hagyja a városi vezetők által kijelölt passzív rezisztenciás utat.

A falu útja teljesen elhajlik a városétól, amikor 1921. július 23-án életbe lép a Garoflid-féle agrártörvény, amelynek

vannak ugyan sérelmes pontjai a közbirtokosságok és magyar telepesek rovására is, de végeredményében mégis földhöz jutatta a földéhes magyar és székely parasztság egy jelentékeny részét s ilyenformán nem szabad csodálkoznunk azon, ha a falu behódolása az új impérium felé rövidesen teljessé válik. Előfordulnak ugyan a falvakban csendőr-brutalitások, hatósági tulkapások, ez azonban nem tudja megrontani a román és magyar parasztság közötti harmónikus szellemet. Tizen-nyolc esztendő alatt nem tudunk egyetlen olyan jelentőségteljes esetről sem, amikor a falvak magyar és román parasztsága egymással szembe került volna. A transzilvániai román parasztság sohasem helyeselte a magyar parasztságot inzultáló hatósági tulkapásokat, viszont e hatósági tulkapásokért a magyar parasztok sohasem okolták a román parasztokat. A falvak népe között elég rövid idő alatt kiépült egy olyan parasztszolidaritás, amely a speciális transzilván szellem megértő humanitásából fakadt s így politikusaink messze lemaradnak a parasztok konszolidációs munkája mögött.

Első lépések az aktivitás útján

Hároméves semmittevés és Patópálos ábrándozás után bizony nehéz volt elindulni azon az úton, amely az itteni magyarságot közelebb hozhatta volna a tőlünk lassanként elidegenedett többséghez és így a hosszú szabotálás utáni első tapogatózó lépések nem biztattak sok sikerrel. De nem is biztathattak, mert azok, akik három évi hallgatás után 1921-ben végre elérkezettnek látták az időt az ittélő magyarság megszervezésére és életre hívták az ugynevezett „Magyar Szövetség”-et, rövidesen bizonyosságot tettek arról, hogy nem alkalmasak az itt élő magyarság politikai szervezkedésének irányítására, mert kicsinyes elvi és személyes szempontokat a nagy népi érdekek elé helyeztek.

Az első lépéseket az aktivitás útján a falu indítja el, amikor Huedin községben az ugynevezett kalotaszegi csoport Kós Károly és Betlendi Márton vezetésével 1921 június 5-én megalapítja a Magyar Néppártot, melynek elnökévé dr. *Albrecht* Lajos huedini ügyvédet s alelnökévé Bokor Mártont választják meg. A huedini lépést követi a cluji szervezkedés, amely végülis egy hónap múlva, július 6-án életre hívja a már előbb említett Magyar Szövetséget. A Szövetség elnökévé báró *Jósika* Samut, titkárává Kós Károlyt választják meg s mert ez a tömörülés dacára mágnás vezetőjének elsősorban is a demokratikus és szabadszellemű elemek tömörülése volt, a cluji Unio szabadkőműves adja át helyiségeit a Szövetség működésének céljaira.

A Magyar Szövetség azonban nagyon tiszavirág életű volt, mert *Jósika* báró egy késői udvari meghívást visszautasított, miután az nem a kellő formák között történt meg. Az történt

ugyanis, hogy Öfelsége Mária királyné látogatása alkalmából megtartott opera előadásra *Methes* akkori prefektus elfeledte meghívni a magyarság képviselőit is, amikor erről Öfelsége tudomást szerzett, azonnal felhívta a prefektus figyelmét erre a körülményre, aki sietve küldte el titkárát Jósika báró lakására, kérve, hogy jöjjön el az előadásra. Jósika megsértődött és nem ment el s a vezetése alatt álló Magyar Szövetséget másnap lezárták és működését felfüggesztették.

A Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt

A Magyar Szövetség feloszlata után a Magyar Néppárt 1922. január 15-én megtartja cluji nagygyűlését, ahol vendégként megjelenik báró Jósika Samu is. A cluji gyűlés a párt elnökévé most *Kecskeméthy* Istvánt választotta meg s elhatározták országrészünk teljes politikai megszervezését. E demokratikus alapon mozgó Néppárt politikai akciója aktivitásra serkentette a transzilvániai arisztokratákat is, akik még a Jósika-féle baklövés után is hittek abban, hogy a transzilvániai magyar politika irányítására kizárólag az arisztokrata és zsentri osztály hivatott és 1922 február 12-én megalakítják a Magyar Nemzeti Pártot, amelynek elnökévé *Nagy Károly* református püspököt választják meg, majd ugyanezév augusztusában az országos alakuló nagygyűlés elnökévé *Grandpierre Emilt* választják. A nagygyűlésen *Sándor József*, a transzilvániai magyar politika egyik legagilisabb vezetője felveti a Néppárttal való fúzió szükségességét, ami dr. *Zágoni István* tárgyalásai után létre is jön és 1922. december 28-án megalakult az egységes Magyar Párt, amelynek elnökévé ismét báró Jósika Samut választják meg. Ügyvezető alelnök lett dr. *Haller Gusztáv* és titkár dr. *Naláczy István*.

Hogy szerencsés ötlet volt-e ez a fúzió, vagy sem, annak vitatásába most nem bocsátkozom, csupán annyit tartok fontosnak leszögezni, hogy ez az egyesülés sem tudta megteremteni Transzilvániában azt az abszolút magyar egységet, amely kisebbségi harcainkban oly igen kívánatos lett volna. Állandó elégtelenségek, belső harcok, amelyek különösen a parlamentek kijelölésénél éleződtek ki, jellemzik a Magyar Pártot, amely hivatott volna a magyar egységet lefelé és felfelé egyaránt imponálóan kidomborítani. Voltak diszidensek, akik nyílt harcot indítottak a párt vezetősége ellen, volt egy úgynevezett reformtábor, amely Krenner Miklós vezetésével ellenzékieskedett a pártban és sürgette a szervezeti szabály módosítását, de alakult a székelyföldön egy külön Magyar Kisgazdapárt is, amely a Román Nemzeti Parasztpárttal együtt indult választási harcba a Magyar Párttal szemben. Hogy ezeknek az elégtelenségeknek az eredője mindig csak a kielégítetlen egyéni ambíciókban keresendő, azt éppen úgy nem lehet állítani,

mint ahogy igazságtalan dolog volna minden kudarcért és elégedetlenségért kizárólag a Magyar Párt vezetéséért okolni.

A ciuceai paktum

A transzilvániai magyar politika életében kétségkívül a legkiemelkedőbb mozzanat a ciuceai paktum volt, ami mögé ha az egységes magyar akaratot fel tudták volna annak idején sorakoztatni, egészen bizonyosan más volna ma a kisebbség-politikai atmoszféra nálunk. Az 1923 október 22-én Bucarestben aláírt ciuceai paktum ugyanis olyan széleskörű lehetőséget nyújtott kisebbségi sorra került életünk stabilizálásához, hogy azóta csak, mint gyorsan tovatűnt álmokra gondolunk vissza erre az intermezzóra. Nem beszélve azokról a kulturális és gazdasági előnyökről, amelyek e paktum révén elérhetőek lettek volna, csak arra a körülményre mutatunk rá, hogy Averescu és Goga pártja nem kevesebb, mint 18 képviselői és 10 szenátori mandátumot biztosított a transzilvániai magyarság számára a román parlamentben. Tizenöt év történelmi távlatából ma már megállapíthatjuk, hogy a ciuceai paktum megkötése volt az a történelmi időpont, amikor a magyarországi politika közélése Romániához minden tekintetben nagyszerű eredményeket produkálhatott volna. Románia akkor az abszolút demokrácia korszakát élte, már pedig tagadhatatlan, hogy a demokrácia nem ragaszkodik mindig olyan vaskalapossággal a sovén dogmákhoz, mint a mostani ultranacionalista áramlat.

A ciuceai paktum szövege a mai napig nem került nyilvánosságra, éppen olyan hétpecsétetes lakat alatt őrzik e politikai megállapodás szövegét, mint később a Bratianu-kormány idején a szászokkal kötött paktumot, amely az ittélő kisebbségek egy blokkba tömörítését tűzte ki céljául. Ez az érthetetlen titkolódzás a paktumok szövege körül éppenugy, mint a ciuceai megállapodás titokzatos körülmények között való felmondása egyaránt alkalmasak voltak arra, hogy a magyar tömegek bizalmatlanságát kiprovokálják a pártvezetőséggel szemben. Amikor a ciuceai paktum felmondása nyilvánosságra került, az érdeklődők azt a választ kapták, hogy az Averescu-kormány a politikai kikötéseket nem teljesítette, viszont ezzel egyidejűleg olyan hírek keltek szárnyra, hogy a Paál Árpád kikötött satumarei szenátori mandátumának elvesztése feletti megsértődés adta az impulzust a paktum felmondására, amit Ugron István akkori elnök 1926 február 1.-én eszközölt.

A németekkel kötött választási egyezmény is kedvezőtlenül végződött a magyarságra, mert mindössze nyolc képviselői mandátum jutott a magyaroknak a maroknyi németiség hét mandátumával szemben és egyetlen magyar szenátor tudott bejutni a parlamentbe. Az 1928 december havában lefolyt és Maniu-kormány által vezetett választásokon a magyarságnak 16 képviselője és 6 szenátora jutott be a román parlamentbe

s le kell szögeznünk, hogy éppen a Maniu-kormány idején mutatkozott a magyarság felé a legtöbb jóakarat, amikor is rendezést nyert az esküt nem tett magyar nyugdíjasok ügye, felemelték egyházaink szubvencióját s általában érezni lehetett valamit abból az atmoszférából, amely a nevezetes albaiuliai nemzetgyűlés kisebbségi klauzulájából fakadt.

Ugrontól Bethlenig

A Magyar Párt vezetősége ellen ki-kirobbanó elégedetlenségek végül is három évi elnökösködés után lemondásra kényszerítik *Ugron Istvánt*, a monarchia egykori nagykövetét, aki helyett *Bethlen Györgyöt*, *Bethlen István* gróf magyar miniszterelnök unokaöccsét választják meg elnökül s aki 1926 óta tehát tíz éve már állandó elnöke a Magyar Pártnak. Még kell állapitanunk, hogy Bethlen György gróf rezsimje alatt a Magyar Párt aktivitása kivirágzott és parlamentterjeink belezúrtak a bucaresti politikába. Az első időkben különösen az okiráltságban nevelkedett *Sándor József* jeleskedett a parlamentben, később *Willer József* és *Gyárfás Elemér* is szóhoz jutnak *Szabó Béni*, mint a magyar iparostársadalom képviselője szolt hozzá a gazdasági vonatkozású kérdésekhez, de kiváló szónoki sikereket ért el *Hegedüs Nándor*, aki kiharcolta a tiszviselők nyugdíját a Maniu-kormány alatt. Bethlen György gr., az elnök nem politikai szónok, de intaktségével példát statuál és lelkiismeretességével fegyelmet tart a pártnak. Mindazonáltal nagyobb sikereket nem könyvelhet el sem a parlamentben, sem azonkívül a Magyar Párt, mert Romániában különösen az utóbbi időkben kialakult magyarellenes atmoszféra nagyon megnehezíti a Magyar Párt politikai aktivitását.

A magyar parlamenti csoport

Az első időkben alig egy-két magyarpárti képviselő és szenátor birta az állam nyelvét s bizony sokszor fonák helyzetbe kerültek parlamentterjeink, akik felolvasták az eléjük tett beszédeket, de a hozzájuk intézett kérdésekre már nem tudtak válaszolni. Jelenlegi parlamenti képviselőinknek is csak az 50 százaléka tud annyira románul, hogy minden veszély nélkül kiállhat a szónoki emelvényre. Ilyenformán természetes, nagyon megbénul a parlamenti csoport akcióképessége.

Másik szerencsétlenség a parlamenterek kiválasztásánál az a körülmény, hogy ötletszerűen juttattak egyeseket mandátumhoz, akik semminő népréteget nem képviselnek s mondhatni kinevezett és nem választott képviselői a magyarságnak Bucarestben.

Dacára a megújuló sürgetéseknek, még mindig nem látták elérkezettnek az időt arra, hogy a magyarság minden néprétege jusson megfelelő képviselői mandátumhoz. A legutóbbi vá-

lasztásokon is így oszlik meg a mandátum a magyar parlamentereknél:

- 3 mágnás (gr. Bethlen, br. Jósika, br. Szentkereszthy),
- 1 pap (Laár Ferenc),
- 1 bankigazgató (Gyárfás Elemér),
- 3 ügyvéd (Dr. Willer, dr. Abrudbányai, dr. Gaál.)
- 2 tanár (Balogh Arthur, Sándor József),
- 1 iparos (Szabó Béni).

Amint a fenti összeállítás is mutatja, teljesen hiányzanak ebből a listából a kisgazdák, már pedig a magyar választók zöme földmivelő és kisgazda s ennek a néprétegnek legalább három magyar képviselője kellene legyen a fenti tíz között s a kisiparosoknak is legalább két képviselője kellene bejusson a román parlamentbe.

Amint láthatjuk, igazán csak szervezeti és szerkezeti hibák vannak a Magyar Pártban, amik ha korrekcióra kerülnének, egészen bizonyosan komolyabb sullyal és nagyobb tekintéllyel domboríthatnák ki a magyar egységet a bucuresti parlamentben.

A kisebbségi egyházak és iskolák

A kisebbségi sérelmek legintenzívebben rezonálók az egyházi és iskolai fronton s éppen azért minden intézkedés, amely nemzeti öntudatunkat iskoláinkon és egyházainkon keresztül irritálja, mindenkor egységes ellenállásra talál. E tekintetben gyakran hivatkozunk az albaiuliai határozatokra, valamint az 1919 december 9-én kelt párizsi kisebbségi szerződésre, amely kimondja, hogy „az ország minden lakosának vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja, hogy bármely hitet, vallást, vagy hitvallást nyilvánosan, vagy otthonában szabadon gyakorolhat, amennyiben ezeknek a gyakorlata a közrenddel és jóerkölcsökkel nem ellenkezik.” Kimondja ez a szerződés a továbbiakban azt is, hogy „a transzilvániai székely és szász kerületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot enged.”

Kisebbségi egyházaink a trianoni békeszerződés aláírása előtt megtagadták a román hatóságokkal való kollaborációt, jöllehet *Goldis László*, a Consiliul Dirigent vallás és közoktatásügyi reszortjának főnöke már 1918 december 29-iki körrendeletével tudomására hozza a kisebbségi egyházfőknek, hogy a magyar kormánnyal minden egyházi, iskolai és kulturális ügyben való érintkezést megtilt. Egyházaink jogi helyzetét véglegesen az 1923. évi román alkotmánytörvény tisztázza, amely az uralkodó orthodox egyház mellett még nyolc történelmi egyházat ismer el: gör. kath., róm. kath., református, evangélikus-lutheránus, unitárius, örmény, zsidó és mohamedán. Végül Románia és a római Szentszék között 1927 május

10-én létesített konkordátum rendez még néhány vitás ügyet a katolikus egyháznál, majd az 1928 április 22-én kihirdetett új vallásügyi törvény nyirbálja meg a kisebbségi egyházak autonómiáját.

Történelmi jelentősége van még a két romániai egyházke-
rületet összefogó református egyháznak, mint jogi alakulatnak
a megszervezése, amelynek első zsinatját 1929 június havában
nyitják meg.

Érdekes a magyar kisebbségi egyházak lélekszám szerinti
statisztikája, amely 1928. évben a következő adatokat mutatja:

róm. kath. egyház	959.557	hívő
református egyház	717.261	„
magyar anyanyelvű zsidó	142.459	„
unitárius egyház	72.116	„
ág. evangélikus egyház	32.648	„

Természetesen ezekben a számokban benne vannak az Ó-
királyságban élő hívők is.

A transzilvániai zsidóság helyzete

Itt kell kitérnünk a transzilvániai zsidóság helyzetére is,
amelynek száma a fenti statisztika igazolása szerint is elég
tekintélyes. A zsidóság főleg a transzilvániai városokban lakik
s e városok lakosságának cca. 14 százalékát teszi ki.

Az impérium változás után nyomban megindult cionista
mozgalom nyomán speciális közéleti rétegződés áll be, amely
az itteni zsidóságot széttagolja a következő szervezetekben:

1. A Transzilvániai Zsidó Nemzeti Szövetségben.
2. Az Uniunea Evreilor Romániban.
3. B'nai Brith páholyokban.
4. Az Országos Magyarpártban.

Számbelileg kétségkívül a transzilvániai zsidó szövetség a
legerősebb, amely életre hívta a Zsidó Pártot s ennek parla-
menterjei egészen a legutóbbi választásokig bejutottak a román
parlamentbe is. Az Uniunea Evreilor csak kis taglétszámmal
dicsekedhetik Transzilvániában, viszont most teljes a harmónia
a két zsidó csoport között, amely megalakította az egységes
Zsidópártot. A Magyar Párt zsidói az utóbbi időkben igen
megfogyatkoztak, s ma már csak néhány igazán exponált zsi-
dó nevét emlegetik a Magyar Párttal kapcsolatosan. (Hegedüs
Nándor, Hexner Béla, dr Róth Hugó, stb.)

A B'nai B'rith humanista világszövetség Transzilvániában
öt páholyt tart fenn. (Cluj, Brasov, Oradea, Satumare, Târgu-
mures) cca. 300 taggal. E páholyok a legkiválóbb zsidó intel-
lektueleket tömörítik magukba politikai pátállásra való tekin-
tet nélkül.

Egységes egyházi szervezete Transzilvániában a zsidóságnak nincs, miután három különböző alakulatba tömörülnek: neológok, orthodoxok és szefardok.

Dacára a politikai elkülönülésnek e helyütt le kell szögezünk, hogy a magyar anyanyelvű transzilvániai zsidóság minden magyar kulturális és társadalmi akcióból kiveszi a részét. Ők támogatják legintenzívebben a transzilvániai magyar sajtót s ők a magyar színházak legszorgalmasabb látogatói, amiből arra lehet következtetni, hogy a külön politikai utakra tért transzilvániai zsidóság érzelmileg még mindig az itteni magyarsághoz tartozónak vallja magát.

Revizionizmus és kisebbségüldözés

Bár a román politika 1918 óta szakadatlanul a nemzeti célok irányvonalán mozog, de az az ultranacionalista irányzat, amely kisebbségi életünket a legutóbbi időkben ory sok megpróbáltatás elé állítja, egészen új keletű. A nemzeti türelmetlenség e kirobbanásaihoz nagyban hozzájárult az a revizionista propaganda, amely az utóbbi időkben a magyarországi politikai élet megnyilatkozásait uralta. A kisebbségellenes gyűlölködés túl egyes politikusok üzletes nacionalizmusán, azokban a revizionista nyilatkozatokban talál indokolást még a leg-higgadtabb bucaresti politikai körökben is, amelyek az utóbbi időkben Budapesten és a nemzetközi fórumok előtt Románia felé kihangsúlyozva elhangzottak. A „Nici o brazda — nici o palma” (egy barázdát sem, egy tenyérnyi földet sem) jelszó hangoztatása, az ethnikai érvényesülés divatba hozása, a numerus clausus, a megszigorított nyelvvizsgák, a kisebbségi magánvállalatok fokozott ellenőrzése stb. mind ujkeletű akciók, amik a mind erősebben felhangzó magyarországi revizionista nyilatkozatokra szolgálnak válaszul. Az antirevizionista ligák vezérei ma már a mérsékeltebb és a kisebbségekkel szemben türelmesebb álláspontra helyezkedő román politikusokat is befolyásolják s mert nem akarják népszerűségüket a felizgalt tömegek előtt veszélyeztetni, kénytelenek lecsatlakozni ahhoz a táborhoz, amely a magyarországi propagandáért az ittélő magyar kisebbségeket bünteti. Beszélgettem igen komoly román politikai tényezőkkel, akik a mai magyar kisebbségellenes atmoszféra legközelebbi okául Gömbös Gyula, majd legutóbbi Mussolini ismeretes nyilatkozatát jelölik meg s véleményük szerint nem lehet mindaddig Magyarország és Románia között komoly közeledésről szó, amíg odaát a revizionista propagandát teljesen le nem állítják.

Mégis utban a közeledés felé

Tagadhatatlan, hogy a transzilvániai magyar kisebbség türelmetlenül várja azt az időpontot, mikor e két egymásra utalt állam végre leül a tárgyaló asztalhoz. Bethlen István gr.

ismeretes karácsonyi cikkének Romániában nagy visszhangja támadt, mert hiszen az itteni felelős politikusok is tisztában vannak azzal, hogy ebben a nagy szláv és germán tengerben körülzárt két országnak: Magyarországnak és Romániának előbb-utóbb egymásra kell találnia az azonos érdekek vonalán. A megbékülés és közeledés politikájának valószínűségét alátámasztja az a nemrég ismertetett két hivatalos nyilatkozat is, amely egyrészről *Darányi* magyar miniszterelnök, másrészt *Antonescu* román külügyminiszter szájából hangzott el ebben a szellemben. Mindkét nyilatkozat arra enged következtetni, hogy nincs már messze az idő amikor a Transzilvániában élő magyarság sorsában új korszak kezdődik s amikor a két egymásrautalt szomszéd nemzet, a mi óhazánk és ujhazánk kezét fog egymással.

Ez a transzilvániai magyarság őszinte kívánsága, minden más hangoztatott jelszó téves és Transzilvánia magyar népétől távol álló, mert mi itt Transzilvániában tisztességesen élni és dolgozni akarunk a többségi nemzettel és annak fiaival testvéri szent harmóniában.

1.

A világháboru egyik legszörnyűbb következménye, hogy ma Európában több, mint 30 millió ember él kisebbségi sorban.

A háboru alatt jámbor széplelkek még arról ábrándoztak, hogy ha egyéb nem is, de legalább annyi haszna mégis lesz az emberiségnek a háboru vérzivatarából, hogy megvalósulnak majd a wilsoni elvek s felszabadulnak az összes nemzetiségek a többségi uralmak alól. Nos, még ezen a téren is csak rosszabbodott a háboru előtti helyzet: ma jóval több ember él kisebbségi sorban, mint 1914. előtt. Az a körülmény, hogy egyes államokban az addig kisebbségekként kezelt nemzetiségek jutottak uralomra, nem jelentett mást, mint egyszerű szerepcserét, az elnyomottakból csak újabb elnyomók lettek.

A népkisebbségi sors nagyjában egyforma képet mutat egész Európában. Egyformán érzi minden kisebbség annak a keserves helyzetnek a következményét, hogy nem teljesen egyenjogu polgára az államnak s még ott is, hol jogait látszólag elismerik, ki van szolgáltatva a többség kénye-kedvének.

Természetesen minden kisebbség a maga sérelmét találja a legnagyobbnak, akárcsak a beteg ember, aki úgy érzi, hogy a világegyetem legfájdalmasabb eseménye, hogy most neki fáj valamije. Bernhard Shawtól ered az a találó hasonlat, hogy a szegény ember világnézete olyan, mint a fogfájós emberé, aki sajgó fájdalmában azt képzei, hogy mindenki boldog, akinek nem fáj a foga, mert úgy érzi, ő is boldog lenne, ha fájdalma megszűnnék. Nos, a kisebbségi létből is ilyenfajta fogfájós világnézet fakad mindenütt, ahol nem teljesjogu polgárokként kezelnek széles néprétegeket. Geopolitikai és más körülmények folytán eltérések adódhatnak a kisebbségi sorsban s ugyanolyan foku elnyomásra sem mind egyforma intenzitással reagálnak egyes népcsoportok, de a tömegléleknek az a traumája, amit a kisebbségi sors jelent, mindenütt egyforma s épp oly változatlan, mint ahogy a

könny vegyi összetétele sem változik, akármilyen szemből is fakad.

2.

Az a metamorfózis, amelyen az imperiumváltozás folytán a transilvániai magyarság keresztülment, súlyos meg rázkódtatást jelentett erre a népcsoportra nézve. Kétségtelen, hogy a Magyarországtól leszakított területek közül Transzilvánia magyarsága volt a legfejlettebb, legkultúráltabb magyar népcsoport.

Ennek a népcsoportnak átszervezése a nemzeti kisebbség horizontjára, nem folyhatott le nagy szociális és erkölcsi krízis nélkül. Lényegesen hozzájárult az átalakulás nehézségeihez az a körülmény, hogy ez a sorsdöntő változás ugyyszólván teljesen készületlenül találta a transilvániai magyarságot, amely tájékozatlanul állt úgy a világpolitika és világháború eseményeivel, mint saját osztályhelyzetével szemben. Politikai jogokkal csak a lakosság egy igen jelentéktelen része rendelkezett s a közismerten korrupt választások csak megerősítették azt a közfelfogást, hogy a politika valami „uri huncutság“, urak dolga, melybe a nép egyszerű gyermekének nem lehet beleszólása.

Az a törpe minoritás, mely a háború előtt kezében tartott minden gazdasági és politikai hatalmat, belenevelt a tömegekbe bizonyos politikai dogmákat. Ilyen dogma volt a magyarság *szupremáciájának* elmélete. Belenevelték generációkba, hogy a magyarság szupremáciája valami természet törvény, Isten különös rendeltetése, melyen változtatni sohase lehet. Aki ezt a dogmát kétségbe vonta, azt anatómával sujtotta a közvélemény. Jászi Oszkár agitációja, mellyel fel akarta világosítani az országot közvéleményét, hogy a legnagyobb dőreség a nemzetiségi kérdést néhány agitátor machinációjának tekinteni csupán s hogy annak demokratikus megoldása létkérdése az ország fennállásának, — nemcsak süket fülekre talált, hanem a hazaárulás vádjában marasztalták el ezt az előrelátó szociológust.

3.

Az új világkonstelláció egy csapásra szétoszlatta az illúziók ködét s a transilvániai magyarság nagyon nehezen tudott felocsudni abból az ideológiából, melyet generációkon át beléje neveltek. Az egész itt élő magyarság tanácstalanul és tehetetlenül állott az új helyzettel szemben. Problémák, melyekkel azelőtt csak hivatásos politikusok foglalkoztak, máról holnapra széles tömegek aktuális létkérdésévé váltak. Nem lehetett továbbra is struccpolitikát folytatni világáramlatokkal szemben. Akarva, nemakarva nemcsak fog-

lalkoznia kellett mindenkinek a politikával, hanem határozott állást is kellett foglalni a feltoluló kérdésekkel szemben.

A legnehezebb helyzetbe kerültek az állami tisztviselők. Az impériumváltás idején Transilvânia területén több, mint 100.000 magyar köztisztviselő működött, kik természetesen Budapestről kaptak úgy hivatali, mint politikai irányítást. Találóan írja Dezséri György, hogy a háboru nemvárt elvesztése valósággal fejbe kólintotta ezt az osztályt, mely a maga „örökkévaló“ létéről szentül meg volt győződve. Egyetlen támasza, a mögötte álló államhatalom, kiesett mellőle. A hirtelen változást sem felfogni, sem megérteni nem tudta. Gazdasági alapépítményét elveszítve, csak az az ideológiai fegyverzete maradt, mely már a század elején is elavultnak bizonyult a gyorsan előretörő polgársággal szemben.

Ma már vitán felül áll, hogy az adott történelmi helyzetben az lett volna a helyes magatartás, ha az új államkezeteket elismerve, azokon belül folytatja munkáját, ha az új államon belül igyekszik nemzeti kulturáját ápolni és gazdasági életét kifejleszteni. Sajnos abban az időben vajmi gyarországra, másrészt elvonta Transilvániából a magyarság számára.

A köztisztviselők tulnyomó nagyrésze megtagadta a hűségesskü letételét, megkezdődött a repatriálás, ami egyrészt rettenetes megterheltetést jelentett a lerongyolódott Magyarországra, másrészt elvonta Transilvániából a magyarság legértékesebb társadalmi rétegének jelentékeny részét.

Hogy kit terhel a történelmi felelősség ezért a meggon-dolatlan magatartásért, nehéz eldönteni. A román közvéle-mény az akkori magyar kormányra hárítja a felelősséget s akadt Romániában élő magyar író is, aki azt írja, hogy „a budapesti kormány adta ki a jelszót, hogy az államtisztviselők ne tegyék le az esküt, hanem repatriáljanak.“ (Cser-szegi Lajos: a transilvániai Magyar Párt és a romániai ma-gyarság. Századunk. 1930. évf.) Ezzel szemben budapesti progresszív magyar írók, kik élesen szembenálltak 1919. óta minden magyar kormánnyal s akiknek objektivitása ebben a kérdésben minden kétségen felül áll, azt bizonyítják, hogy a repatriálást Magyarországon mindenki kivétel nélkül veszedelmesnek érezte s Magyarországon senki sem tud olyan kormányintézkedésről, mely az eskümegtagadásra vonatkozott volna.“ (Braun Róbert cikke a „Századunk“ V. évf. 3. sz.-ban.)

Pontos statisztika nem áll rendelkezésünkre, de hozzávetőleges számítás szerint mintegy 250 ezer magyar polgár vándorolt ki másfélévtized alatt Transilvániából. A kívándorlók háromnegyed része középosztályhoz tartozó magyar,

— ezek kizárólag Magyarországra emigráltak. A többi kivándorolt 50—60.000 főnyi magyarság a munkásság és parasztság soraiból rekrutálódott. A munkásság költözködése leginkább Bucuresti s az ökirályság felé irányult (ami tulajdonképpen nem is kivándorlásnak, hanem belső vándorlásnak tekinthető,) a parasztság pedig Délamerika és Kanada felé emigrált.

A románságra nézve nem jelentett nagy veszteséget a magyar köztisztviselők tömeges kivándorlása. Ha nem is tudta helyük betöltésénél a „the right man of the right place“ (megfelelő embert a megfelelő helyre) elvet százszázalékosan érvényesíteni azonnal, de azért minden megüresedett közigazgatási, bírói, tanári stb. pozíciót be tudott tölteni a maga embereivel s minden nagyobb zökkenő nélkül uszta meg az első pár átmeneti évet. Sajnos, a magyar közfunkcionáriusoknak az a kisebbik rétege, mely — távolról sem politikai előrelátásból, hanem kenyérokok miatt már a legelső időkben alkalmazkodott az új államrendhez s megmaradt állásában, nem nagy dicsőségére vált a magyarságnak. Ezeknek az opportunus köztisztviselőknek egyrésze idők folyamán korrumpálódott s nagyon dicstelen szerepet töltött be. Ezekből a gerinctelen hivatalnokokból kerültek ki azok a magyar pénzügyi tisztviselők, kik sokkal kiméletlenebb módon jártak el a magyar adózókkal szemben, mint a románok, — azok a bírák, kik éppen a magyar jogkereső közönséggel és magyar delikvenssekkel szemben alkalmazták a legkönyörtelenebb mértéket. Lassanként minden kapcsolatot megszüntettek a magyarsággal s igen számosan közülük beható geneológiai vizsgálat után kisütöttek valamilyik úkapjuk román származását s ilyen alapon fajilag is igyekeztek beleolvadni a románságba. Erre a nem valami esztétikus asszimilálódásra talál a német mondás: Null von Null geht auf! A magyarság nem veszített, a románság nem nyert velük semmit...

Az itthon maradt, rezisztáló tisztviselők kálváriája közismert. Fokról fokra züllöttek, jórészüik a Lumpenproletariátus nivójára süllyedt. Néhány évvel ezelőtt a Nemzeti Parasztpárt nyugdíjtörvénye juttatott nekik — valóban az utolsó percben — egy falat kegyelemkenyeret...

A magyar középosztály többi rétegei, a szabadfoglalkozásuak, kereskedők, intellektuelek, távolról sem jelentettek nemzeti szempontból, olyan kompakt egységet, mint a köztisztviselők széles rétege.

A transzilvániai magyar intellektuelek: orvosok, ügyvédek, mérnökök jelentős hányada zsidókból került ki. Ez a zsidó intellektuell réteg őszinte, becsületes szándékkal igyekezett asszimilálódni mindenkoron a magyarsághoz s hazafiságukban se a háboru előtt, se a háboru alatt senkinek

sem lehetett oka kételkedni. Impériumváltozás után azonban kétségbeejtően nehéz helyzetbe került ez a réteg. Egyrészt az új államalakulat által politikai okokból — a magyarság számarányának csökkentése céljából — támogatott cionista mozgalom távolította el egyrészüket a magyarságtól, másokat pedig az a körülmény, hogy Magyarországon egyre nagyobb mérveket öltött s hivatalos színezetet is nyert az intézményes antiszemitizmusnak az a rendje, amely szisztematikusan leszűkítette a zsidóság szerepét a közéletben és gazdaságban. (V. ö. Székely Béla: Az antiszemitizmus története Bp. 1936.) De érzelmi szempontokon felül gazdasági érdekek is a cionista mozgalom felé irányították a transilvániai zsidó intellektuelek egy részét. Nemcsak a zsidó polgárság, de még a románság részéről is nagyobb támogatást remélhetett az a zsidó ügyvéd, orvos, mérnök, aki nem magyarnak, hanem nemzeti alapon álló zsidónak vallotta magát — eltekintve attól, hogy egyrészüik számára nem is indirekt, hanem közvetlen módon, a cionista mozgalomban, sajtotban, Pro Palesztina akciókban való elhelyezkedés gazdasági előnyt, esetleg egzisztenciális elhelyezkedést jelentett s jelent ma is. Ma már aktualitását veszítette az adomabeli zsidó panasza: Könnyű dolga van a keresztény embernek, mert mindenképpen megél, ha szidja a zsidót, az antiszemitizmusból, ha pártolja a zsidót a filozemizmusból, — de miből éljen meg a szegény zsidó ember? Nos, Transilvániában igen számos zsidó intellektuel él meg a harmadik alternatívából.

A keresztény magyar intellektuelek boldogulási lehetőségét a kisebbségi sorsból fakadó nehézségektől eltekintve — az általános gazdasági helyzet szabja meg. Az általános gazdasági krízis kimélyülése folytán ez a réteg is a legnagyobb válságba került. Az értelmiség tultengése azonban általános jelenség. Nemcsak a kisebbségi, hanem az uralkodó nemzethez tartozó intellektuelek is súlyos válságba kerültek. Azok a körülmények például, melyek folytán reménytelenül válságos helyzetbe került az ügyvédi kar, épp úgy megszorították a kereseti lehetőséget a többségi, mint a kisebbségi ügyvédek számára.

A transilvániai magyar társadalmi rétegek közül a magyar iparosság tudta leginkább megtartani háboru előtti gazdasági pozícióját. Az új államkeretek között ez a réteg találta meg leghamarább a gazdasági érvényesülés útját és pedig egyszerűen azért, hogy nem sokat törődve a közállapotokkal, nagy szorgalommal és kitartással folytatta a maga munkáját. A magyar társadalomnak ez az értékes rétege, azelőtt is a maga erejére volt utalva. A feudális magyar kormányok nem nagyon igyekeztek segítségére lenni a magyar iparos osztálynak. A magyar iparos tisztában volt

azzal, hogy csak a maga szorgalmára, ügyességére, élelmes-ségére van utalva, — felülről nem várhat semmi támoga-tást. Ha a saját kormánya sem sokat törődött vele, mit várhatott volna egy uj, neki idegen uralmi rendszertől? *Takín éppen ez a magáraulaltság adta meg az erőt a ma-gyar iparosságnak, hogy megtalálja a gazdasági érvényesü-lés útját.* Ez a réteg kiépítette lassanként a maga gazdasági és kulturális szervezeteit s politikailag is annyira szervezke-dett, hogy évek hosszú sora óta a maga soraiból tudott ipa-ros képviselőt küldeni a bucaresti parlamentbe.

4.

Az impériumváltozás folytán a leglényegesebb meta-mofózionon kétségtelenül a transzilvániai magyar nagybirtokos és középbirtokos osztály ment át.

A radikális román agrárreform folytán a magyar birto-kososztály vagyonának jelentékeny részét elvesztette. Tran-szilvániában közel 2,500.000 katasztrális hold földet sajátí-tottak ki s ennek a földnek 80 százaléka magyar kézen volt.

A magyar arisztokrácia gazdasági leromlása azonban mégsem volt olyan tragikus, mint ahogy az első pillanatban látszott s mint ahogy a magyar sajtó világgá kürtölte. Az agrárreform — igaz — alaposan megnyirbálta a magyar mágnások vagyonát, de mégsem törte meg teljesen gazda-sági hatalmukat. Az agrárreform fekete levesét sem ették olyan forrón, mint ahogy főzték! Voltak abban a törvény-ben olyan *részek*, melyeken át — befolyásos román fiskáli-sok és politikusok segítségével megindulhatott bizonyos vagyonmentő akció. A főuri birtokok azelőtt is, de különösen az agrárreform hírére több birtokos nevén szerepeltek, s így a törvény szerint egy-egy birtokos részére meghagyható bir-tokrészek — sok kicsi sokra megy elvnel fogva egészen szép kis birtoktestekké tevődtek össze. Azután a földbirtokosnak jogában állt kijelölni, hogy melyik birtokrészt engedi ki-sajátítani. Ily módon természetesen a legértéktelenebb hol-dak jutottak a földigénylő parasztság kezére, míg a birtok színe-java a régi birtokos kezén maradt. Az agrárreform után is maradt Transzilvániában elég sok 4—5—600 holdas prima birtok, de maradt még néhány 1000 holdas földbir-tok is.

A magyar arisztokrácia azonban más téren is igyeke-zett megnyirbált gazdasági hatalmát helyreállítani. Inten-zív részt kezdett venni a transzilvániai bankéletben. A bankokrácia konjunkturája idején mindenütt ott látjuk a bepárnázott ajtók mögött a tettekkel tényező magyar fő-urakat. A történelmi nevek már nemcsak névleg szerepeltek a bankok igazgatósági listáján.

Ami pedig ennek a történelmi osztálynak politikai jelentőségét illeti, az még kevesebb csorbát szenvedett, mint gazdasági hatalma. Az impériumváltás első éveiben passzív magatartást tanúsított, mert teljesen lekötötte, nem annyira a haza, mint a birtoka integritásáért folytatott küzdelem. Mihelyst pedig úgy ahogy rendbe jött a szénájuk, aktív részt kezdtek venni a transilvániai kisebbségi politika irányításában. Nem volt valami nehéz feladat. A magyar tömegek még teljes letargiában éltek, tanácstalanul és tájékozatlanul álltak a világpolitika eseményeivel szemben. A magyar arisztokrácia tradicionális mitlauferei segítségével — a tömegek megkérdezése nélkül máról-holnapra kezébe vette a magyarság vezetését és irányítását — a magyar mult nevében. Annak a multnak a nevében, melynek kétségteljes része volt a katasztrófa bekövetkezésében, annak a multnak nevében, mely megtagadta a magyar termelő rétegektől a jogot a kulturális és gazdasági fejlődés lehetőségéhez.

Nemcsak Romániában, hanem a többi utódállamokban is ehhez hasonló folyamat ment végbe. A csehszlovákiai Magyar Párt vezetőségéről például ezeket írja György Dezső, a Szlovenszkóban élő kiváló magyar költő: „Ugy rendezkedtek be, úgy terpeszkedtek ezen a földön, mintha a közel egymilliót kitevő magyarság az ő személyes tulajdonuk volna, tehát, aki akar valamit, nyugalmas országot és rendet, annak velük kell osztozkodnia, mert ők a gazdák a magyarság felett...”

Ámde ez a kérdés, — a magyar arisztokrácia szerepe a transilvániai kisebbségi életben — már az aktuális politika problémája, melyet ezen rövid szemlénkben nem akarunk érinteni.

Annyit azonban mégis csak szükségesnek tartunk megállapítani, hogy véleményünk szerint a kisebbségi sorsra került transilvániai magyarság számára csak egyetlen életlehetőség, egyetlen járható út áll nyitva és ez a demokrácia útja. Az itteni magyarság létérdeke, hogy támogasson minden olyan törekvést, mely a mult mérgezett légkörét enyhíti s amely megnyitja az utat új átértések és új kooperációk felé. Jászi Oszkár már 1920-ban figyelmeztette a transilvániai magyarságot, hogy gravamenális politika folytatása helyett, minden igyekezetével keresse meg a kooperáció módját a románság értékes demokratikus rétegeivel.

Ez a figyelmeztetés ma is aktuális. A román nép alapjában véve türelmes és jóindulatu. És igaza van Jászi Oszkárnak, lehetetlen, hogy a magyar parasztság lelke ne értse a román parasztság lelkét, a román intellektuel-társadalom a magyar szellemi munkástársadalom törekvéseit abban a pillanatban, amikor szolidaris érdekeik szempontjából nyugodt kritikizmussal fogják nézni helyzetüket.

A sajtó

Írta: MIKES IMRE

1.

Micsoda szent ügyük volt az a románoknak a magyar világban, nemzetiségi ujságot írni!

Micsoda tiszta, megfélemlíthetetlen, lelkes és eszményi lap volt a *Romanul*, a *Gazeta Transylvaniei*, az *Adeverul*, a *Tribuna Poporului*, vagy a *Telegraful Roman*. S a többiek, ezek a krajcárért küzdő, nyomorgó, halódó, vonagló heti meg havi ujságocskák!

Micsoda fogalom, micsoda véres, remek kötelesség volt az: majdnem éhenhalni, de nemzetiségi ujságírónak lenni! Ujságíró: több, mint polgár, több, mint intellektuel, több, mint katona, több, mint pap. Együtt mind: tanító, harcos, lelkes s ha kell, mártir!

Hogyan is lehetne elfelejteni Vaida Sándor cikkét dr. *Braniste Valérről*? Ez a Braniste, aki egyébként tanár volt, egy kis román hetilapot, a *Dreptatea*-t szerkesztette Lugojon. A cikkek a néhai Monarchia minden részéből érkeztek hozzá. A szélrózsa négy irányába sodródott románok küldötték az írásokat, politikusok, tanítók, diákok, mesteremberek. Keserűek és szenvedélyesek voltak ezek a cikkek, tele éles panasszal és néha szenvedélyes, sőt durva kitörésekkel afölött, ami egykoron politikailag, művelődésbelileg és közgazgatási vonatkozásban a nemzetiségi politikát jelentette. Vad kavargásban áradtak a sérelmek: választójog, anyanyelvi használat, oktatásügyek, csendőrsikanériák és a többi és a többi.

Braniste Valér bölcs és higgadt cenzorként gyámkodott a kéziratok felett, összhangba hozván őket a törvény paragrafusaiival. Ahol a kibuktatott és felingerült román képviselőjelölt „*gaz választási erőszakról*” irt, ott a frázis Braniste cenzurája nyomán így enyhült: „*A közigazgatás illetéktelen beavatkozása a népakarat szabad megnyilatkozásába.*” Ahol az ifjonti egyetemi hallgató „*forradalomra kész, éhező néptömegeket*” emlegetett, ott Braniste író ónja így alakította a kifejezést: „*A rosszul ellátott rétegek elégedetlenkedése.*” Lapjában, amely szélső öntudattal képviselte a

román törekvéseket, sok ügyel-bajjal és tulzott óvatossággal bukdácsolt a törvénytörések között.

Egyszer mégis baj történt. Braniste tolla elcsuszott s a közleményért lefogták. Igazságtalannak találta a dolgot s ámbár egyébként megfontolt egyéniség volt, elhatározta, hogy megvédi jogait a türelmetlen közhatalommal szemben.

Mikor az ügyész elé vezették s az feltette az első kérdést hozzá, így válaszolt:

— *Nu stiu ungureste!*

Az ügyész mosolygott. Baráti viszonyban állott Branistével, jól ismerték egymást, kis város, kis élet, kis halál.

— *Ne bondozz, Valér!*

— *Nu stiu ungureste!*

— *Mondom, ne bolondozz! Felelj, azután szabadlábba helyezlek...*

— *Nu stiu ungureste!*

Az ügyész ideges lett. Bántotta ez a csökönyösség, amelyet nemzeti szempontból is sérelmesnek érzett.

— *Bizony isten visszavitetlek a zárkába!*

— *Nu stiu ungereste!*

S visszavitték a zárkába. Nem boldogult vele a vizsgálóbíró sem s így fogvamaradt egészen a főtárgyalás napjáig. Mikor bevezették a tanács elé s elhangzott a személyfelvételi első kérdése, hogy mi a neve, a válasz így hangzott:

— *Nu stiu ungureste!*

Tolmácsot hoztattak. S a tárgyalás folytatódott:

Elnök: Mi a neve?

Tolmács: Cum te chiama?

Vádlott: Valeriu Braniste.

Elnök: Hol született?

Tolmács: Unde ai nascut?

Vádlott: La Nagysink.

Elnök: Milyen iskolát végzett?

Tolmács: Ce scoala ai facut?

Vádlott: Universitatea din Budapesta.

Elnök: Mă a foglalkozása?

Tolmács: Ce meserie ai?

Vádlott: Sunt profesor de limba si literatura maghiara...

A budapesti egyetemen végzett és a magyar nyelv meg irodalom tanára volt!

De azért egy szót sem válaszolt magyarul.

És miként körülbelül vele egyidejűleg Vasile Lucaciu a debreceni törvénytörés előtt cselekedte egy röpiratper kapcsán, ő is oda kiáltotta a bírának:

— *Am drept să vorbesc romaneste!*

Joga volt románul beszélni s ha tudott is magyarul, nem engedett jottányit sem.

Az ő korszakának és közösségének minden ügye-baja,

sérelme, fájdalma, kötelessége, öröme és követelése ott égett lelkében.

Igazi ujságíró volt, tehát kollektív egyéniség.

Önérzetesen dobantott a bírák előtt.

Két évet kapott a semmi cikkecskéért, összeszorította a fogát és leülte.

*

Ma már egy egész sereg bucuresti napilap mellett tekintélyes transzilvániai román napilapokkal árasztják el ország-résziünk városait és falvait. Az első komoly transzilvániai román napilap az 1918. december 1-én, tehát az albaiuliai nemzetgyűlés napján meginduló *Patria*, amelynek szellemi vezérei az egyesítést keresztülvivő *Maniu Gyula* és *Vaida Voevod Sándor* voltak, majd az idők során minden nagyobb városban az időszakos lapok mellett megindul egy-egy románnyelvű napilap is. Így Clujon a *Patria* mellett a Maniupárti *Romania Noua*, a liberális *Natiunea*, Oradean a *Gazeta de Vest*, napilap lesz a brasovi *Gazeta Transilvania*-ból is, Aradon a *Stirea* és *Ecoul*, Timisoarán az *Unirea* és *Satumaren* a *Frontul* jelennek meg.

Az az erkölcsi őserő, amely a transzilvániai román nemzeti ujságírást jellemezte a múltban, bő kutja volt a tiszta, lelkesült, nemes népi etikának. A debreceni pör után, amely dr. Vasile Lucaciut Vácra küldötte, a transzilvániai román nemzet legendás alakká növelte a rabot. Doina keletkezett róla, amely végszállott falvakon s a szakaszok végén mindig ismétlődött a refrain:

„Vine dalba primăvară
Fi-va Lucaciu liber iară.”

Az a néhány botor börtönész, amelyet a királyi tanácsok és esküdtszékek kiosztottak a transzilvániai román sajtó romantikusan lelkes, gyakorta kihívóan öntudatos munkásai között, a népi öntudat forrásává vált. Csak néhány román lap, összesen alig néhány ezer példányban jelent meg a régi Magyarországon: de miután ez a senyvedt, vérszegény-sajtó-torzó tökéletes kifejezése volt a tömegeknek, amiket képviselt, miután a nemzeti ellenállás és a szociális küzdelem síkján egyaránt teljesítette kötelességét, hatása és befolyása mégis végtelenné vált. Az, aki az ígét leírta, lelkét tárta ki s aki elolvasta, lelkébe véste.

A román sajtó a népből és a népért volt. A nép viszont a sajtóért. Az ő sajtójáért.

Ez az ideális talapzatu sajtó természetesen nem volt és nem is lehetett *kommerciális*. Viszont bármily nyomorogva is, megfelelt feladatának. A krónikás, aki most, hogy e rövid vázlatot megírhatta a transzilvániai magyar nemzetiségi

sajtóról — végiglapoz régi-régi román ujságok fakó lapjain, tiszteletet és meghatódást érez. Ugy érzi ősforrásra talált, amiből meríteni kellene.

2.

Ebből a forrásból bőven merithetett volna 1918-ban az uralomváltozás idején, a transilvániai magyar sajtó is. A fakó lapokban, mint a román nemzetiségi ujságírás jogutódja, megtalálhatta volna erkölcsi és eszmei mintaképét.

De a forrás teljesen ismeretlen volt számára.

A magyar közélet területén a nemzetiségi problémák idegen lápvirágnak számítottak csak. A román kérdés, mint olyan, büntetőjogi fogalom volt. Egy szellemileg egészen előkelő, zárkózott intellektuális réteg foglalkozott csak érdeme szerint a nemzetiségi kérdéssel, de ez is inkább ideológikusan és az alkalmazott politika berkeiből az uralkodó osztály által kirekesztve.

Maga az egyetemes köztudat és vele a sajtótudat is elintézte a román problémát azzal, hogy a „románul beszélő magyarok” igyekezzenek minél kifogástalanabban alkalmazkodni. Ennél feljebb eszmeileg nem emelkedett a sajtó, alább azonban gyakorta süllyedt még egy oly ragyogó koponya is, mint amilyen — például — az *Apáthy Istváné* volt, aki a románság kulturális és politikai törekvéseit rövid uton elintézhetőnek vélte azzal a megállapítással, hogy „egy történelmileg beszívárgott, fajilag tulkeverék, művelődésbelileg impotens népelem bölcsen teszi, ha visszahuzódik a kuckóba.”

Ahogy végignyomozzuk a régi transilvániai magyar lapokat, még a legkiemelkedettebb színvonaluakban sem találjuk meg a nemzetiségi problémakör mélyebb értékelését. Az egykori „Nagyváradai Napló” különösen Ady Endre szerkesztésének idején, messzemenően türelmes volt ugyan, de ideológusan még csak fel sem fogta, meg sem közelítette a román kérdést, amelynek megoldását kódos öntudatlansággal részint a magyarosító politikában, részint türelmi bárca osztogatásában látta.

Azt például, hogy Transilvániában román sajtó él és hal, a magyar lapok inkább csak törvényszéki rovataikban vették tudomásul. Egyébként az a hajszálcsoves érintkezés, ami a nyomtatott betű életében fennáll, nem létezett. Magyar és román ujságírás teljesen elkülönítve két idegen világban élt s kapcsolatuk nem több, mint időnként egy-egy mérges horkantás, vagy fölényes leintés.

Mikor az uralomcsere bekövetkezett, az itteni magyar sajtó teljesen felkészületlenül, tájékozatlanul, mintegy főbe-kölintve állott itt egy új világ sodrásában.

Azzal a tehetséggel és rugékonysággal, amely a magyar ujságírást jellemezte és jellemzi (kivételes helyet biztosítván neki az egyetemes európai sajtóban is) a talpraállás és a reorganizáció folyamata rövidesen megkezdődött. A központ szerepét azonnal Cluj vette át: a magyar világban is ez az egyetemi város volt a transilvániai politika és szellemiség központja. Az államcsere után helyzete méginkább erősödött, mert ott székelte a Consiliul Dirigent, ott ütötték fel sátorfájukat a transilvániai kormányhivatalok és különböző konzulátusok s ott indultak meg a magyarság első politikai szervezkedései is a *Magyar Szövetség*, a *Magyar Néppárt* és később a *Magyar Párt* formájában.

Ilyen körülmények között Cluj hihetetlen dinamikával ragadta magához az irányítást: Transilvánia többi részei ugyszólván periférikus szerepre szorultak s minden kezdeményezést, minden utasítást Clujról vártak.

Cluj központi szerepe legerőteljesebben a sajtóban fejeződött ki. Már a magyar érában is igen erőteljes és eszmei kezdeményezésekben tehetséges lapja volt a *Szász Endre* szerkesztette *Ujság* és a *Bartha Miklós* által alapított *Ellenzék*. E két laphoz csatlakozott azután az államcsere előtt közvetlenül megalakult *Keleti Ujság* és annak bulvár-kiadása, az *5 Órai Ujság*, valamint a cionista zsidó érdekeket képviselő, de hirszolgálati és intellektuális szempontokból általánosan transilvániai fontosságú *Új Kelet* dr. *Marton Ernő* alapításában. Meg kell említeni még a *Napkeletet*, a Keleti Ujság irodalmi folyóiratát, amely az ánnálló Transilván irodalomnak volt első jelentősebb megnyilatkozási területe, továbbá *Győri Illés István* riportlapját, a *Gyilkos*-t, amely az emigránsokat tömörítette és Transilvániában a hetisajtó első fővárosi vágá-su organumát testesítette meg.

Mindeme lapok közül a Keleti Ujság tett szert a legdöntőbb súlyra és a legnagyobb tekintélyre. Ennek a napilapnak a pályafutása egy darab igen szomorú és keserű izű kisebbségi történelem, amelynél pillanatra meg kell állni. A hatalomcsere utáni új helyzetben Transilvánia magyarsága tájékozatlanul és tétován állott. Egyszeriben egészen megváltozott állam- és közéletbe pottyant bele. A régi, hagyományos létforma nem volt megfelelő. Utmutatásra és programra volt szüksége.

A Magyar Párt, amely monopolisztikus politikai szervként átvette a magyarság szervezését, sem összetételben, sem szellemben nem volt kielégítő és rugékonyságú testület. A nagy tapogatódzások idején az igazi fárosz a Keleti Ujság volt. A lapot üzletileg és politikailag dr. *Weisz Sándor* vezette, aki a szerkesztőségben kitűnő gárdát gyűjtött egybe. A Keleti Uj-

ság azután megrajzolta azt a sikot, amelyen a magyar közületnek, mint kisebbségi néptestnek mozognia kellett: a román államéletbe való tevőleges bekapcsolódást, a magyar népelet demokratizálódása és a román demokratikus erőkkal való együttműködés, önálló gazdasági szervezkedés.

A Keleti Ujság csakhamar a magyar élet középponti szerevé vált. A Magyar Párt által irányított politikával szemben a független és erőteljes bírálatot jelentette s a tömegekkel szemben pedig feltétlen erkölcsi hitelt és a sajtó magasrendűségét. Ezt a fensőséges állapotot csakhamar eljátszotta ez a kitűnő lap. Pályafutásán két törés esett. Az első akkor történt, amikor dr. Weisz Sándor főszerkesztő megválasztatta magát a Magyar Párt képviselőjének. Ekkor a Keleti Ujság elvesztette addigi teljes függetlenségét, erkölcsi zuzódást szenvedett s régi intaktságát a képviselői kaland után nem tudta többé visszaszerezni. A második akkor következett be, amikor dr. Weisz Sándor 1927 nyarán eladta a lapot a Magyar Pártnak.

Erkölcsostrány erejével hatott ez az üzlet. A Keleti Ujság nem anyagszerűség volt a magyar kisebbségi közéletben, hanem az a spirituális szószék, amit a román sajtó is jelentett a román nemzetiségi korszakban. Messianizmus alakult ki e lap körül: a transilvániai haladó, nyugati magyar gondolkodás rajongása. A bálvány porbadólt s kiderült, hogy belül üres, talmi...

Méltatlan kezek úgy üzleteltek ezzel az organummal, mint-ha rőffel posztót mértek volna. A progresszív törekvések sebet kaptak az üzlettel s a seb még máig sem gyógyult be.

A korszerűség és európaiasság szempontjából legtisztább veretű lap volt addig a Keleti Ujság, de tömegeit magcsalta. Az emberek, akik hittel és tisztelettel piederestállá avatták a nyomtatott betűt, kiábrándulva és megvetéssel fordultak el. A magyarságnak és sajtónak eszményi kapcsolata azóta sem állott helyre és nem is fog helyreállítani, mert a Keleti Ujság korszakot nyitott meg: *az üzletesített és eszménytelenített sajtó korszakát.* S ha vannak is lapok, amelyek tisztessen küzdenek, befolyásuk közönyös: a magyar írás talpa alól kicsuszott a tömegek bizalmának és hitének talaja.

4.

A magyar sajtóélet második fókuszává Brasov vált. 1918 végéig teljesen helyi jelleggel jelent itt meg a sulytalan *Brasói Lapok*. Az államcsere után egyszeriben vezető orgánummá lesz. Ezt az olvasottságot és népszerűséget annak köszönhette, hogy a román államéletbe való tevőleges bekapcsolódást hirdető Keleti Ujsággal és a teljesen romanofil beállítású *Ujvilággal* szemben a passzív ellenállás politikáját képviselte, te-

hát a meddő magyar optimizmus organuma volt. S ennek megfelelőleg konzervatív, tradicionálista politikát hirdetett.

Ezzel a politikával 1927-ben hagyott fel, amikor a Magyar Párt tulajdonába átkerült Keleti Ujság demokratikus irányzatát vállalta s azóta rövid megszakítással — 1931-ben néhány hónapig, ameddig kiadója „Bukuresti Lapok“ címen külön progresszív lapot adott ki, ismét konzervatív irányt követett. A Brassói Lapok egyébként a Keleti Ujság hivatalos magyarpárti lappá való vedlése után zsurnalisztikailag kitűnő organummá fejlődött. Azt az eszmei súlyt azonban, amivel egykor a Keleti Ujság rendelkezett, sohasem érte el. Egyrészt azért nem mert a kisebbségi közvéleménynek a nyomtatott betűvel szembeni hite megtört, másrészt azért, mert a Brassói Lapok ideológiai pályafutása maga is lázgörbét mutat. Éppen úgy, mint az Ellenzéké és egykori Ujságé is.

Nem akadt a cionista zsidó és azért magyar szempontból számba sem vehető Új Keleten kívül — egyetlen központi lap sem, amelynél a komercializáltság szelleme ne végezte volna el bomlasztó útját.

Irányról-irányra, üzleti eshetőségről-üzleti eshetőségre szálltak a vezető közlönnyök, elképesztő páfordulásokkal döbentve meg a tömegeket, utjukban söpörve, mint a lavina, magukkal ragadva a legtisztesebb és legjobban hivatott tolatokat is. Nagy és kitűnő lapokat adott a magyar kisebbségi ujságírás, de egy olyan hófehér, vakító csucsot, mint a csöppnyi *Dreptatea*, sohasem. Kiváló és képzett ujságírók sokan vannak, de Valér Braniste a komercializált sajtó sajátos körülményei között egy sem lehet.

5.

A többi lapok az uralomváltozás idején periférikus jellegűek voltak és terepileg kötött szerepükből mindvégig is alig birtak kiszabadulni. Önállóságuk és súlyuk csak abban a mértékben volt, amilyen mértékben a nagy központi lapok országos jellege lejjebb-lejjebb morzsolódott, tehát legfeljebb negatív fejlődési folyamaton estek keresztül s ezt a sajátos furcsa energiatöbbletet időnként bizarr módon a példányszám csökkenése tette még kirívóbbá és szemléletesebbé.

Timisoarán az uralomcsere csak a *Temesvári Hírlap*ot találta a magyernyelvű lapok közül. Német nyelven megjelent a *Temesvarer Zeitung* és a *Volksblatt*, mindkettő tekintélyes példányszámban. Később sok lap alakult. Említésreméltó az *Esti Lloyd*, mely rövid ideig állott csak fent, de a legvárosiasabb organum volt, a *Déli Hírlap*, amely fokozatosan terjeszkedik, a radikális *6 Órai Ujság*, amely hetilappá szegényedett.

Aradon az *Aradi Közlöny* többé már nem az a döntő befolyású vidéki napilap, ami az imperiumváltozás előtti időkben

volt, a *Hírlapnak* is lokálkoloritja van s elég eleven a néhány év előtt alapított *Reggel* és a két bulvárlap a *Friss Ujság* és *Esti Ujság*.

Oradeán a nagymultu, régi napilapok erősen helyi színezetű és szellemű organumokká váltak: a *Napló* valaha irodalmi és politikai fogalom volt, ma szerény, küzködő ujság. A *Szabadság* hasonlóan. A *Friss Ujság* bulvárjellegű és állásfoglalástól menekülő s a *Magyar Lapok* országos jellegű ugyan, de klerikális irányával térhez kötött és nem egyetemes jellegű.

Satumare, *Târgumures* és *Salonta* sajtóélete jellegzetesen vidéki és különösebb intellektuális bélyeget nélkülöző.

Összefogva a mai transilvániai magyar napisajtót, a következő képet nyerjük:

Számszerűleg óriási a sajtó kapacitása. Körülbelül 30 napilap jelenik meg. *Színvonalilag* egy bizonyos decentralizálódó helyi és sülyyedő irányzat mutatkozik. A bulvártermékek elöntötték a területet és csökkentették az igényesebb lapok lehetőségét.

Politikailag a sajtó egyöntetűen a kisebbségi sikon mozog, de a kisebbségi állásfoglalás nem közös eszmei alap, hanem adottság, amelyből kiindulva a legellentétesebb állásfoglalások marják egymást. *Nagy általánosságban a magyar sajtó maradi* s a kisebbségi sorsban már csak egy-egy lap vállalja a haladó gondolatot. Ime egy kimutatás:

A lap neve	Megjelenési helye	Iránya
1. Keleti Ujság	Cluj	Magyarpárti konzervatív
2. Magyar Ujság	„	Magyarpárti falulap
3. Ellenzék	„	Haladó konzervatív
4. Estilap	„	Konzervatív bulvár
5. Uj Kelet	„	Cionista zsidó
6. Jóestét	„	Konzervatív bulvár
7. Szabadság	Oradea	Magyarpárti konzervatív
8. Magyar Lapok	„	Klerikális
9. Néplap	„	Klerikális falulap
10. Napló	„	Radikális progresszív
11. Estilap	„	Haladó bulván
12. Friss Ujság	„	Információs
13. Magyarság	„	Konzervatív bulvár
14. Brassói Lapok	Brasov	Radikális transilván
15. Népujság	„	Radikális falulap
16. Brassói Napló	„	Konzervatív klerikális
17. Szabadsajtó	Satumare	Mérsékelt konzervatív
18. Ujság	„	Magyarpárti konzervatív
19. Aradi Közlöny	Arad	Konzervatív
20. Hírlap	„	Mérsékelt konzervatív
21. Reggel	„	Haladó

22. Friss Ujság	„	Információs bulvár
23. Esti Ujság	„	Információs bulvár
24. Temesvári Hirlap	Timisoara	Liberális kapitalista
25. Déli Hirlap	„	Magyarpárti konzervatív
26. Maros	Tg-Mures	Magyarpárti konzervatív
27. Reggeli Ujság	„	Mérsékelt haladó
28. Salontai Lapok	Salonta	Konzervatív
29. Ujság	„	Mérsékelt haladó

A felsorolt lapokon kívül kisebb városokban, így Sigheten, Turdán, Lugojon, Sfântugheorghen, Petrosaniban, Mercurea Ciucon, Gheorgheniben, Oodorheiun, Diciosanmartinban, Devan, Carei Maren, Baia Maren, Dejen, Gherlan, Zalaun, Simleul Silvaniein, Marghitan, Sibiuban, Orsovan jelennek meg heti és kétheti, esetleg hetenként kétszer is megjelenő kis helyi vicinális lapocskák. A nagyobb városok időszaki sajtótermékei közül a Clujon megjelenő *Magyar Nép* című parasztujságnak, az ugyancsak cluji *Új Transilvániának*, a *Korunk* című intellektusok számára készült folyóiratnak, az *Ellenőrnek* és *Transilvaniai Futárnak*, továbbá a Timisoarán megjelenő *Toll* című riportlapnak és aradi *Ország-Világnak* van országos publicitása.

Talán itt kell még említést tennünk arról a körülményről, ahogy a transilvániai magyar ujságolvasó közönség elszokott a pesti lapok olvasásától. Az első időkben nehezen nélkülözte a közönség a pesti lapokat, de lassan kezdett a saját bajaival foglalkozó transzilvániai lapok iránt érdeklődni s elhanyagolta a pesti lapokat. Ma már csak 3 pesti napilap, *Magyar Hirlap*, *Kurir* és az *Ujság* fogy itt aránylag csekély példányszámban; olvassa még a közönség a *Színházi Életet*, amiből még ma is tekintélyes példányszámot adnak itt el, miután hasonló színházi lapja nincs országrésziünknek, a *Tolnai Világlap*-ot, a *Futárt*, *Ojságot*, a *Reggelt*, *Hétfői Naplót*, *Társadalmunkat* s még egy-két engedélyezett pesti időszakos sajtóterméket.

6.

A transzilvániai magyarság másfél milliós tömbjét 30—35 napilap szolgálja (a szám állandóan változik). Ennek a rengeteg ujságnak összpeldányszáma napi 150 ezer körül mozoghat.

Hogyan osztozhat 30—35 ujság 150 ezer példányon és a másfélmilliós magyar lélekszámon s miképpen élhetnek a sajtó munkásai?

Igen megrázó éposza fog kialakulni egykor az itteni magyar ujságírók küzködésének. A határszéli városban, ahol e sorok születnek, úgy teljesítik feladatukat az ujságírók, mint

a XIX. század vándorkomédiásai: esőben, hóban, sárban, tűzön-vízen keresztül.

Végeredményében miben csucsosodik ki a transilvaniai magyar közélet, ha nem a sajtóban? Ha ez a sajtó törik, hajladozik és alkuszik is, mégis csak az egyetlen masszív oszlop. De akik írják, ugyancsak kolduskodó próféták. Az a regényesség azonban, ami a Branisték és Lucaciuk körül kialakult, itt sohasem fog kialakulni.

Nem is alakulhat ki, mert ehhez az kellene, hogy a sajtó eszményi legyen. De ha önemésztő gesztusok nem is akadtak, hősök mégis termelődtek.

Névtelen hősök.

Rójják a betűket, oly kopottan, oly nincstelenül nélkülözve, mintha azt irhatnák, amit akarnak és úgy irnának, ahogy a szívük diktálja.

A Z I R O D A L O M

Írta: GAAL GÁBOR

Különös ez a transzilvániai irodalom. Alig találni mását. Mondhatni: van is meg nincs is. Olvassák is meg nem is. Hátterében széles olvasóközönség huzódik meg, de ez egy másikat, a magyarországit olvassa. Ezért azonban ez az irodalom is él, legfeljebb olvasatlan, vagy azok tetszésére, akik csinálják. De különben is teli ez az irodalom ellentmondással, mint minden eleven élet. Azért van ennek az irodalomnak színvonala is meg nem is. Akik esküdnek rá, azok azt mondják: ma ez a magyar irodalom, irodalmi pezsgés csak itt van, a „nagy“, a magyarországi ettől ujul meg... Ez persze a legkevésebb sem igaz. E tévítéletnek azonban sokak közt erős a visszhangja, főleg Magyarországon, ahol szellemiekben, irodalomban sok a hanyatlási tünet s a hanyatlás miatt már a pusztaság szaporulat is érték, különösen ha ez a szaporulat a határokon túl élő magyarság részéről jön. Így azután ez a transzilvániai magyar irodalom, jóllehet felettebb politikamentes, politikai mithoszok melléláncjaiból is él. A „magára maradt magyarság büszkesége“ — mondják sokfele s ebből tényleg annyi igaz, hogy magára maradt, ügyefogyott, többre vihetné, amiye van édes kevés. Mindez persze vonalban álló íróin is mulik, akik közül csak igen kevés jött a Szent Lélek mellől. Ezért azonban a 18 év alatt akadt köztük mélysodró témájára lelő (Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*), sőt még futó világhiresség is (Markovics Rodion: *Szibériai garnizon*) vagy egy másik, aki német és horvát olvasó elé is került (Szilágyi András: *Új pásztor*). Ha értékelést jelent az idegennyelvű olvasó elé való kerülés, ime a transzilvániai magyar irodalom hivatkozhat ilyesmire is. De mit jelent ez *idefelé*? A táj nem csupán az ormok. Írói közt alig akad valódi írótipus, az az zavartalan és egyenletes tér-, idő- és ember-ábrázoló. A három említett mind egykönnyű író egyetlen könyve. A táj hézagos: nincs előzmény és nincs folytatás. Az első szerzője — derék, kedves jó Kuncz Aladár — már régen nincs! A másik kettő pedig — *kallódik* azon a vidéken, amelynek oly sajátos felülepítménye ez az irodalom. Kétségtelesen nagy indítékokat ad ez a vidék, de ugyanakkor húz is és ránt is — vissza, s felemelkedni alig enged. A transzilvániai írók írói karakteriológiájában ez a vidékkel szemben vitt küzdelem

a legmeghatóbb. A vidék teszi a legtöbbet felemássá; egésze is meg féllé. Ezért oly sok köztük a dilettáns, akiket a szorgalmuk emel és sujt le. Nem véletlen, hogy itt él és működik, sőt *pillér* közülük a legartisztikusabb (*Bánffy Miklós*), ez a már „egészen renaissance ember“, aki oly sok mindenhez ért. Általában a dilettáns irodalmak vonása, hogy benne az írók többet mernek, mint tudnak. Mint itt is, mely jórészt a merészek irodalma. Az egész inkább merészségből, gyanutlanságból és angyali tájékozatlanságból, mint talentumból született. Itt még olyanfajta írók élnek, akik úgy avanzsálnak a műformák skáláján, mint ama füles lény a létrán. Ha itt pár jobb riportot ír valaki, nem kétséges, hogy „született“ regényíró s ha pár bírálatot ejt a helyi színház „szinpadkulturájáról“, máris drámába kezd. Számos könyv jött így létre, több dráma is. (Hogy azután az igazi útja is esetleg ilyen; drámabírálatok s azután a „darab“, sőt darabok, mint amilyen pl. *Hunyadi Sándor* esete: ez csak példa, a dilettáns azonban — s ez a baj — szabálynak veszi!) Szinte az egész irodalom, mely bár egészében képtelenül tervszerűtlen, a *szándékolások* nem pedig a sikerülések irodalma. 18 évét valójában ebből a vonatkozásból kellene megírni. Mert úgy volt, hogy kezdetben volt a semmi, aztán jöttek, akik azt mondták *legyen* s lettek lapok és folyóiratok, benne főleg a „legyen“ furiozói és versek. De miért nincs novella? — kérdezték. És lett novella s a novellákból regény s ma már ez a jelszó: legyen dráma s már írják Transzilvánia-szerte boldogok és boldogtalanok s nem kétség: lesz is. Az egész irodalom így lett. Az elmúlt 18 év végig új irodalom-honalapítás és szellemi telekspekulálás, szinte valami ál-Kalifornia irodalmi aranyásók előtt, hol minden főtérrel és két kávéházzal rendelkező város legalábbis Weimar s minden méla mágnes egy új Széchenyi István... Így lett, így van, ez az irodalom! S az már az élet logikája, hogy így is akad gyöngy. A 18 év igazolja: irodalmat így is lehet csinálni. Sőt: mindig így csinálták. Mindegyik így lett s a különbség csak annyi, hogy kik ringatják a bölcsőt. Ebben a bölcsőben — ne titkoljuk — az életrevalók mellett (*Berde, Karácsony, Károly, Ligeti, Szántó, Tabéry*, stb.) pár táltosabb fajta (*Kós, Makkai, Nyíró, Reményik, Tompa*) azért akad, sőt még királyfi is (*Tamási*), aki mint a mesében, hol elbukik ha tündökleteset akar (*Jeromos*), hol pedig feltündököl, ha a zekéje ujjából rázza elő (*Ábel*). S persze pár inasabb fiatal (*Wass Albert*), akik ebbe a szándékirodalomban már azzal a beirodalompolitikázott káprázattal születtek, hogy mindez „irodalmi fénykor“, a fénykorok minden kellékével, irodalmi klikkekkel és csoportokkal, irodalmi központtal és mellékcentrumokkal, hol pár időnként jó napilap s egy-egy érettebben szerkesztett (de csak szerkesztett) folyóirat (*Periszkóp, Génusz, Napkelet, a Pásztortűz* és a *Helikon* egy-egy évfolyama) felett a műreemek úgy kerin-

genek, mint a csillagok. Holott a műremek itt is végletesen ritka. S ha akad egy, — a többit is ennek a fényében látják. S ha már azután több jóra hivatkozhatna, akkor ezek miatt egyenesen nem látják a többit. A pár sudár jegenyétől a csenevész erdőt. A pár jó bódulatától viszont -- s ez a dolgok természete -- e fiatal erdő csapásait igen szívesen járják ez irodalom nevelői: az *irodalompolitikusok*, akik azután a legsajátosabb fajta. Ezek szellemi arcvonásai mindig az apostoloké, szavuk papos, vállukon az egész nemzetiség terhe... Ez az irodalom kétségtelenül sokat köszönhet nekik. Elsősorban, hogy állandóan beszéltek róla, hogy állandóan nyilvántartották, hogy hivatást és lelkiismeretet beszéltek bele... ha téveset, ha márholnapra faképnél hagyottat is (*Makkai Sándor*) de beszéltek, irtak, kiálltak mellette. Szinte valamennyi transzilvániai író irodalompolitikával kezdte. Szinte valamennyi még ma is üzi. Igazi, a helyzetet valóban felismerő irodalompolitikus, aki *író* is (a „jó öreg Gyulai Pál ur“ értelmében) nem akad közöttük egy sem. Annál több kritikaszer, könyvismertető és beszámoló. Ez utóbbi fajta nyakra-főre írja összefoglaló tanulmányait a transzilvániai irodalomról, hogyha már irodalom nincs, legalább beszámoló legyen róla. Egy-egy ilyen beszámoló rendszerint nagy fergeteget csap. Ilyenkor megindul a vita: „ki van benne az irodalomban.“ Messziről, felülről olyan ez, mint valami játék. Közelről és mélyről egy irodalom gyermekbetegsége. Irodalomé, ami most van növésben. Tényleg 18 éves. Szülői, főleg a keresztszülők (az irodalompolitikusok) felettébb büszkéek reá, a rokonok (Magyarországon) meg egyenesen oda vannak a csemetéért. Ezek égi fehér dolmányban látják olykor szárnyakkal, kék és lila körökben, mint a tisztapárlatu legendákat...

Mi persze józanabbul nézzük.

Ne áltassuk magunkat. Elsietett transzilvániai magyar irodalomról beszélni. Nem azért, mintha Transzilvániában nem volna magyar irodalom. Van. De elsietett azért, mert Transzilvánia csak egyik része Romániának. Transzilvánián kívül még igen nagy számban él a magyarság Romániában. Ezeknek is csak a transzilvániai lenne az irodalma? Avagy azoknak nem dukál irodalom? Minő képtelen gondolat.

Vigyázzunk a fogalmainkkal. Transzilvánia történeti fogalom. Régi magyar rendiségi kategória: szilárd tartalommal és körvonalakkal. A magyar kulturális hagyomány tiszteletreméltó birtoka. De csak hagyomány. A kulturmagyarság lezárt, elmúlt, életrekelhetetlen tartalomköre. Ez a Transzilvánia már régesrég nincs. Már a főhatalomváltozás előtt sem volt s azóta ez a kategória nem ujjaszületett, de végleg felbomlott. A romániai magyarság most már igazán nem *csak* Tran-

szilvántia. A történeti magyar település-Transzilvántia a főhatalomváltozással kiegészült soha bele nem tartozott részekkel, darabokkal, szórványokkal el egész a Fekete-tengerig. Ezért szűk partikularizmus csak a Transzilvántiában élő magyarságról beszélni. Már más magyarság ez, mint a főhatalomváltozás előtti. A főhatalomváltozás óta a magyarság minden vonatkozásban megmérhetetlen változásokon ment keresztül. Megváltozott anyagi, gazdasági bázisa, társadalmi összetétele. Szakadatlanul hatalmas gazdasági, történeti, társadalmi folyamatok szeldeklik. Morzsolódik, alakul s mindezt a polgárosodás s proletarizálódás folyamata keveri és növeli. Ma már statisztikai tény, hogy mindezzel erős mozgásba jött a magyarság főhatalomváltozás időpontjáig érvényben levő *demológiai* elhelyezkedése. Transzilvántiából és a hozzázárt részekből megindult és tart a magyarság nagy belső szétáramlása Nagy-Romántia minden területe, különösen az Ókirályság ipari és kereskedelmi centrumai felé. Nem ide tartozik most, hogy mindez milyen indítékokra milyen mértékben s hogyan történt. Itt most a tény a fontos s a tény az, hogy a főhatalomváltozás előtti leülepedett, konzervált, a magyar nemzetet és magyar államot egybefogó, monopóliumokkal védett, kiváltságos vagy legalább is a kiváltság illúzióiban élő nép a történelmi változás következtében vélt és igazi támaszait elveszítette; nemzetisége fölül ledőlt az állam, magára maradt s e magára maradásában szinte új honalapításhoz kellett látnia e hazában s még most is ennek a munkáját végzi. Ezért azután ha az itteni magyarság olyan fontos életfunkcióját, mint amilyen az irodalom, csak Transzilvántiára korlátozzuk, a valóság természetén követünk el erőszakot, s már eleve hamis a meggondolásaink alapja. S hamis az az irodalom is, mely a romániai magyar élet vízióját csak Transzilvántiára szűkíti...

Kétségtelenül: az írók (egyelőre még) szinte mind Transzilvántiában élnek. A közönség, az olvasó, a nemzetiség azonban, ami nélkül pedig nem képzelhető az irodalom, egész Romántiában. S a közönség és olvasó nélkül, mely maga a nép, a nemzetiség, nemcsak azért nincs irodalom, mert valójában az irodalom a közönségnek és olvasónak készül, de azért sem, mert róla is készül! S ez az utóbbi a legfontosabb, mert ez a *róla* az irodalom tartalma, világa, jogosultsága.

Irodalomról sohasem szabad gondolkozni a hozzátartozó nép (nemzetiség) nélkül. Hisz a nép (nemzetiség) az a talaj, amiből az irodalom nyit s amire szükségszerűen visszahat, minek következtében a kettő között a kölcsönhatás állandó. Igazi nagy irodalmak csak azok, amelyekben a népről (nemzetiségről) az irodalomra s az irodalomról a népre (nemzetiségre) lehet ismerni. Ezért elfogadhatatlan csupán a transzilvántiai irodalom tételezése Romántiában. Elfogadhatatlan, mert egyetlen egy csoport életfunkciójára korlátozza Romántiában a ma-

gyar nemzetiség irodalmát. Holott ez a nemzetiség szélesebben él, szélesebb keretek között, más történelmi-társadalmi hagyományokkal, élettörekvésekkel szabdalta terekben, mint amennyi Transzilvánia; az egész mai Romániában. Szétáramlása az új haza keretei között 18 év óta folyik és tart s minden a további áramlás folyamatára utal. Nagy történelmi körkép az, ami a magyarsággal történt és még a küszöbön áll. Végtelenen elhibázott tehát csak Transzilvániáról beszélni, csak Transzilvániára szűkíteni művelődésünket. A képzelt keretek szétrobbantak s aki csak Transzilvániáról beszél: életregalvanizálhatatlan történelmiséget akar. Első kritikai megjegyzésünk tehát, hogy az u. n. transzilván magyar irodalom kezdeményezői s mai gyarapítói nem ismerték fel a romániai magyar nemzetiség legfontosabb új élettényét: szétáramlása folyamatát az új történelmi adottságban s az élet valósága helyett egy történelmi fikcióra építették irodalmukat. Kétségtelen: tévedésük kézenfekvő. A magyarság zöme tényleg itt él, itt élnek történelmi hagyományai, itt állnak iskolái, templomai. Ezek a templomok és iskolák azonban — több okból kifolyólag — néptelenednek s szanaszét az Ó-királyságban iskolákra és templomokra volna szükség, ahol egy ma már valóban (most már a transzilvániaiaktól is elhagyott) magára hagyott magyarság százezrei élnek. A transzilvániai irodalom irodalompolitikusai ezt a felmérhetetlen ténytet teljesen kívül hagyták. Céljuk nem a romániai magyarság, azaz egy nemzetiség, hanem egy elévült transzilvániai *kaszt*-magyarság irodalma volt. Ez harsog a tartalmaiból, ez fő a problematikájában. Azért uralkodik benne oly erősen a történelmiség (a stíl- és a lélektan-romantika) az időszerűség (a realizmus) helyett. Ezért élnek szakadatlanul a múltban vagy a szabad fikciók közt s nem a jelenben. Holott a romániai magyarság életéből épp a romantizálás kényelmei hullottak ki, s maradt helyette a csupasz valóság a maga leghevesebb riadalmaival.

A magyarság szétszóródott s szétszóródása még mindig tart. Ez a szétszóródás — értsük meg — nem csupán geográfiai helyváltoztatást jelent. A transzilvániai táj fiai a regáti tájban nemcsak más geográfiai feltételek közé kerülnek, hanem más történelmi-társadalmi környezetbe. Az elmúlt 18 év a magyarságra ezért sorsdöntő. A más tájak és más intéciók közt, a más társadalmi-történelmi befolyások áthatásában egy új magyarság lassu alakulásának, változásának az évei ezek. Vajjon látszik ez a transzilvániai magyar irodalmon? Látszik olyan mértékben, amely mértékben a változás, az alakulás a magyarságon történt? Ki tudná felmutatni a művet, amely ide utal? A törekvést, amely erre fut? Részleteket, utalásokat — talán. (De ezt is inkább a publicisztikában, mint az irodalomban; inkább a megfogalmazásban, mint a művészi megformálásban.) A transzilvániai irodalom egészének a tö-

rekvése nem ebben az irányban mozog, az ihlet mámorai közt nem erről beszél... Az élet és az idő kontaktus a transzilvániai irodalomban minimális... Holott ezer baj, ezer nehézség ellenére a változás és a kor nagy, eleven s mindig és mindenben megállít és a mellretapos. A kor itt, Romániában, ne tagadjuk: történelmi — a románság új államalkotásának, Románia polgárosodásának a kora. A magyar nemzetiség élete egy rohamosan haladó polgárosodási, iparosodási szférában folyik 18 éve. Minden kötöttség, lekötés, handycap ellenére az elmúlt 18 év a lendületek éve, melyekben minden — még az égető negatívum is, — aktivitásra késztetett. A főhatalomváltozás előtti Transzilvánia dohos, elzárt provincia, Istenhátamögötti országrész, a vasuti végállomások hona. Az élet áramlása lassu, áporodott, kezdeményezések nélküli. Gazdaságilag, szellemileg — gyarmat. Vidéki lapocskák, vidéki emberek. *A Budapestre centralizált művelődés csak igen mérsékelt tünetekben jelentkezik. Az itt lakó magyarság irodalmi értelemben legfeljebb olvas s ha irodalomtermelő fia akad, azt szükségszerűen Budapestre sodorja az összefüggések vérkeringése.* Hiába azonos a régi Magyarország e nagy területén a magyar nemzet és a magyar állam fikciója, hiába vannak e tartománynak hagyományai a magyar művelődés történetében. A Művelődés gondjaival igen kevésbé törődő uralom itt nem intencionált külön szellemi életet. A főhatalomváltozással egy csapásra megváltozott minden. De nemcsak a főhatalomváltozás miatt. Már a főhatalomváltozás előtt Transzilvánia városaiban a polgárosulás üteme gyorsul. Érelődnek az önálló szellemi felépítmények lehetőségei. Ez a kiérelődés azonban az egykori Magyarország életütemében, e periférián csak lassú folyamattal következett volna be. A folyamatot a változás gyorsítja meg. Meggyorsította azzal, hogy a magukra maradtakat minden irányban aktivitásra kényszerítette és azzal, hogy minden téren — ha sokszor akarata ellenére is — a sajátmaga fejlődésének huzatába sodorta. A romániai magyarság u. i. nemcsak új és új lapokat, folyóiratokat, könyvkiadókat, nemcsak a szellemi és irodalmi élet új szerveit hozta létre, hanem vállalkozott is, kicsinyben és nagyban, röviden: ipari és kereskedelmi téren részt vett az új élet berendezésében, részt vett a román polgárosulás nagy élettényében.

Ebben a folyamatban a magyar nemzetiség egészében minden helyet cserélt. Minden réteg mozgásba jött, minden leülepedett, átértékelődött. Az arisztokrácia, a hivatalnok dzsentri, a nagybirtokos magyarság — *mult* s ezzel együtt *multtá* lettek mindazok az ideológiák, társadalomerkölcsök, életformák, amelyek ezeknek a kasztoknak a tükröződései. A *jelen*: az előbbiek mumifikálódása s a magyar polgárok, kispolgárok, kis- és középgazdák, alkalmazottak, proletárok, szolgák kora; számszerint a szolgák nemzete, számszerint a ro-

mán polgárosulás kétkézi munkahadserege. Ezek ideológiája, ezek társadalomerkölce, ezek életproblematikája a mai romániai magyarság belső világa. Irodalma — a romániai magyar nemzetiség irodalma — csak ebből épülhet.

Vajjon ezek irodalma a transzilvániai? Korántsem. Az az irodalom, amit a határokon túl a legendáknak kijáró tisztelettel néznek, jellegében a mumifikálódó kasztok s ezek a mumifikálódó kasztokkal lelki rokonságot tartók irodalma. A magyarságnak a román polgárosulás szférájában folyó életharcai, karakteriológiai küzdelmei, sorssá lett társadalmi problémái ebben az irodalomban hallgatnak. Ez az irodalom a magyarság életmozgását és élettényeit nem az ahhoz való realista közeledéssel, hanem az attól való romantikus eltávolodással és átöltöztetéssel nézi. Íróiból hiányzik saját nemzetiségük helytálló ismerete. Vagy ha igen, csak törmelékeiben ismerik. (Ligeti Ernő: *Fel a bakra*). Vagy egy-egy elliterarizált vonásában (Karácsony Benő: *Napos oldal*), sohasem széles egészében, minden összefüggésében. A napok, a mi mindennapjaink legfeljebb csak elvontan, elköltöiesítve, elfabulázva ködlenek fel egy-egy lírai futamban, egy-egy rövid és elmithologizált rajzban (*Nyirő, Tamási*), különben a történelemre vetette magát. Érthető: a történelem felé nemcsak kasztdiktálta hajlamokból fordult. A történelem fabula is és környezet is, egy már nagy vonásaiban a történelemírással kirajzolt élet. A kezdő és tapogatózó vagy legalábbis bizonytalan kézjárású író itt szívesebben időz. Itt a képzelet könnyebben kigyul, a rözsége szárazabb a mai életénél, amit legelőször is alaprajzaiban kell látni. Ez a látás viszont — meglátni az élet általánosságából az összefüggést s kivizionálni az élet való értelmét adó mesét — nehéz, biztos alakítót követel... S a biztos alakító, formáló itt kevés... Ezért regényei zöme és java (Gyallai Domokos: *Vaskenyéren*; Gulácsi Irén: *Fekete völgyek*; Tabéry Géza: *Szarvasbika*; Makkai Sándor: *Ördögsekér*; Táltoskirály; Kós Károly: *Az országépítő*, stb.) történelmi. A magyarországi hasonló osztályhelyzetű és ideológiájú íróknak ebben ad példát. Irodalma főjellegét, a „transzilvánizmust“ ebben leli meg s szinte csak mellékesen tér ki a jelen felé s épp itt bizonyul tehetetlennek, mert ami valódi sikerülést számos elvetelés után (Kacsó Sándor: *Valkányon*; Tamási Áron: *Cimeresek*; Nyirő József: *Isten igájában*) ezen a téren felmutat (Tamási Áron: *Ábel*) egy remek figura csak, egy hős, kétségtelenül a mai összefüggések közt, de nem a közösség s ami a legnagyobb baj; csak *szimbólum* s nem ami mögötte és körülötte van. Ezért oly paradox ennek a transzilvániai irodalomnak még önmagán belül is a léte, ezért oly paradox az értelme. Akadnak értékes könyvei, akad remeke, az egész azonban mégsem azokról szól, akiknek készül. Egy nemzetiség irodalma s a valóban nemzeti művek hiánya-

nak belőle. Áthevitett, átizzott években, napokban nőtt s mégis mindezek heve hidegen hagyja. Minden igazi irodalmi tett ihletője — a permanens társadalmi alakulás — egyenesen lobog körötte s mégis az egész transzilvániai irodalom mai *társadalmi karaktere* szinte nulla. Az egész 18 évből csupán két regényre lehet rámutatni (Szilágyi András: *Új pásztor* és Nagy István: *Nincs megállás*), mely az itteni életközél valódi izeiből csurrant, az egyik havasi-paraszti, a másik kisvárosi, kispolgári talajból. Ezek a könyvek azonban egyedül állnak...

Mi történt itt? S ami történt, miért így történt? S na így történt, miért lehetséges ez?

Mi történt, amikor annyi minden kísérlet esett? Mi történt itt, ahol átszáguldott a fejeken minden irodalmi divat, ami 18 év folyamán — mondhatni — Európaszerte felmerült!? Akadt itt dadaista, szürrealista, hullámaik elverte ide a riportregény (ennek itt még kollektív kísérlete is akadt *Földalatti hármak* címén, amit kilencen irtak), eljutott a dokumentum írás, a háborúsregény, a jó eszközű szociográfia (Balázs Ferenc: *A rög alatt*) és minden szellemi mozgalom... Minden. A lekisebbített világ. S miért történt így, ilyen elhibázottan s ez az elhibázott mégis miért remény és élet?

*

Elsősorban újdonságai és hiányai miatt. Hiányzik belőle a valódi irodalmakat jellemző szilárd hagyomány és életfolytonosság, a valódi irodalmi élet láza, turbulenciája. Hiányzanak a szilárd és kiépített, az eleven és valóságos irodaloméletet hordozó szervezetek. Illetve mindezek megvannak, de csak jelezve, nem csupán kicsiben, hanem félig.

A legközvetlenebb irodalomfelfogás szerint a valódi irodalmi élet szervei az írók, a könyvkiadók, az irodalmi csoportosulások és az olvasóközönség.

Transzilvániában mind a négy előfordul. Vannak könyvkiadók, ezek a könyvkiadók azonban nem valódiak. A *Minerva* is (amely régebben) s a *Szépművés Céh* is (amely újabban) a legnagyobb transzilvániai könyvkiadó, a könyvkiadást olyan formában űzi, amely messze elmarad a ma aktuális kiadói stílus mögött. Könyveiket u. i. ezek a könyvkiadók korántsem a könyvpiacra, az irodalmi mű érvényesülési terére, hanem egy előre beszervezett közönség, az u. n. előfizetők elé szánja. Adnak ki könyveket (mindegyik szépirodalmi kiadványainak a száma jóval meghaladja a százat), de olyan feltételek közt, amelyek nem a mai könyvkiadás feltételei. Itt még olyan külföldön népszerűsége emelkedett könyv is, mint pl. *Markovics Rodion* Szibériai garnizonja nem kiadónál, hanem egyik napilap különlenyomataként jelent meg és akvizitőrrel oktrojálták a közönségre. Ebben a vonatkozásban csak újabban történik változás. Egyik-másik transzilvániai író könyve a könyv mai

feltételei szerint is terjed Magyarországon. Valójában azonban a transzilvániai könyv még mindig sajátos és különös termék. A 18 év folyamán pl. a megjelent ötezer magyar könyv zömét maguk az írók adták ki s kevesebb azok száma, amiket valamely intézmény, kiadó, vagy lap hozott napvilágra. Viszont ezek a közületek is megszámlálhatók az ujjainken. S ezek közül egy sem adott ki szakadatlanul könyveket a 18 év folyamán. A fáklyát szinte egyik a másiknak adta át. Volt idő, amikor egyedül állt a Minerva. Ma egyedül áll a Szépművészeti Társaság. Közben indultak más kiadói szervezkedések is. Négy-öt könyvnél alig vitték tovább. Még az olyan nagy lapvállalat, mint a Brassói Lapok, még ez is csak pár évig állta a sarat. Miért kell mindezt felemlíteni? Mert következménye van. Az a következménye, hogy az író elvonatkozhat közönségtől, kritikától, jelentőtől... Olyan irodalmat csinálhat, amelyet akar és tud. Ezek a feltételek —amint látható— nem, egy közönség-, hanem egy kaszt-irodalom feltételei: az író mumifikálódhat. A közönség igényeire nem kell tekintettel lennie. A közönség a „kisebbségi sors” és egyéb sziverehető megokolásokkal ugys előfizet... Az egész csupán a szervezés kérdése... Ezek közt a feltételek közt természetesen még mindig jöhetnek létre remekművek, az irodalom azonban nem egy-két remek könyv, hanem az egymással versengő csupa jó könyv s főleg az író s a hozzátartozó közönség (nemzetiség) sajátos egysége... Az az állapot, amikor az egyikről rá lehet ismerni a másikra.

Az előbbiekhöz hasonló különlegességek állapíthatók meg az irodalmi élethez tartozó irodalmi szervezetek és társulások természetében.

Majd minden transzilvániai városban vannak irodalmi körök, társulatok, valamennyi az irodalom pártolása, elősegítése érdekében. Ezeknek a társulásoknak azonban nincs igazi élettevékenységük. Életük aktaszerű, célkitűzésük lejátszott, horderejük helyi. Ezek az irodalmi társulások is csak féldolgok. Féldolgok voltak az egész 18 éven keresztül, ha egy-egy pályázattal vagy ünnepséggel manifesztálták is az irodalmi életet... A transzilvániai irodalom fölökései az elmúlt 18 év alatt nem innen indultak el s ha innen, nem ezek a lökések voltak a termékenyek. A 18 év alatt nem akadt egyetlen irodalmi szervezkedés sem, amely tényleg életszerűséggel hatotta volna át a romániai magyarság egészének irodalmi törekvését határozott programmal, határozott célkitűzésekkel. A Helikon csoportosulás tett még ezirányban a legtöbbet. Köztük beszéltek a legtöbb páthosszal és közelgetéssel a feladatokról. De ők sem mentek az ígéreteknel tovább s az ígéretekből is hiányzott a helyzet igazi felismerése. A Helikon csoportosulás sem közelítette meg a romániai magyarság egészét. Ahogy alkotásaiban, ugý átható erejében is a magyarság romániai életvalóságából csak egy szegmentumot érintett. Nagyon sajátos ez, de ért-

hető, ha egy pillanatra megnézzük a Helikon szerepét.

Már mondtuk: a magyarság magára maradt, kidőlt melőle az állam a maga hivatalos intézményeivel. A Helikon, bár *szabad* irodalmi szervezkedésnek indult, valójában az elmúlt „hivatalosság” pótlását igényli. A Helikon — helyzetéből kifolyólag (sajátos helyzet sajátos alakulatokat teremt!) — a par excellence romániai magyar könyvkiadó. Az egyedüli és a főrum, amelyik az irányt kiszabja, a „hivatalos”. A hivatalosság viszont természetsszerűleg magával hozza — ha akarja, ha nem — a hivatalosság attribútumait. Ebben az esetben a koordinálódást az egyházak, az iskola, stb. felé. Mindez az irodalom szükségsszerű elbürokratizálásához, l'art pour l'art eszmeiségéhez, *életmögöttiségéhez* vezet. Az élet csak messziről és elpoétizálva érdekli, annál is inkább, mert könyvei piaca nem a szabad piac s ez a piac évek óta már nem is itt van. Az itteni természetes igények kielégítése nélkül is megél. Olyan lehet, amilyen épp akar, illetve amilyennek a hivatalossága megengedi. Sulyosak a következtetései ennek íróra, irodalomra. Író, irodalmat a szabad önkifejlésében gátol. Hogy szép könyveket is adott ki!? Mennyi zöldelő sziget akad egy tengerben. Am, hova lett a tenger? Hol a romániai magyarság irodalma? Melyik könyve az, amelyről rá lehet ismerni a 18 évre, pl. úgy, ahogy bármelyik mai Móricz Zsigmond regényről rá lehet ismerni a mai Magyarországra? Hol az a könyv, amely a magyarság sorsát, akárcsak a maga középrétegeződésű értelmiségi vonalán is megragadta? Nem akadt volna talentum? A legtöbb, akiket eddig megneveztünk, közülük való. Talentumban nem volt hiány. *Ezeket a talentumokat azonban a Helikon elterelte az életől*, részint a multba, részint a tiszta költészetbe: a vaskosságok elől a párlatokba. S ezért a szerepe, ha a legsúlyosabb is az elmúlt 18 évben: *a Helikon vitte a romániai magyarság irodalmi törekvéseit hamis irányba. A Helikon tette, hogy a romániai magyarság irodalma a transzilvániai jórészt mumifikálódó középhelyezésű értelmiségi réteg irodalma; hogy a nép, a nemzetiség irodalom nélkül maradt...* Érthető, hogy fennállása óta állandóan volt ellenzéke úgy belső, mint külső. Érthető, ha egyik belső ellenzékétől (*Magyar Írói Rend*) megszabadult, felkelt benne egy másik, a legállandóbb, de a legkörülményesebb is, a székelyek ellenzéke (*Kacsó, Szentimrei, Tamási*), amelyik a Helikon törzsökös műterem-irodalmával szemben valaminő valóságirodalmat követelt... „Valaminő” — mondjuk, mert e (többé-kevésbé realizmus felé hajló) csoport élet- és művészet-víziójában a romániai magyar nemzetiség azonos a székely törzsszel, s így még Transzilvánián belül is szűklt, még ezen belül is *regionalizál*. Kétségtelen: ebben a Helikon-ellenzékben jelentkezett a legtöbb az időből és a térből. Viszont ez a csoport sem változtatta meg a Helikon l'art pour l'art hisztori-

cizmusát. — Nem változtatták a külső ellenzékek sem. Az ellenzékek, melyek ebben a sajátos irodalomban is jórészt szerkesztőségek és kávéházak. Ebben a vonatkozásban a krónikás pár érdekes adalékra akadhat. Beszélhet azokról az időkről, amikor itt még csak napilapok vasárnapi mellékletei jelentették az irodalom betüben való jelentkezését. Akadhat olyanokra (*Franyó Zoltán, Osváth Kálmán*), akik ennek az irodalomnak kezdő éveit különös kétféleségben járták, mint irodalomszervezők és mint kritikusok, mint magvetők friss eszmékkel s mint bírálók suhintó kaszával. Ezek szerepe és sulya jelentős. Beszélhet egyéb magányosokról, akik ugyan szóhoz jutottak, akiket azonban beszéltetni és foglalkoztatni kellett volna. Ezek között külön hang is akadt és szól (*Fekete Tivadar*). A hivatalosság azonban kötelez... S a hivatalosság miatt a Helikon még az adottságokat sem ragadta meg. Még a lehetőségekkel sem számolt minden esetben. Ezek helyett szakadatlanul egyetlen egy magatartást pártolt: a menekülést. A menekülést saját nemzetisége, saját osztálya problémája elől. Ezért volt sokáig reprezentatív műfaja az artista líra. Holott ha semmi egyéb, úgy ennek a lírának a sorsa ráeszméltethette volna a helyzetre.

Mi történt ezzel a sajátosnak és transzilvániainak hirdett, valaha a kezdet éveiben szinte az egész irodalmat jelentő lírával? Felhangzott, kihangzott, azután elhangzott, elmúlt. Ma úgy van már, hogy nincs. Holott lírikusai még élnek. Él *Áprily, Reményik, Tompa*, él *Bartalis*, ám kettő közülük (*Bartalis és Áprily*) kivonult a romániai magyarság sorsközösségéből — Magyarországra. A másik kettő pedig (*Reményik és Tompa*) a magánosok miszticizmusába huzódott. Aki még akadna (*Szentimrei*) — hallgat. Hangváltásra készül? Ki tudja? Tény: egy műfaj, a líra, amit pedig a legnagyobb remények szárnya emelt — nyilvánvalóan holt térbe zuhant. Nyelvünk irodalmának mindenkor legtöbb létsors teli műfaja itt ma teljesen néma. Nincs szánk. Avagy várjuk a fiataloktól? Lehet. Nevüket egyelőre még nem véste ki az idő. Minket különben is most csak a múlt érdekel. S mi van itt még? Egy csomó árny a feledés mögött. S bár hatóerejüket tovább gyűrűzte az idő, temperamentumuk él egy-egy ridegben, szemben az árral, mely most — egyelőre — a Helikon medreiben dagad, míg a Helikon törekvéseit lomtárba nem veti az idő, a helyzet tisztább felismerése, a nemzetiség parancsa s a közönség előbbutóbb mégis csak szóhoz jutó igénye.

Az irodalom összege nemcsak könyvek összege, hanem olvasóké is. Az irodalmat az olvasók teszik élő valósággá. A romániai magyarság irodalmáról nem beszélhetünk még hozzávetőlegesen sem a romániai magyar olvasó ismerete nélkül.

A romániai magyarság nagyobb része falvakon él. A me-

zőgazdasággal foglalkozók száma azonban a romániai magyarság tömegében korántsem olyan arányu, mint pl. Magyarországon. A romániai magyarság tömegei így relativ értelemben olvasottabbak. A városi civilizációban élő magyarok arányszáma relative nagyobb, mint Magyarországon. A főhatalom változás előtt is Magyarországon Transzilvania fogyasztotta Budapest mellett, úgy aránylagos, mint abszolút értelemben a legtöbb könyvet. A statisztika már a főhatalom változás előtt megállapítja, hogy a magyar könyv 40-50 százalékát a transzilvániai magyarság vásárolta föl. A Budapestre centralizált magyar irodalom legnagyobb fogyasztója a transzilvániai városok lakossága. Azt jelentette ez, hogy a perifériák népe a centrum nagy művelődési világa felé nyul. A vidék vágyódása ez a nagyvilág felé.

Nagyon fontos ez a körülmény. A magyarországi könyvtermelés legnagyobb fogyasztója Transzilvania... Ez az elmúlt 18 év alatt sem változott. Legföljebb pár olyan évről lehet beszélni, amikor a magyarországi könyv még nem jöhetett át a határon. Ezek az évek voltak azok, amikor a magyar olvasó Romániában, mint olvasó magára maradt. S ez a helyzet az egyik indítéka az itteni könyvtermelői, irodalmi kezdeményezésnek. Ez az az időpont, amikor a történelem megteszi fordulatát s a periférián az önállóság, az egyedüliség szülte új irodalom magvai szóródnak el. Az irodalom azonban nem csupán az életrehívott könyvek száma. Az irodalom *kielégítés* is s ha ebből a vonatkozásból vesszük a romániai magyarság irodalmi termelését, akkor már a számok meggondolásra intenek. S ezek a számok azt mondják, hogy a romániai magyarság irodalma még ma sem elégíti ki olvasóit. A magyarországi vezető írók könyvei még ma is 1-2 ezer példányban fogynak a Szépmíves Céh legnépszerűbb íróinak pár száz példánya mellett. A transzilvániai könyv a romániai magyarság szemében még mindig másodrendű (még ha már ismeri is pár originális példányát). Az igazi irodalom az olvasó szerint még mindig Pesten székel. Kétségtelenül: a közönségen is mulik. Mert amíg a meglévő nagy irodalmak könyveivel szemben spontán és előítéletnélküli, addig a romániai magyar könyvvel szemben aggályos és bizalmatlan. S amikor évente jó pár ezer kívülről jött új könyv kerül a magyarul olvasó elé, addig a Romániában megjelenő évi 3-400 magyar könyvet alig olvassa valaki. A romániai magyar könyv spontán olvasói száma még ma is minimális. A romániai magyar könyv többségét nem azért a lázért vesszik, amit a könyvtől várnak, hanem még mindig valamiféle meggyőzés következtében. Amelyik spontán és állandóan vesz, az már nem is „olvasó“, hanem az ügy fehérrizsás lelke, irodalmár, dilettáns, kezdő író... Természetesen mindez előzmény is meg következőmény is. Minden összefügg mindennel s min-

den mindenre hat és viszont. Irodalom és közönség nemcsak összeg, hanem kölcsönösség s a közönség, ha „közönség” is (azaz elfogult és tájékozatlan), azért az irodalmon is mulik. Az irodalmon, mely az elmúlt 18 év alatt az élet és kor vízióját, az élet és sors kiérzékelését nem ragadta meg olyan érettséggel és elevenséggel, mint ahogy ugyanebben az időszakaszban a magyarországi megragadta. Hogy hol milyenek a kiadók, az irodalmi szervezetek és olvasók, ezt pontosan az az irodalom határozza, illetve szabályozza, ami ezekben a keretekben megjelenik. Az irodalom a kiadóval és az olvasóval szemben ugyanaz a meghatározó valóság, mint amilyen meghatározó az íróval és irodalmával szemben az az első és igazi életvalóság, ami az írók tudatát alakítja.

Ha viszont arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy miért olyanná alakult a romániai magyarság irodalma, mint amilyennek mutatkozik, akkor csak arra a sajátos térbelileg, időbelileg határolt társadalmi-történelmi valóságra utalhatunk, ami-ben ez az irodalom mozog.

A főhatalom változás előtt egy magyar irodalom volt, a magyarországi, illetve a pesti, s legfeljebb arról volt szó, hogy ez a Pestre centralizált irodalom decentralizálódjék. Ez azonban nem következett be. A békebeli Magyarország szellemi alak-tában Transzilvánia a vidéket jelentette. Hogy a vidék valódi értelmében micsoda, azt élményszerűen többé-kevésbé tudjuk. Tudjuk pl., hogy a vidék a nemvidékkel szemben az az életvalóság, amely (egyebek közt) szellemileg csak fogyaszt, és íróknak be kellett rendezkedni az önálló, a nemvidéki szel-ben a másodlagos és a primitív szféra, valami elmaradt szel-lemi élet, szervezetek és intézmények hiánya, berendezetlensé-gek, kezdetlegességek. Az a helyzet, ami a valóban teljes sod-ru szellemi élethez elégtelen.

Ez a helyzet a főhatalomváltozással módosult. A történe-ti változással fellépő történelmi erők mozgása kikényszeríti a decentralizációnak megfelelő folyamatot. Az egykori vidék, ha akart, ha nem — avanszált: az új helyzetre rá kellett eszmél-nie. Maga a történelem kényszerítette. A vidéki tudatoknak és íróknak be kellett rendezkedni az önálló, a nemvidéki szel-lemi életre. Az ugrást a két szféra közt ha tudták, ha nem — végre kellett hajtani.

A 18 év ennek az ugrásnak a története.

Természetesen sohasem elég az ugrásra való kényszer, az ugrás végrehajtásához szubjektív képességek is szükségesek. Vajjon meg voltak ennek az ugrásnak, ennek a vidékiből nem-vidéki szférába való benövésnek az igazi szubjektív feltételei? A társadalmi-történelmi indítás (a kényszer az ugrásra) kétség-telenül adva volt. A romániai magyarság a történelem új kere-tei közt önálló nemzetiségi test lett, melynek eredeti funkciója

az irodalom. Ilyen eredeti mértékben azonban már kevésbé voltak meg a szubjektív feltételek, — a rátermettség. A történelmi pillanat, mint minden igazi történelmi pillanat készületlenül találta a vidéket. Az irodalomteremtés folyamata így erőszakoltan indult, tele csupa nem valódi mozzanattal, aminek a következménye a felhozott sajátos tünetek sora s az a sajátos félig egész, egészen fél irodalom, ami indult, élt, alakult, forrongott, forr, nő, hanyatlik, duzzad és apad, szaporítja a tehetségeket és gyűjti, toborozza a félírók hadát, mint ami a mai romániai magyarság irodalma.

Az elmúlt 18 év minden vonatkozásban roppant kohó, melyben a legellentétesebb erők dolgoztak. Elsősorban és főleg maga a vidéki tudat, mely mégsem változott át teljesen nemvidékivé, minek következtében ez az avanszált, de lényegében változatlan tudat által létrejött irodalom az új helyzet ellenére is megmaradt az olvasók szemében vidékinek. Transzilvánia ugyanúgy, mint a többi utódállamokbeli területek, jórészt megmaradtak továbbra is szellemileg az anyaország gyarmatainak, miket valójában még mindig a nyelv anyaországa táplál. Az egykori centrum még mindig hat. S ha újabban a szellemi gyarmat könyvei és írói mind nagyobb számban jelennek is meg a centrumban, a helyzet lényegében nem változott, a gyarmatok írója még mindig a központtól várja elismerését. A vidék legfeljebb avanszált, de lényegileg nem nőtt. Valódi történelmi erők magára eszméltették, ebben a feleszmélésben azonban a maga felkészületlen vidékiségét nem tudta maradék nélkül elkendőzni. S ha ebben a sorshelyzetben imponálóan küzdött is az önmaga tehetetlensége s a körülötte levő vidék ellen, ugyanakkor küzdenie kellett a gyarmati helyzet ellen is. Ez a romániai magyarság irodalmának a harci része. Ezért mind a kettőnek: a vidéknek is és a szellemi gyarmatnak is a bélyege rajta: a szellemén (a századelejei stilromantika befolyása) ugyanúgy mint a szervezetein (félalakulatok), a tartalmain (menekülés és kitérés a jelen elől) ugyanúgy, mint a törekvésein (a régi vágású transzilván értelmiség átmentése az új időkbe).

Mindez persze csak megjegyzés... Pár vonás... Magára a tényre vetett pillantás.... S ez a tény: a romániai magyarság és a romániai magyar irodalmi megnyilvánulás közötti távolság. Az irodalmi megnyilvánulás nem azonosult maradék nélkül a hozzátartozó nemzetiséggel. Nemzetiségét még nem látja el, nem elégíti ki. Kétségtelenül: a legjobbak törekvése mindig az volt, hogy az előbb említett azonosulás megtörténjen. A legjobbak törekvése mindig az volt, hogy az életsors és az irodalom, az ember és az olvasmány találkozzanak. Ez az a pont, ahol a vizsgáló a romániai magyarság megismerésének első felszíneire, egy más megjegyzés sor feladatához ér.

K é p z ő m ű v é s z e t

Irta: KÖMIVES LAJOS

Világtörténelmi erők kikerülhetetlen végzetéből Transzilvánia sorsfordulata 1918. Karácsony havában beteljesedett. Zsibbadtan kereste új életlehetőségeit a leszakadt országrész. Kábultan, a reménység nedvkeringése nélkül sorvadozott a kisebbségi sorsba került öntudat. Az anyatesttől elvált tagok szellemi üttőerei alig-alig adtak életjelt magukról. Az elveszett helyett új szívet kerestek s az élet örök törvényeibe vetették bizalmukat, hogy megtalálják azt. Az alkalmazkodási-képességek természeti törvényének vas-szigorával kapaszkodott bele a magyarság az új létfeltételek talajába és hősi életvággyal kereste az elszakadt vérpályák új hálózatát.

Kirendelt új glóbusán is élni akart a magyar.

Népünk legegészségesebb rétege: a föld embere, a falvak népe tért legelőször magához kábult zsibbadtságából. Nem futott lidércclángok után. Helyén maradt. Itt marasztotta a föld. A föld, amely drága vigasztalást és életet ígért. A föld kiáltó szava a téli hótakaró alól, napsugárra vágyó magvak füvei titokzatosan serkenő üzenetekkel keltegették a szunnyadó öntudatot:

— Nem a határok, hanem az élet törvényei szabják meg kötelességedet! Itt vannak eltemetve apáid, neked is itt kell élned és halnod!

Ezt üzenték a termő síkságok, az erdőktől ölelt völgyek, felhőkbevesző zord csúcsok és ezt üzente a kicsiny falvak nagy politikához mitsem értő, a munka új ütemébe lendülő népének ősi ösztöne.

A kenyér volt az első öntudatraserkentő erő. A szellemi erők csak ennek az ősi-ösztönü erőforrásnak aláztos követőjeként és kiegészítőjeként léptek munkába. A felocsudott szellemi élet ujjáébredésének első egészséges tünete az ittmaradt magyarság sajtójában jelentkezett. A sajtó találta meg első-sorban tapogatózó érzékeivel azt a helyet utat, amelyen a magyarság politikai, gazdasági és kulturális cselekvéseinek el kellett indulnia. Ez az út a transzilvánizmus útja volt.

Miután megtaláltuk elveszettnek hitt önmagunkat s hegyeink és folyóink között már a magunk szívét éreztük do-

bogni, a természet örök parancsa folytán gondolkodásunk rohamos ráeszméléssel, tudatosan hozzásimult a transzilván föld, hegyek és sziklák szárnyaló vonalaihoz és lüktető ritmusához.

Az addig szinte ismeretlen Transzilvánia kitárta felénk minden napfényű-szépségét, hatalmas, adakozó jóságát és mi uj fiaiként borultunk ölelő keblére fogadalmat tenni.

Ennek a nagy történelmi-vallomásnak hűségnyilatkozata a szellemi élet új megmozdulásaiban és gyümölcsbeérlelt virágaiban jelentkezett nemvárt gazdagságban. Most már nemcsak a földeken indult meg a szántás-vetés, hanem a szellemi munkások acélos ekéi is belehasítottak a tespedő ugarba, hogy megteremtsék az önálló irodalmat és művészetet. És megindult a transzilván magyar szellemi termelés hősi époszának első fejezete.

*

Csodálatos dolog, hogy mialatt a gyakorlati-politika követői tapogatózva keresték új faladataikat és az új országhatárok között elhelyezkedő magyar nép egyensúlyának szilárdabb utjait: addig az irodalom munkásai biztos intonálással találták meg sajátosan egyéni, új kifejezési-hangjukat. Ezek a hangok titokzatos benső lényegükben és hangszerelésükben eltértek, önálló, külön utakra csapongtak az addig centralisztikus és minden táj színeit magábaolvasztó budapesti irodalomtól. Átmenet nélkül, egyszerre, mintegy varázsjelre szólalt meg költők és írók havasi kürtszava, amely bezúgta, bezengte új muzsikájával a magyarul lakta földeket és szíveket. Történelmi-szükségyszerűség hozta létre az új transzilván irodalmat azzal a hivatással, hogy a népet a faji-elmosódástól megőrizze.

Íróink tárgykeresésben és mondanivalóik távlatában a transzilván történelem mult századainak mélységeibe, vagy a jelenkor magyar népének falukörnyezetébe merültek s a föld felé fordították tekintetüket és érdeklődésüket. Nem kétséges már, hogy a mi új irodalmunk mondanivalóinak eredetiségével és sugallóerejével új mithoszt teremtetett az egyetemes magyar irodalomban.

Vajjon a történelmi szükségyszerűség és materiális erők a képzőművészet területén is hasonlóan gazdag sarjadzást eredményeztek?

Meg kell állapítanunk, hogy a képzőművészet nem találta meg az új viszonyokban azt a megtermékenyítő melegágyat, amit az irodalom. Míg a megnyugtató és csillapító legkövetlenebb eszköze: az írott ige és a könyv után sóvárgott szomjas és szikkadt lélekkel a szertezilált és egymás kezét kereső magyar társadalom, addig a képzőművészet termékei nem találtak megfelelő fogyasztóközönségre. Nem találtak főleg

azért, mert a középosztály kiesett abból a töréneti helyzetből és anyagi körülményeiből, amely hivatottá és kötelességszerűvé tette számára a művészetnek bármilyen szerény istápolását. A gazdasági élet élére került, háború-utáni új polgárság szellemi sivársága és képzőművészeti műveletlensége egészen selejtes izlésre valló, csak a jólétet és gazdagságot fitogtató, új szönyegekkel és giccses képtermékekkel zsufolta tele lakását.

Ha igazságosak akarunk lenni, akkor ki kell jelentenünk, hogy ez az osztály még a múltból hozta magával örökségképpen a képzőművészeti érzéketlenséget. Iskola és politika teljesen elhanyagolta, mostoha gyermekké degradálta a képzőművészeti-nevelést. Kulturális hátramaradottság, polgáriosztályaink teljes tájékoztatatlansága eredményezték a képzőművészeti-kultúra tengődését.

Visszapillantás a múltba

Pedig tehetségben Transzilvánia földjén a múltban sem volt hiány.

Ha csak a múlt század derengő művelődésének zsenge, de gyakran messzemutató fénnel fellángoló tehetségeinek nyomdokait keressük: megtalálhatjuk a zseniális székel származású *Barabás Miklós* palettájának színeiben és jellemzőerejében a külföldi nagy mestereket megközelítő, sőt velük egyenrangú képességeket. Vagy nem hivatkozhatunk-e joggal a magyar „táblabíró-művészet” egy másik hasonló izmos és nagyvonalú tehetségére: *Szathmáry Károlyra*, aki kalandos pályafutásának derekán Bucurestibe költözött, a gazdag boiárok festője lett és karrierjét azzal tetőzte be, hogy *I. Károly* király udvari-festőjének nevezte ki.

A régi udvarházak két szűziesen gyengéd és harmatosan üde művészetű piktoregyéniségének egész életéről és alkotásairól is kötelességünk lehántani az elfeledettség kergét. *Sikó* és *Simo* ez a két művész. Ők ajándékozták meg a vidéki-kúriák és arisztokrata kastélyok boltíves enteriőrjeit, hófehérre meszelt falait, a magyar Biedermeier-stiluskorszak szellemében festett, a színek zománcos tisztaságában csillogó akvarell-arc képekkel.

A földnek önmagáhozalakító erejéről és Transzilvánia vadontájainak ideláncoló varázsáról beszél hozzánk *Melka Vincze* művészte. Cseh földről zárandokolt ide, arisztokrata és előkelő polgári körök meghívására a fiatal Melka, akit kézről-kézre, helyesebben: udvarházzal-udvarházra adtak át egymásnak az egykori mecénások. Melka Vince kifejezőerejű portréi dús vízfestményei előbb-utóbb gálériák falát fogják díszíteni. A prágai szépművészeti-minisztérium máris erősen kutatja a Melka-képek lelőhelyeit, hogy a transzilván föld ihlető-

műhelyében megittasult szláv piktor kulturkinceit összevásárolja és muzeumában kiállítsa.

Transzilvánia dajkálta a nagy *Székely* Bertalan bölcsőjét, aki legelső művészeti-oktatását itt nyerte és egészen bizonyos, hogy a magyar történelem hősi-jeneteinek megörökítése és a tárgykör iránti mély szerelme is erdős-hegyes szülőföldjének és történelmének gyökérszálaiból fakadt.

Veress Ferencnek, — a színes fénykép zseniális feltatálójának Veres-uccai műhelyéből indult ki *Vastagh* Györgynek, a legnagyobb magyar állatfestőnek művészi pályafutása is.

Meg kell állanunk, — mégpedig mélyen megrendülve és kapalevéve *Gyárfás* Jenő művésztragédiája előtt, aki „*Tetemrehívás*“ c. képével már-már a művészi nagy karriér csúcsára szárnyalt, amikor hirtelen, egészen váratlanul lezuhant és elmerült a vidéki-élet terméketlenítő kopárságába.

Szándékosan léptem ki meghatározott keretemből a mult művészeti-egyénségeinek és életkörülményeinek rövid vázlatára. Feladatom nem egy átfogó és a régít a jelennel szervesen egybeölelő és részletező történelemlírás, de mégis, kénytelen voltam kitérni annak bizonyítására, hogy a kedvezőtlen közéleti- és társadalmi viszonyok ellenére is, milyen megtermékenyítő erővel hatott-e történelmi-föld a művészetekre. Másrészt, ráakartam mutatni arra a körülményre, hogy hosszú időn át az itt beteljesedő művészetet majdnem kizárólag az arisztokrata-kastélyok és vidéki-udvarházak kifejezetten mecénás-jellegű vendégszeretete és dilettáns pártfogószelleme ápolta. Az arisztokrácia vagyoniilag deklaszszálódott és birtokállománya a megélhetésnek olyan szerény lehetőségévé zsugorodott össze, amelyből nem engedheti meg a régi és egyébként is anakronisztikus mecénáskodás fényűzését.

Hogy állunk a városi középosztállyal?

A városi középosztály, a polgárság, az előkelőbb lateiner-kaszt tagjai, ha festményt, vagy más műalkotást vásároltak, ez kevés kivétellel nem a művészeti-gyönyörérzet kielégítésének ösztönéből, vagy az otthon izléses összhangolásának lelkesüléséből eredt. A kép nem a gazdája izlésének fémjelzője, hanem egyszerűen csak dekoratív tárgy, legtöbbször olcsóhatású lom. Műértő, műgyűjtő olyan ritka jelenség volt és ma is az a gazdag és vásárlóképes polgári osztályban, hogy ujjainkon tarthatjuk őket számon. Nem kedvezőbb a helyzet arisztokráciánk ifjabb nemzedékében sem. A vidéki középosztály, a dzsentri pedig úgyszólván teljesen fogyatékos műérzékű volt minden időkben és legfeljebb abban nyilatkozott meg műpártolása, hogy a megyeháza disztermének falaira megrendelte fő- vagy alispánjainak rendszerint merev, pléhből kivágott portréit.

Íme a kor, amelyben elindult 1919-ben a transzilván-képző-

művészet. Itt kezdődik történeti- és osztályhelyzetünk kisebb-ségi sorsa.

Transzilvánia metamorfózisában mégis történnek olyan kollektív és egyéni megmozdulások, amelyek a művészet örökéletiségében való hitnek lángját élesztgetik.

Hagyományörzök és újhitűek

Ennek a korszaknak legelső kiemelkedő jelensége: Baia-mare, amelynek művészkolóniája hagyományainak gazdag örökségével, a történeti határváltozás folytán Romániába olvadt bele. A szabad iskola és festőkolónia élén *Thorma János* mesterrel és gazdag multjából átmentett tekintélyével, elsőnek vette fel a kapcsolatot a közönséggel. *Mikola András*, *Réthy Károly*, *Ziffer Sándor*, *Ferenczy*-testvérek: Valér, Noémi és Béni, *Jándy Dávid*, *Börtsök Samu*, *Krizsán János*, *Boldizsár István*, *Rátz Péter*, *Dóczyné Berde Amál* indulnak el fellángoló élethittel az új országhatárok között kitűzött művészeti-céljaik felé.

A naturalista-impresszionista stílust követők művészeti-elveivel ekkor már összezsúptak az új stílustkeresők pionir-csapatái és a harcokból Baia-mare hagyományai sem kerültek ki sebek nélkül. A harc csendes lefolyású. Belül folyik a műtermekben a nyugati hullámok hatására megmozdult művészeti reformtörekvésekben.

Transzilvánia metamorfózisának már kezdeti-korszakában kettészakadva találjuk a Zazar-parti-festők-társaságát.

Ziffer Sándor spekulatív, stilizáló és a lényegét összesűrítő formanyelve, a német képzőművészet által elindított impresszionizmust választja kifejező festészeti stílusául. Ziffernél ez az új stílus nem merev és száraz elméletek és formák kalodájába szorított modorosság, hanem belsőleg átélt művészeti-meggyőződés, amely ideges lényét új- és új keresési-utakhoz vezet.

Ferenczy Noémi a rendkívüli látomásokat kifejező, eredeti tehetségű gobelinművésznő, az egymást felváltó lelkiátalakulások és társadalmi-hitvallások nyomában művészeti-stíluskeresésének egész skáláján megy át. Eleinte gótikus krisztianizmus áhitata ömlik el faliszőnyegein, később, tépelődő benseje szinte egészen természetes átváltozással átcsap egy egészen egyéni neoprimitivizmusba. *Ferenczy Noémi* számára nincs megállás, már ez a kifejezési-forma sem elégíti ki őt és világnézetének fejlődésével együtt jelentkezik művészetében az aktivista-szellem.

Ikertestvére: *Ferenczy Béni* a szobrász, agyagban, fában és bronzban dolgozik. Érdekes, hogy a művészeti-kifejezési-módoknak ugyanazokon a változásain megy át, mint Noémi. Ő is új gótikával kezdi, expresszionizmussal folytatja, és az új

tárgyszerűség aktivizmusával fejezi be művészeti hitvallásának útjait.

A diszidensek közé tartozik *Jándy Dávid* is, akinek erőse a harsogó színek összehangolásában rejlik. Dinamikus hatásokra törekvő kompozícióiban az alakok és színek sűrített drámaisággal szólnak hozzánk egy szenvedélyes lélek mélyéből.

Thorma János nem ingadozik. A nagy korszak, amelynek Hollósyval, Ferenczy Károllyal és Iványi Grünvald Bélával egyenrangú megindítója volt: művészetében nem zárul le, hanem fiatalos frissességgel tovább terebélyesedik. Thorma fejlődése csodálatos revellációja volt a nagy művész dús vénájának. Szilárdan megy tovább ugyan a hagyományok útján s nem tér el a nagy és művelődéstörténeti hivatást teljesítő stíluskorszak kijelölt céljaitól, de egyéni zsenialitásával gazdagon kimélyíti a hagyományokat. Sokrétű ez az impresszionista-művészet, amely, mintha újra, meg újra megfürödne a Mester nagyszerű és friss színjátékában. Ő az, aki igazán megérti a természet titokzatos közléseit, amelynek sokszólamú szimfóniáját mesteri átkomponálással vetíti vászonra.

Mikola is kialakította önmagában a saját egyéni stílusát. Az ő kísérleti-vajudasai még ifjukorában lezajlottak. Még az 1910-es években megvívta harcát a neoimpresszionizmussal és a termékeny párisi esztendők után ismét visszatért a mikolai-impresszionizmushoz. Az ő festészeti törekvéseit lényének érdekes kettőssége jellemzi: a festőiség tiszta, tárgyilagos hangsúlyozása, a színek ökonomikus harmóniája, a formák egyszerűsített beosztása és felépítése, egyszóval a józan objektivitás mögött minden festményén ott vibrálnak szemérmesen takargatott lírikus érzései. Poétikus ellágyulásait megtaláljuk elomló, sárga naplementének tűzében, reggeli pirkadásainak rezge fátyolozottságában, ködös hangulatainak lilás-borongós titokzatosságában.

Krizsán János a tiszta színek és a plain-aire igazi szerelmese, akinek festményeiben a színértékek egymásra-hatásának titok-keresőjét ismerjük meg. Alázatos hódolat nyilatkozik meg az ő üde impresszionizmusában: panteista beleolvadás a nagy természetbe. Levegő, fény és szín a krizsáni-látás prizmáján vetül élet- és nedvdúsan vásznára.

A baiamarei iskola emlőin izmosodott meg *Dóczyiné Berde Amál* felfokozott koloritu impresszionista-naturalizmusa is, a színfoltok és vonalritmus egybefoglaló és összefogó művészi erejévé. Külföldi tanulmányutjai nagy gazdagító hatást jelentettek számára látásban, erőben és kifejezési-skálájában.

A szabadiskola 1920-ban ünnepelte fennállásának negyedszázados évfordulóját. Ezek az esztendők voltak a művészkolónia rönnesszansz-évei. A gazdasági konjunktúra is szárnyára

veszi a kolónia művészeit. A hagyományörzők büszke arisztokráciájával, rátartin és duzzadó önérzettel vonulnak fel az ezerkilencszázhuszas évek elején az első nagy kollektív tárlatra, amelyen egész Transzilvánia pikturáját akarta glédába állítani egy lelkes Schöngel: *Bacaloglu* ezredes.

Óriási érték-különbségek sorakoznak egymásmellé ezen a kiállításon. A cluji vármegyeháza díszterme zsufolva képekkel. Ez volt az első zsúris kiállítás, amely különös keverékét adta a komoly művészetnek, a dilettantizmusnak s a legolcsóbb képerkeskedői-hatásra vadászó kispolgári-izlésnek. Ez az első együttes kiállítás, melyen a magyar és román művészek közös tárlaton jelentkeztek. Tömegfelvonulás volt ez, de a kiállított művek egyetlen kompozíciójából és vonalából sem éreztük meg az idők méhében már fogamzó transzilván magyar művészet szellemét.

A transzilvánizmus kovásza

Kós Károly akkoriban már megütötte az első vérbeli transzilván hangot nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben is. A stanai „Varjúvár“ puritán falai között valóságos szellemjárást, régkihunytt idők lelkét idézte vissza a költőművész képzelő-ereje. Kemény és dacos koponyája nem riad vissza a lehetetlentől, sőt minél lehetetlenebbnek tűnik fel mások előtt egy terv kivitele, vagy egy gondolat, egy eszme testetöltő megvalósítása: a stanai fantasztá annál makacsabban döngeti a sziklafalakat, töri az új csapásokat. Ebben a miniatűr-méretű, középkori hangulatot árasztó sasfészekben, vagy ahogy ő nevezte el: a „Varjúvár“-ban, ekkor már megnyilatkozási-formáját és hangját kereste a vajdud transzilván-gondolat. Hányszor láttam őt zord téli éjszakákon át, amikor szomszédja voltam a stanai erdők magányában, ölmos, kicsiny ablakain kiszűrődni a gyér világosságot. A stanai Varjúvárban hajnalba-virrasztón égett a kicsi láng, mintha egész Transzilvánia fölött virrasztott volna. Minden teremtettt lélek már régen aludt és megbujt vackában körülötte: csak az ő csontos, ideges alakja mozgott, élt, furt-faragott, dolgozott, írt, rajzolt, vagy pedig sajátmaga-alkotta kicsi kézi nyomtatógép fölé hajolva teremtette meg primitív eszközeivel, de lohadatlanul égő lélekek Transzilvánia köveit.

Író, grafikus és építőművész egyszemélyben. Mintha a négy évszázaddal ezelőtti röncesszansz embere támadt volna fel poraiból, hogy hivatását a Mában teljesítse. Az idő kovásza és Transzilvánia élő lelkiismerete ő. Az új magyar építőművészet megálmodója és megteremtője. Felfedezte, kiásta, elveszett halvány nyomokból, úgyszólván a semmiből, s méginkább fantáziájának ujrateremtő-erejéből és életrevarázsolta, megvalósította az addig csak álmokban sejlő új magyar építő-stilust. A

halvány nyomok elvezetik őt a kalotaszegi és székely népi-művészet és építészet ősi fundamentumaihoz és dekoratív jellegzetességeihez. Az összegyűjtött nyers anyag adataiból rendszert teremt és beléjük életet lehel.

Ugy érezzük, hogy Kós Károly művészeti-hitvallása termékenyítette meg a faluról-falura vándorló *Debreczeni* László művészetét. A nélkülözések kemény köveivel van kiverve az az ut, amelyen bevándorolja a völgyekben lélekző falvakat, hogy lerajzolja és a jövő számára megörökítse ősi templomainkat. Ugy tesz, mint a buvár, aki leszáll a tengerfenék mélyére, hogy az elmerült roncsokból kimentse a kincseket.

Azt mondtam, hogy itt Transzilvániában minden egészséges művészeti-kezdeményezésnek és kivirágzásnak a kovásza Kós Károly. Nem túlzás ez. Hiszen a stanai várban, a mestergerendás, szigorú és zord egyszerűségű szobákban született meg a „Szépmíves-Céh“ eszméje és itt emlegette először azt a szükségszerűséget is, hogy hasonló keretek között kellene megszervezni a képzőművészet céhét is. Ez a terv sem száradt el magjában, mert nyugtalan szelleme később életre hozta a „Barabás Miklós-céhet“.

A húszas évek alkonyatán jelentkezett a Barabás Miklós-céh a fórumon. Megtartotta első, tartalmi összeválogatásában meglepően szép, színvonalas kiállítását. A kiállításnak átütőerejű sikere volt a műértők kicsiny csoportjában. A vásárlóközönség rétegei felé azonban nem találta meg azt a remélt utat, amely az igazi művészet őszinte felkarolásához vezetett volna. A Barabás-céh azóta nem adott életjelt magáról. Nem nyugodhatunk bele azonban, hogy ez a leghelyesebb úton elindult képzőművészeti-társulás úgyszólván rügyeiben megfagyjon. Hinni akarjuk, hogy ezt a már egyszer életrehívott ideát fel fogják éleszteni hosszas dermedtségéből.

A nagy magánosok

A Barabás-céh kiállítását megelőzően, nem társas kiállítás, hanem büszke elszigeteltségben, egyedül jelentkezett a szülőföldjére visszatérő, nagyálmú és robusztuserejű székely zseni: *Nagy István*.

Nagy István éppenúgy bolyongója a Dunántúli Bakony homályának, a Balaton varázsos költészetének, mint a mi temetőink komor és fekete gyászának, a csiki havasok zord fenségének. Vándorlója a faggyal, hóval, széllal és viharral viaskodó, hókucsmák alatt kuporgó székely viskók völgyeinek s titokzatos bolyongója és életrehívója a tudat alá rejtőző emberi léleknek. Mint ő maga: művészetének kifejezésében is zord és szüksézává. A zseni ösztönösségének megszállott sugallatából és izzó kohójából ömlenek, zuhognak forró látomásai. A „lélekidomár“ titokfejtő szemeivel felszínre hozza a lélek mélyéből a letakart, elrejtett tulajdonságokat, hogy a valóságnál is

plasztikusabb, felfokozottabb életté varázsolja. Marcona, sötét-tekintetű és sötétsorsú erdei favágók, szénégetők, elgyötört napszámosok, testierejükből kizsigerezett ösztövére kőfejtők és bányászok, lázadó kifejezésű csavargók, vad, farkasöszöntől megszállt cigányok, ájtatos, bávakifejezésű falusi leánykák, anyagi tisztaságú és tudatlanságú gyermekfejek vonulnak fel gazdag, élő panoptikumában. Egy panoptikum, amelynek alakjai eleven húsból, vérből és szenvedésből teremtődtek vérző, vonagló léletté. A mostoha Föld és a lelketlen Város proletáriátusának szomorú és vádló karavánja: az elesettek, az országutak hazátlan vándorai, az uccák üldözött bolondjai, a társadalom kitaszítottjai állnak előttünk megrendítő realitásukban. Román és magyar arc- és fejkarakterek, székely és kalotaszegi tatárkoponyák gyűjteményéből álló, minden etnikai magyarázatnál erőteljesebben beszélő transzilván népi-galériát hozna össze az, aki egybegyűjtené Nagy Istvánnak Romániában szerkesztő tanulmányfejemkeit.

Nagy István nemcsak az embert, hanem a tájat is igazi lényegére egyszerűsíti le. Színes krétája alatt, — amely szinte freccsen és porzik kezében a teremtő-munka lázában, — a tájkompozícióik belső feszültsége már-már szétrobbantja a szenvedélyes vonalakkal összefogott dimenziókat. Az ő ciuci havasain, a békási-szoros gigászi sziklafalain és az ő tanulmányfejein éreztem meg legelőször megdöbbenő erővel a transzilván táj és ember mithikus nagyságát.

Különös és csodálatos találkozása sorsnak és időnek, hogy majdnem ugyanakkor, — mindössze egy évre a Nagy István fellépésétől, — a hirnév teljes megelőzése nélkül, az ismeretlenből tűnt fel a másik nagy székely művész: *Nagy Imre*. Érdekes, hogy ő is a ciuci hegyek közül jött népének génuszát hirdetni. Megnyilatkozásszerű hatása volt legelső jelentkezésének. Hatalmas termőbőség árad ki ebből a rendkívüli művészből. Mintha nem is a mi mindennapi és közönséges életünknek lenne osztályos társa, már a külső megjelenésében is, testi habitusában, a csiki hegyek és falujának: Jigednek kristálytiszt levegőjét és kiegyensúlyozott, tántoríthatatlan lelkét viseli magán. Tekintete magába fogadta az erdők és havasok, a ritmikusan léleklő völgyek és falvak, erdei emberek és pásztorok, földmivelők és dolgozó asszonyok s az egész nagy, székely élet és falu kitaruló szívét és üzenetét. Nagy Imre tájlatása és szinköltészete a nagystiváni-komorósággal szemben a humánus biztató derűjét és reménységét viseli magán.

Tájékei a hegyláncok egymásföle felsorakozó, hatalmas vonulatai szinte lélekenek, egy belső, óriási szív lüktetésétől dobognak.

A perspektíva kitágul s a távolság kék párájában elvesző

horizont, a beláthatatlan, messzi hegygerincek, az alkotóművész végtelenségvágyának biblikuserejű kinyilatkoztatásai. Az Ember is mindenütt megjelenik tájaiban, mint a nagy természet alázatos szolgálja, de méginkább, mint hatalmas műhelyében veleegyütt dolgozó társa. Minden képen megszólal együttérző emberiessége, sokszor himnikus erővel, — valami nagy átfogó, átölelő világérzés jelentéseképpen.

Aktivista művészeink

Azok a művészek, akikről e közös nevező alatt beszámolok: az új idők új emberének problémáit fejezik ki új formanyelvű művészetükben. Ennek az új művészetnek leglényegesebb mondanivalója a munka, a cselekvés: az aktivizmus. Világnézet megszólaltatója ez a művészet, amelynek hatóereje egyenértékű kell, hogy legyen a cselekvés hatóerejével. Eppenezért témája nemcsak a produktív munka, hanem az élet mélypontjára zuhant emberközösségek és egyéni embersorsok sóvárgása, jajkilátása egy szebb, igazabb, tisztább lét után.

Gallasz Nándor, a Banatban élő nagyvonalú, konstruktív-tehetségű szobrász, talán legelső volt művészeink között, aki a munka monumentális tömegjelenségeit ábrázolta, gyurta agyagba. A timisoarai munkásbiztosító-palota homloksíkjába épített féldomborművű-alkotása, amelyen hatalmas sziklákat görgető alakok szimbolizálják a nehéz testi munkát: kifejezésével és témájával már programot ad. A mozgás dinamikája döbrent meg a nézőt munkáiban. Kisplasztikaiban is tömören érvényesül a konstruktív erő. *Gallasz Nándor* az anyagnak abszolút megérzője. Nem véletlen körülmény, hanem sorsszerű találkozás művészetében, hogy a munkásnak, a dolgozó embernek és általuk a munkának drámai erejű megszólaltatója. Az engedelmes anyagon át beletudja önteni bronzba és kőbe az emberi sorsok tragikumát és epikus hősiségét. Plasztikai kifejezése agitatorikus-erejű. Az élet igazságtalan súlya alatt görnyedő robotosok a szemlélőben folytatják a szenvedések életérzését.

A Barabás-céh kiállításán jelentkezett *Podlipny Gyula*, aki az élet legfeketébb, fojtogató hatású drámáit rögzíti meg a vonalbaátvitt zolai realizmussal. A nyomorultak rajzos epikus *Podlipny*, aki teljes lelkével a szenvedő, elnyomott, szinte állati sorban élő páriák felé fordul, — a társadalomból kivettek kasztja felé; ezt a témakört a polgári művészet kizárja önmagából, mert vagy nem érez elég lelki szabadságot és szellemi függetlenséget hozzá, vagy nem tartja praktikusnak a páriák megérintését. Ennek a kitűnő grafikusnak, — aki, sajnos, évek óta eltűnt ellenőrzésünk alól, — mesteri az ábrázoló-módszere: miképp lehet fekete és fehér foltok festői játékával az abszolút lényegest kifejezni.

Szolnay Sándor művészete Baiamaréből indult ki, de bölcsőjétől messze eltávolodott egészen egyéni-jellemvonású pikturájával. Szint és formát abszolút egységbe-tömöríteni, a szemünkbe reflektáló világképet szintetikus harmoniába foglalni, a színek egymásrahatásának titkát keresni: ezek a Szolnay Sándor művészetének problematikái. A természet gazdag kivirágzását, az emberi test anatómiájának részletösszefüggéseit egyforma kutatószomjusággal bontja szét, hogy aztán művészetének szinszűrőjén és formaépítő-fantáziáján keresztül újraalkossa. Aktjai belülről-kifelé épülnek fel: fej- és alak-kompozícióinak lényege és fundamentuma a csontszerkezet, amelyen szervesen épül fel az izmok élete.

Művészetének egyik legszebb állomását jelzi az a nagyvonalú ciklus, melyet a munka hatalmas üzemeiről, gyárak és kohók izzó levegőjéből, transzmissziós szijjak és gépek monumentális világából ragadott ki a Mának kollektív mondanivalójaként.

Komoly ígérete művészeti-kulturánknak G. Szabó Béla. Kimondottan grafikustehetség, aki a fametszetek fehér és fekete foltjainak kontrasztjaiban, vonalvezetésének erőteljes kifejezésében találja meg szociális mondanivalóinak szerencsés formanyelvét. Spekulatív egyéniség, aki ma még ugyan az expresszionizmus utjain halad, de nem tudni, hogy holnap nem érkezik-e vajjon el egy új tárgyszerűség stílusához. Mert nyugtalansága és művészeti kifejezésének örökelégedetlensége viaskodva keresi rejtett énjének újabb arculatát.

Jelentős értékünk Bördy András, akinek művészeti kultúráján felismerjük a transzilván életérzést, amely átsut falusi, dolgozó embereket ábrázoló, erőteljes kompozícióin.

E korszaknak legfiatalabb szobrásza: Szervátiusz Jenő, akinek zseniális, eredeti művészete, úgy érezzük, — külön fejezet lesz Transzilvania képzőművészetének történetében. Igazi őstehetség. Nem utánoz semmiféle stílust, vagy modort. Mindent önmagából merít, belső lázának teremő vizióiból. Szervátiusz Jenő elsősorban faszobrász. Agyaggal kezdte zsenge kísérleteit, amikor még az itthoni szegényes művelődési- és tanulmány-lehetőségei mellett, nagybátyjának asztalos- és esztergályos-műhelyében, mint fizikai-munkás még nem is sejtette azokat a lehetőségeket, amelyek művészi-énje legmélyén már lappangó erőkként keresték előhívásuk útját. De mikor az éhezés nyomorát is vállalva megjárta Párist és kitért szomszédos és ámuló szeméi elé a csoda: a hivatottak rendíthetetlenlenségével tudta, hogy elsősorban a fa jelenti számára azt az engedelmes és alázatos anyagot, amely áltái megvalósíthatja művészi-elképzeléseit. Ha valaha művész szerelmes volt az anyagba, amellyel kifejezte önmagát: akkor Szervátiusz Jenő olyan szerelmese a fának, mint a rönesszanszban

Veit Stoss vagy a barokk-kor híres faszobrászai. Annyira igé-
zete alatt áll a fának, hogy néha szentségtörésnek tartja a
kézhezkapott és faragásra kiszemelt fa-anyag Istenalkotta vo-
nalainak, göbjeinek, szeszélyes csavarulatainak megmásltását.
Ehelyett azt vallja, hogy neki csak folytatnia szabad az isteni
fantázia elképzeléseit és csupán hozzáadnia a saját látomásait,
amely testvéri harmóniában kell, hogy egyesüljön a Terem-
tőtől előírt, Istenkéz-gyurta formákkal. E szinte már fétis-
imádó ámulatában és pantheisztikus áhitatában történik meg,
hogy a természetből kinált forma és téma lehetőségeket alázato-
s lélekkel meghagyja eredeti, ősvíziós jelentkezésükben, s
fantáziájának forró hevületében beleálmodja és bele dolgozza
a tömbjében csak durván és nyersen létező figurába az általa
látott élet és mozgalmasság formáit és jelentését. Így alakul
át az ő varázstevő kezei alatt kristályos formává, értelemmé
és világos jelentéssé: megvalósult létté az azelőtt kusza, irom-
ba, zavart és érthetetlen faképződmény, amit ő nyersen kapott
a természet kezéből.

A fa-anyag iránti mély vonzalma azonban nem szabja
szűkebbre kifejezési-nyelvének határait, mert ugyanolyan ér-
zéssel és az anyag természetéhez való hozzásimulással oldja
meg feladatait agyagban, vagy kőben is. Legutóbbi kiállítá-
sán terakotta szobraival is bebizonyította művészi teljesítőké-
peségének és formaérzékének széles lehetőségeit. Már jelent-
kezésének legelső idejében stílust teremtett magának, amely a
természetnek rabszolgai utánérzése helyett szabadabb, kötet-
lenebb, tehát bensőségesebb lelki és érzelmitartalommal tel-
litve fejezi ki vízióit.

Az emberábrázolás művészei

Vásárhelyi Z. Emil két évvel ezelőtt feltűnést keltett portré-
kiállításával. Eddig kizárólag pasztellben dolgozott. Erőssé-
ge elsősorban virtuóz rajztudásában és éles karakterérzékében
rejlik. Egy piktor, akit a stíluskérdés különösképen izgat:
hogy miképpen fejezze ki a létező világot? Az élet, a modell, a
festésre kiszemelt téma csak alárendelt tényezője stílusának.
Mint a költészetben néha Kosztolányi: az egyéniségét kifejező
és már tudatos stílusa, zenéje, ritmusa számára keresi a hozzá-
simuló témakört és modellt, — éppenígy jár el *Vásárhelyi Z.*
Emil is. Sokszor előbb jelentkezik nála a kísérőzene, mint a ve-
zérmotívum. Ennek a stílusnak programszerűsége néha elvér-
teleníti művészi alkotásainak átlényegülését s a művészi-ön-
kénytelenség és átszellemült önkivület suggalló lázát. Pedig
bizonyos, hogy *Vásárhelyinél* is a megszállottság transzában
fogannak festői látomásai, de mire megoldja és megvalósítja
azokat: elengedi röppenni a szuggetív hév ösztönösségét, hogy
helyet adjon a raffinált tudatosság tárgyilagosságának. Akár-

milyen tökéletesen építi is fel rajzban és arányaiban portréit: a tökéletes képszerkesztés ellenére mégis hiányzik azoknak összhatásából a lelkidivináció. Az az ihlettség, a lelkiéletnek az a jelentkezése, amely sugallóan tudja közölni önmagát.

Oda kell törekednie Vásárhelyi Z. Emilnek, — s ezért, ha kell, viaskodjék önmagával, mint Jákob az angyallal, — hogy modellje tekintetéből, szemének egy időmértékkel ki nem fejezhető villanásából, idegeinek és lénye igazi jellemének az arcra kiülő egyetlenegy rándulásából el tudja lesni és megtudja fogni azt a pillanatot, amikor a test bőrtönébe zárt lélek jelt ad önmagáról. Mert a nagy portréfestők, e tökéletes lelkiábrázolás nélkül modelljeiket éppenugy, mint művészetüket, nem tudták volna halhatatlanná tenni.

Vágó Gábor olaszországi tanulmányi — évei után Clujon telepedett le. Évekig készült a monumentális szobrászat előadó formanyelvére. Ennek a többesztendős studiumnak és a folyton érő önmagátfejlesztésnek eredményeit egyrészt a róm. katolikus gimnázium dísztermének oldalfülkéiben elhelyezett szobraikban, másrészt műtermi büszt- és szoborcsoport-tanulmányaiban mutatta be. Portréit elsősorban erős karakterizék jellemzi. Pathetikus egyéniség, a szónak igazi jelentésében, ez műveiben ugyanolyan őszinteséggel nyilatkozik meg, mint életében. Ennek a páthosznak van valami vallásos, spirituális jellege. Minden alakját felnagyítja, nemcsak külső méreteiben, hanem pózaiban is. Ebben a megcsinálási-módban még nem lenne semmi hiba, ha megtestesített alakjaiban nem egy kész eszményt, hanem magát az emberi valóságot ábrázolná. Vágó Gábor éppen azzal szűkíti meg kifejezési határait, hogy figurái vagy a „fenség“, vagy a „jóság“, a „férfibüszkeség“, az „akarat“, a „hősiesség“, az ellágyuló „gyengédség“ páthoszáat viselik magukon. Ünnepi magatartásukban, a léleknek egy kivételes állapotát viszi bele szobraiba, holott az életnek és a léleknek egyszerű hétköznapijai is vannak. Rodin például Balzac szobrát hosszú hálóköpenyben ábrázolta, de ezt a felfogást mégis az teszi démonierejüvé, hogy Rodin a munka önkivületi lázában fogta meg és leheltte agyagba a balzaci lényeg szuperlatívuszát.

Másrészt azonban igaza van Vágó Gábornak, amikor az általa ábrázolt emberek karakteréből a legmonumentálisabbat ragadja ki, azt a hősi momentumot, amely a modell tetteit hangsúlyozza ki minden mást elnyomó szándékkal, mert az ő művészi látása számára éppen az általa megragadott tulajdonság jelenti modelljében az igazi embert, azt, akit ő szeretne tudni benne. Arra vigyázzon azonban Vágó és fokozott éberséggel figyelje önmagát művészi céljai keresztülvitelében, hogy ez a monumentalitás-törekvés viharosan őszinte legyen. Ne-hogy beleessék a teátrálítás köz-szobor-pőzába.

•

A három utolsó évtizednek, — amely áthajlik a jelenbe, — több jelentős és kiváló tehetségével nem foglalkozhatom az őket megillető részletességgel. Visszapillantva azonban a múltba, nem hagyhatom méltánylás nélkül sem a friss impresszionizmusnak egy időszakában termékeny jelentkezésű, de később érthetetlenül visszavonult Ács Ferencet, sem a Tóth István nevét, aki üde, hangulatos és pittoreszk akvarelljeivel szerzett népszerűséget. Fel kell sorolnom a széles foltokban dolgozó, színes Tibor Ernőt, a virtuóz tehetségű, színpompás megoldásokat kereső akvarellistának: Pataky Sándornak művészetét, Grúzda Jánosnak meleg lirizmusát és természetszeretetét, a kiváló tehetségű, gazdagskálájú Litteczky-házaspárt: Krausz Ilonkát és Litteczky Endrét. Időznöm kell Szopós Sándornál is, akinek meleg és őszinte naturalizmusát, portréinak hűségét és akvarelljeinek frissességét kell kihangsúlyoznom. Nem suhanhatok el megértetlenül Udvardy Ignác széles ecsetkezelésű, eleven, mozgalmas akvarelljei mellett és meg kell említenem a biztatóan induló, de később visszavonult Szabó Verát s a fáradhatatlan vándort: Barabás Mártont, aki a kalotaszegi és székelyföldi tájakat elevenítette meg sokhuru kifejezőerővel és termékeny produktivitással, továbbá az erőstehtetségű Nagy Oskárt, aki szintén a baia marei-akhoz tartozott.

Számon kell még kérnem a nagy ígérlet elvetéléseért az Oradeán élő Balogh Istvánt. Milyen nagyszerű indulása volt! A legnagyobb és legmodernebb magyar illusztrátort sejtettük és jósoltuk benne. Zseniális plakát-tervező és a szinte ékszerként ható miniatűrök virtuóz mestere hallgatott el benne.

•

Amikor feladatom megírásához hozzákezdtem, hogy a vajdó tizenhét év művészetének történetét egybemarkoljam: alázatos lélekkel éreztem a kitűzött cél megoldásának nehézségét. Eleve leszámoltam azzal, hogy a megvalósítás tárgyi tökéletességét távolról sem tudom elérni. Tudom és érzem, hogy a jelennek sokkal mozgékonyabb és csálékonyabb képei torlódnak a kortársként dolgozó krónikás elé, semhogy értékmérésében és ítéletében csáléhatatlan lehessen. De, ha csak egy parányi tükörcserepet is tarthattam az érdeklődők szeme elé, — amelyben a transzilván magyar művészet harcait s az egyéni élni akarások és fellángolások epoépiáját, — bár halvány visszfényként is — sikerült bemutatnom: megnyugtatta aggodalmamat az a reményem, hogy e visszfényben a megközelítő igazságnak egy kis sugárnyalábját mégis felfogtam.

Egyebet aligha tehettem, minthogy seregszemlét tartottam az előttem elvonuló évek és művészegyéniségek munkája fölött. Most így, ahogy művészeink lelkiarcképének gyűjteményét és a bennük megnyilatkozó nemzeti kulturértéket lemé-

rem: büszke önérzettel rovom le a történelem gondviselésével szemben a számadás eredményének háláját. Ezen a szíkes, szegény, sziklás és bizony legtöbbször közönyös talajon csodavirágok is nőttek!

Mi melegítette őket? A napnak micsoda titokzatos sugarát szívták magukba, honnan merítették a termékenyítő-nedveket művészeink? Hiszen majdnem mindig a megértetlenség vastagkódú éjszakájában és apostoli szegénységben vállalták a küldetéses megbízatást. Kitudja micsoda benső bujtogató-erők élnek a művészhöz, amelyek a mi érzékszerveinken és felfogóképességeinken kivülesnek. És kitudja micsoda bethlehemi csillagkép hívja, vonzza, az önmagáért, népükért és népük hivatásának beteljesüléseért és az egész világ megváltásáért való alkotás gyönyörűségeinek és kínjainak tájai felé őket? Olyan tájak felé, amelyeknek Szézámszépsegei a mi gyarló szemeink számára kitáruíthatatlanok.

Tudatában vagyok annak is, hogy szerény munkám csak fragmentuma Transzilvánia művészetének. Teljessé csak akkor válhatott volna, ha a Transzilvánizmus gondolatát és lényegi tartalmát kiszélesíthettem volna a román és szász képzőművészet felölelésével kiegészült, kiteljesedett valóságáig.

A s z i n j á t s z á s

Irta: Dr JANOVICS JENŐ

Az alábbiakban csak hiteles okmányokat és statisztikai adatokat fog találni az olvasó. Ezekből mindenki kihámozhatja a transzilvániai magyar színjátszás átalakulásának utkereéseit.

Az okmányok és adatok tulnyomó része a cluji magyar színház küzdelmes életét világítja meg. Ennek az az oka, hogy már a háború előtti időben is Transzilvániának ez a vezető színháza képviselte és irányította országrészünk színpadi művészetét, az impérium-változás után pedig a cluji színház igazgatója hatványozott mértékben érezte kötelességének, hogy Transzilvánia valamennyi magyar színházának érdekeit szolgálja.

Az okiratokhoz megjegyzéseket nem kell fűzni. A kritika ideje akkor érkezik el, ha majd történelmi távlatból nézhetik az arra hivatottak az eseményeket.

Háttér gyanánt azonban talán már most is fel lehet vázolni ennyit: Az utódállamok között Jugoszlávia bánt legkiméletelebbül a magyar színházzal. Már az uralom-változás első, zavaros idejében kitoloncolta az összes magyar színészeket s ott azóta is legfőlőbb műkedvelők tarthatnak olykor-olykor magyarnyelvű színházi előadásokat. Csehszlovákia viszont igen jelentékeny állami, zsupanatusi és városi támogatásban részesíti a területén működő magyar színtársulatokat s az elé sem gördít akadályokat, hogy magyar állampolgárságú tagokat szerződtessenek a színigazgatók, az egyetlen megszorítás ott az, hogy a városok lakosságának nemzeti arányszáma alapján szabják meg a hatóságok azt, hogy egy-egy magyar társulat mennyi ideig játszhatik egy-egy városban. El kell ismernünk, hogy e tekintetben a román kormányhatóságok nem okoztak nehézséget a magyar színházaknak, inkább a magyar színigazgatók egyike-másika csonkitotta meg önként — sokszor fölöslegesen és a magyar színészetre nézve károsan — a városok megszokott színházi idényét.

Ide kívánczik annak a sajnálatos ténynek a megállapítása is, hogy igen sok esetben nem a hatóságok rosszindulata, vagy korlátozó rendelete, hanem a magyar színigazgatók rö-

vidlító marakodása okozta a magyar színészet tekintélyének csorbulását és művészi színvonalának süllyedését.

Lássuk mindenekelőtt mi volt a magyar színészek helyzete 1918-ban, tehát még a magyar uralom idején?

Clujnak három színháza volt akkor és ezenkívül Transzilvániában tíz magyar színigazgató működött: *Szendrey Mihály, Erdélyi Miklós, Sebestyén Géza, Szabadkay József, Neményi Lipót, Kovács Imre, Fehér Imre, Krasznay Ernő, Gáspár Jenő, Szabó Pál.*

A cluji színházak: I. A *Cogălniceanu uccai* régi színház, amelynek helyén az egyetem kulturháza épült az elmúlt évben. Ezt a színházat a XIX. század elején építették lelkes műbarátok, polgárok, munkások és áldozatkész arisztokraták gyűjtéséből. 1821 március 21-én nyitották meg s 1905-ig sohasem nemult el benne a magyar szó. Ebben a régi színházban gyönyörű opera-kultusz és olyan nagyszabású Shakespeare-kultusz virágzott, amire a nagy világvárosok is büszkéek lehettek volna. A multra visszatekintve, nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy Clujon ringott a magyar színészet böcsője. 1792-ben itt alakult meg a legelső magyar színtársulat s ez a színtársulat lett a szülőanyja az egész magyarországi színészetnek. Cluj nevelte fel a legkiválóbb magyar színészeket, akik közül nem egy jutott európai hírnévhez. Az akkori Magyarországon itt volt a színészetnek legmélyebb gyökere és legtisztultabb kultusza. Miután nyolcvan évi használat után a régi színház tűzrendészeti és tűzbiztonsági szempontból elavult lett, új színház épült az akkori Trencsin-téren.

II. Az új színház: Megnyílt 1906 szeptember 8-án. Most a román nemzeti színház és opera hajléka. Igen fontos tény, hogy az a minisztertanácsi, 1903-ból való jegyzőkönyv, amelyben az új színházra vonatkozó építkezés határozata foglaltatik, kategórikusan leszögezi, hogy az állam fedezet hiánya folytán az építkezés költségeihez egyetlen fillérrel nem járul hozzá, az új színház építkezési költségeit tehát a következő pénzekből fedették: Eladták 70.000 forintért az egyetemnek a régi színházat, eladták azt a birtokot és erdőséget, amelyet egy áldozatkész műbarát, *Ujfalussy Sándor* ajándékozott a magyar színészet céljaira (az ajándékozás körülményei, feltételei és okmány-másolatai olvashatók a *Ferenczi Zoltán* könyvében: A cluji színészet történetében). Felhasználták azt a közadakozásból begyűlt pénzt is, amelyet addig, mint „Színházi Alap”-ot kezeltek s minthogy ezek az összegek sem fedették teljesen az építkezés költségeit, a hiányzó pénzt kölcsönként vették fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól azzal a kötelezettséggel,

hogy annak teljes amortizációját a mindenkori igazgató fogja fizetni. (Az igazgató kötelezettségeit biztosítandó, az amortizáció céljaira visszatartották az udvartartási alapból járó évi 40.000 korona szubvenciót, illetve abból 38.000 koronát, úgy, hogy az igazgatónak évenként csak 2000 koronát folyósítottak. a többit a banknak fizették be közvetlenül. A színház építési költségeire tehát egyetlen fillér állami pénzt sem fordítottak. Az új színházat egy cluji vezető férfiaktól alakult színházi választmány adta bérbe Janovics Jenő dr.-nak, a szerződést pedig a kultuszminisztérium hagyta jóvá. A színház telkét a város adta ingyen azzal a kikötéssel, hogy az soha mást, mint a magyar színészet céljait nem szolgálhatja. Olvasható a telekkönyv illető lapjain szószerint: „Az épület-tulajdonosi joga és a teljesen díjmentes térhasznélvezeti jog a cluji országos nemzeti színház-alap javára bekebelezetett.” Janovics Jenő dr. — bérlő igazgató — legutolsó szerződése 1913 március hó 12-én kelt s e magánjogi bérleti szerződés értelmében Janovics Jenőnek 1921 szeptember hó 30-áig kizárólagos joga volt az épületnek és a hozzá tartozó felszereléseknek használatára.

III. A színikör, ahol most játszik a magyar szintársulat, amelyet ez évben Davila-színháznak neveztek el. Ennek a telkét a város adta ingyen azzal a kikötéssel, hogy a rajta épülő színházban csak magyar nyelvű előadások tarthatók. Az építkezési kölcsönt a város vette fel a Magyar Jelzálog Hitelbank itteni fiókjánál, de úgy, hogy a magyar kormány leiratilag garantálta, hogy az amortizációs kölcsönt Janovics Jenő dr. színigazgató fogja mindig fizetni s a városra ebből teher nem hárulhat. E kötelezettség biztosítékául a színigazgató lekötötte az államtól járó 40.000 korona segélyét.

Ez volt a helyzet akkor, amikor 1918 karácsonyán a román hadsereg bejött.

Első időben a színház rendes menetelét semmi sem gátolta. Az előadások zavartalanul folytak. 1919 január 21-én szigorú, de eredménytelen házkutatás után a VI. hadtest parancsnoka a színházat minden indokolás nélkül bezáratta. Január 28-án szintén minden indokolás nélkül engedélyezték az előadások megkezdését. Március 13-ától március 20-áig ismét tilos volt játszani. Március 20-án éjszaka újabb házkutatás volt a színház épületében, de természetesen ismét eredménytelenül. Az előadások folytak tovább. Április 1-étől 7-éig megint zárva voltak a színház kapui a katonai parancsnokság rendelete folytán.

1919. május hó 14-én megjelent a színház irodájában a sibui kormányzótanács képviselőjében Ghibu Onisifor államtitkár és kijelentette, hogy az épületet átveszi. Erről az aktuárról tanuskodik a következő jegyzőkönyv:

mely felvételre 1919 május hó 14-én délután fél 4 órakor a cluji nemzeti színház igazgatói irodájában a színház átvétele tárgyában. Jelen vannak: A nemzeti kormányzótanács részéről dr. Ghibu Onisifor kultuszminiszteri államtitkár, a város részéről dr. Hosszu Vazul főjegyző. A színház részéről dr. Janovics Jenő igazgató, Parlagi Lajos h. igazgató, az államépítészeti hivatal részéről Geréb Kálmán.

Dr. Ghibu Onisifor kultuszminiszteri államtitkár felszólítja dr. Janovics Jenőt, hogy a cluji nemzeti színházat, mint államtulajdont adja át a sibiui román kormányzótanácsnak.

Dr. Janovics Jenő e felhívásra a következő nyilatkozatot teszi:

1913 március hó 11-én kelt magánjogi szerződéselem értelmében én ennek az épületnek s a régi felszerelésnek tulajdonosa nem vagyok, csupán bérlője.

Mint ilyen, természetesen mindezekkel nem rendelkezem és így azok átadására sem volnék illetékes.

Azonban, miután e szerződésben kötelezettséget vállaltam az iránt, hogy a magyar államkincstár tulajdonát képező ingatlan és ingó vagyont meg fogom gondosan őrizni s azokat hiánytalanul vissza fogom szolgáltatni, bérleti szerződésemből eredő ezen kötelezettségem folyamánként én kijelentem, hogy az átvétel ellen tiltakozom, semmit át nem adok s amennyiben az átvétel mégis megtörténik, azt csak erőszak tényének tekintem, amely sem a bérbeadó, sem a bérlő jogi helyzetét nem érintheti.

Kijelentem, hogy az épület nem szorosan vett állami tulajdon, mert annak egész építési költségét a Pesti Kereskedelmi Bank adta, évi amortizációját pedig én fizettem abból az évi szubvencióból, melyet a szerződés számomra biztosít.

Kijelentem és hangsúlyozom, hogy a leltárnak (diszlet-, ruha-, könyvtár, kelléktár, villanyos felszerelés, gépezetek, stb.) csupán egy része a kincstár tulajdona, a modern felszerelések, melyeket magam hoztam ide s magam csináltattam, kizárólagos egyéni tulajdonomat képezik. A kincstár tulajdonát képező felszereléseket a hivatalosan fölvevő leltár tartalmazza.

Utalok arra, hogy szerződéselem 1921 szeptember hó 30-ig szól és míg egyrészről kötelez, másrészről fel is jogosít arra,

hogy a színház épületét, mint annak leltárba felvett járulékait ezen idő alatt a szerződésben meghatározott célra kizárólagos joggal használhassam.

Minthogy ezen szerződéses kötelezettség alól felmentve nem vagyok és az alól csakis hozzájárulásommal volnék föl-

menthető s minthogy másfelől kötelességemnek tartom e szerződésben biztosított jogaimhoz ragaszkodni, határozott választ kérek arra, hajlandók-e a szerződés zavartalan teljesítését részemre lehetővé tenni vagy nem?

Annál inkább határozott és kötelező választ kérek erre, mert a színházi szervezet természete folytán a szintársulati tagokkal több évre kötöttem szerződéseket és így ez idő szerint mintegy 300 család eltartására vagyok szerződésileg kötelezve.

A szerződés teljesítésének esetleges megakadályozásából eredő minden káromat, ugyyszintén az általam szerződéses kölezettségem folytán fenntartott több száz tagu személyzetre háramló összes károkat azokra lennék kénytelen áthárítani, akik a szerződés egészben, vagy részbeni teljesítését megakadályozzák.

Dr. Ghibu Onisor kultuszminiszteri államtitkár kijelenti, hogy a nemzeti színházat, mint államvagyonát átveszi és a sibiui kormányzótanács részéről Papp Lászlót (Pavel Constantin) nevezi ki megbízottjának, illetőleg ellenőrző közegének a magyar vallás és közoktatásügyi miniszterium és dr. Janovics Jenő között kötött szerződésben a színházi választmány részére fentartott hatáskörrel.

A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter ur dr. Janovics Jenő között létrejött szerződésnek egyenlőre magánjogi oldalát nem érinti és felszólítja dr. Janovics Jenő igazgató urat, hogy ezen szerződésnek két hiteles példányát tanulmányozás végett a román nagyszebeni kormányzó tanács részére az államtitkár ur részére adja át.

Dr. Janovics Jenő erre a következőkben nyilatkozik: A színházi ügyek igazgatása tekintetében is fenntartom a szerződés által részemre biztosított intézkedési jogokat.

Felolvasás után aláíratott.

Kmf.

Dr. Janovics Jenő mp.

*Dr. Onisifor Ghibu mp.
secretar de stat*

Parlaghy Lajos mp.

*Dr. Vasile Hosszu mp.
primnotar*

Geréb Kálmán mp.

Constantin Pavel mp.

A formális átvétel dacára a színházban folytak tovább az előadások, akadályokkal, nehézségekkel, szigorú katonai cenzura felügyelete alatt és gyakori betiltásokkal.

A kinevezett kormánybiztos igyekezett rábeszélni Janovics Jenőt, hogy ellenállás nélkül békésen és önként adja át a színház épületét és a társulata tekintetét vonuljon ki a szinkörbe. Ez az

igyekezete eredménytelen lévén, a színháznál akkor működő bizalmi testület elnökéhez, Réthely Ödönhöz fordult, hogy a magyar színészet érdekében mozgítsák el helyéről igazgatójukat, adják át a színházat és önként menjenek ki játszani a bizalmi testület vezetése mellett a szinkörbe. A bizalmi testület július hó 9-én ülést tartott ez ügyben s határozatáról jegyzőkönyvet vett fel, amelynek érdemleges része így hangzik: „A színház művész-személyzete az igazgatóval, dr. Janovics Jenővel minden tekintetben szolidárisnak vallja magát, álláspontját a legteljesebb mértékben magáévá teszi és elhatározza, hogy jogszerű pozícióját szintén csak az erőszaknak engedve hagyja el, ugyannyira, hogy ez évben még a rendes nyári szünet igénybevételéről is lemond, hogy az előadások folytonossága hiányt ne szenvedjen. Különben is a kormánybiztos személyében semmi garanciát nem lát arra, hogy itt a magyar színházi kultúra tovább is virágozhassék. Egyben minden ilyen bolsevista irányú bujtogatást, kommunizáló célzatu ajánlatot a legkerekebben elutasít, minthogy igazgatójának elmozdítása, direktórium választása, saját rizikóra való működése nem volna egyéb, mint bolsevizmus...” A jegyzőkönyv kelt 1919 július hó 9-én. Aláírták: Réthely Ödön, Harcsay Ferenc, Pálffy Bertalan, Gálosi Zoltán, Vetési Dániel, Táray Ferenc, Baranyai Jolán, Báthory Elza, Godányi Julia, Balogh Árpádné, Lévy Ilona.

1919 július 21-én Emil Hatieganu és Tiberiu Brediceanu reszortfőnök urak megkérdezték az igazgatót, minő feltételek mellett volna hajlandó önként a színház épületét átadni? Az igazgató 1919 augusztus 10-én kelt kimerítő és a kérdés minden részét megvilágító terjedelmes beadványában testvéries ajánlatot tett: Adják át neki a régi, 1821-ben megnyílt és közadakozásból épült Cogălniceanu-uccai színházat, biztosítsák arról, hogy ott 30 évig zavartalanul fog működni a magyar színház, akkor ő a saját költségén átépítteti a régi színházat, az új színházból pedig kivonul a társulatával.

Erre a konciliáns ajánlatra szeptember hó 16-án jött meg a Kormányzótanács rideg válasza, amelyben értesítik az igazgatót, hogy 1919 október hó 1-jétől államosítják a színházat, ekkor a román színészet kezdi meg ott működését, azonban dr. Janovics Jenő szerződése értelmében megmaradhat igazgatói állásában, feltéve, ha leteszi a hűségesküit.

Erre az átiratra már két nap múlva elment az igazgató válasza, amelyben tiltakozik a téves megállapítások ellen.

A sibiui Kormányzótanács nem szállott vitába az érvekkel, hanem forduló postával ennyit válaszolt:

Consiliul Dirigent, pentru Transylvania, Banat si ținuturile ungurene locuite de Români.

Resortul ocrotirei Sociale.

No. ad. 5088. Secția G.

Sibiu, la 21. Sept. 1919.

*Domnului Dr. EUGEN JANOVICS
director de teatru*

CLUJ

Prin aceasta confirmăm primirea hârtiei Dvoastră de dată 18. Sept. a. c. și Vă avizăm, că susținăm intru toate cele comunicate prin scrisoară noastră Nr. 5088 de dată 16. Septembrie a. c.

TIBERIU BREDICEANU m. p.

Șeful Resortului.

A hivatalos irás mellett a kormánybiztos utján szóbeli üzenetet is küldött a Kormányzó Tanács, a mely így hangzott: A hatóság október 1-én minden tiltakozás ellenére, ha kell, katonai erő igénybevételével fogja a színházépületet átvenni, de átengedi a társulatnak a Szinkör-mozgót, hogy ott megfelelő bérfizetés ellenében folytassák előadásait. Amennyiben október 1-étől számított 3 napon belül nem kezdik meg ott az előadásokat, s nem törődnek bele önként az intézkedésbe, úgy a társulat tagjait kitoloncolják.

Aggodalom és kétségbeesés ütött tanyát a színház tagjai között. Az október elseje veszedelmesen közeledett. Janovics Jenő dr. ekkor a tényállásról értesítette a társulat tagjait, közölve, hogy ő a maga részéről önként nem adja át a színházat és felszólította őket, nyilatkozzanak, miként akarják sorsukat biztosítani? A társulat szeptember 29-én a térrancsnokság engedélyével és hatósági közeg jelenlétében gyűlést tartott.

A társulati gyűlésen Janovics Jenő nem jelent meg, nehogy az ő jelenléte befolyásolja a hozandó határozatot. Kimerítő és minden eshetőséget latolgató vita után a gyűlés egyhangúan elfogadta Szakács Andor következő határozati javaslatát:

„Kedves Pályatársaim! Amikor a világháború pusztító vihára ránk zudult, hajóinkról úgy menekültek a szinigazgatók mint a megriadt patkányok. Csak Janovics Jenő dr.-ban volt meg az az erkölcsi erő és bátorság és a kötelességteljesítésnek az a klasszikusan nemes tudata, hogy most kell csak igazán biztos és erős kezekkel kormányozni a hajót, amely óréa bízott, — hogy össze ne roppanjon. — És ez sikerült is neki. Hogy milyen nagy erőfeszítések és áldozatok árán, azt mi tudjuk a legjobban. A megpróbáltatások ezen szomorú napjaiban tanultuk meg Őt igazán becsülni és szeretni. Bizonyosak va-

gyunk afelől, hogy amikor egy újabb és az eddiginél sokkal nagyobb és súlyosabb megpróbáltatás előtt állunk: Ő maga fokozott mértékben érzi vezéri feladatának kötelmeit és erős hittel, szilárd lélekkel és rendithetetlen akaraterővel száll sikra a magyar színészet szent ügyéért, amely itt Clujon közel másfélszázados multra tekinthet vissza. — Ha el kell vesztenünk ezt a templomot, amelyet a nemzet áldozatkészsége emelt és amelyben olyan szent hittel és lelkesedéssel áldoztunk eddig nemzeti kulturánknak: Új templommá fogjuk felavatni azt a helyet, amelyet a hatalom jelöl ki számunkra, de színésztünk ügyét föl nem adhatjuk! Azzal kell élnünk és meghalnunk! De Janovics Jenő dr. legyen a vezérünk. Az Ő erős keze, biztos ítélete, tudása, teljes művészi képessége és nemes áldozatkészsége az a talizmán, amelynek birtokában mi is, valamennyien készek vagyunk a megpróbáltatások, nélkülözések, szenvedések kálváriáját csüggedetlenül és emelt fővel végigjárni, mint a Nagy Uttörők.

— A következő határozati javaslatot terjesztem a társulati gyűlés elé elfogadás végett: *Mondja ki a gyűlés, hogy a cluji nemzeti színház összes személyzete rendületlen bizalommal viseltetik szeretett igazgatójának, Janovics Jenő dr.-nak illusztris személye iránt, öhozzá ragaszkodik és vele mindenben szolidárisnak érzi magát.*

A jegyzőkönyv aláírói: Réthely Ödön elnök, Bérczy Mihály jegyző, Hetényi Dömény Elemér és Bretán Miklós hitelesítők.

Szeptember hó 30. A „Hamlet” előadása volt kitűzve, Janovics Jenővel a címszerepben. A színészek is tudták, az egész város közönsége tudta, hogy ez lesz a színházban az utolsó magyarnyelvű előadás. A cenzura engedélyezte a darab előadását, de a nagy monológot törölte, csak az első sort volt szabad elmondani: „Lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés!” Hét órára már szorongásig megtelt a színház, a zenekari helyiség, a sorok közötti szabadterek, még az előcsarnokok is zsufolva voltak emberekkel. Abban a színházban soha, sem azelőtt, sem azután annyi ember nem szorongott. Mindenki jelen akart lenni a nagy bucsun. Minden színészt tapsorkán fogad, amikor a színpadra lép és tapsorkán kísér, amikor kimegy. Szentgyörgyi István a király, Laczkó Aranka a királyné, Poór Lili Ophélia. A rettenetes izgalom a színpadon is, a nézőtéren is mindenkit lenyűgöz. Éjfél már régen elmúlt, már október 1-e van, de még magyar közönség lelkesedik ott. Az utolsó jelenet következik. Fortinbras diadalmas bevonulását a cenzor törölte és így azzal végződik az előadás, hogy Hamlet e szavakkal leheli ki lelkét, melyeket a hű barátához, Horatiushoz intéz:

*„En meghalok, te élsz, quőzd meg felőlem
És igaz ügyem felől a kétkedőket!”*

Ezek voltak az utolsó magyar szavak a cluji színházban. Másnap korán talpon volt mindenki. A színészek mind összegyűltek a színpadon. Várták az eseményeket.

Délelőtt tíz órakor bizottság jelent meg polgári és katonai kísérettel a színház irodájában. Dr. Porutiu Bálint prefektus, dr. Pop Julian polgármester vezették a bizottságot, amely felszólította Janovics Jenő igazgatót, hogy adja át a színházat. Az igazgató ezt megtagadta, mire kijelentette a bizottság vezetője, hogy erőszakkal is átveszi az épületet.

Az átvétel aktusa alatt a színház egész személyzete a színpadon tartózkodott és izgatottan tárgyalta, hogy ők sem mennek ki önként. Az igazgató felszólította a bizottság vezetőjét, hogy az átvétel tényét közölje a színpadon összegyűlt személyzettel is. A polgármester néhány szóval értésére adta a tagoknak, hogy az épületben többé magyarnyelvű előadások nem tarthatók, az igazgató pedig hozzátette, hogy távozzanak békességgel és várják meg az ő további rendelkezéseit.

Másnapra, október 2-ára az igazgató a szinkör színpadára kérte az egész személyzetet. Ott biztosította őket, hogy nyugton legyenek, bármi történik is, kitart mellettük.

Október hó 4-én megkezdték a színészek a szinkörben az előadásokat.

Emberfeletti nehézségekkel, áthághatatlanak hitt akadályokkal kellett küzdeniök. A ruhatárból, diszletekből, felszerelésekből eleinte kölcsönként esetről-esetre még kaphattak szükségleteket, de később ezt is megtagadta a minisztérium. Gondoskodni kellett teljesen új felszerelésekről.

Amellett alighogy megkezdték az előadásokat, újabb csapás érte őket: a magyar közönség rendkívüli szeretettel támogatta az előadásokat, a nézőtér minden este zsúfolásig megtelt, mire a katonai parancsnokság október hó 30-án minden indokolás nélkül bizonytalan időre betiltotta a színházi előadásokat. Az igazgató ekkor áruba bocsátotta értéktárgyait, de színészeit továbbra is pontosan fizette. November 19-én újra engedélyezték az előadásokat, ismét minden indokolás nélkül.

A mozgófénykép-előadások céljaira épült szinkör akkori állapotában teljességgel alkalmatlan volt rendes színházi előadások tartására, a színészek fagyoskodva, minden nap újra kockára téve egészségüket, valahogy mégis átvergődtek a télen. De mindenki előtt világos volt, hogy a szűk, mellékhelyiség nélküli, alig fűthető épületben több telet alapos átépítés nélkül nem lehet kihuzni. 1920 február 3-án az igazgató átiratban kérte a várost, állapítaná meg, hogy kit illet tulajdonképpen a szinkörépület tulajdonjoga, kinek a kötelessége az átépítés, mert a helyzet az, hogy a város csupán a telket ajándékozta „örök időre, a magyar színészet céljaira“ az építkezés amortizációját és tervezési költségeit, valamint fenntartási szükség-

leteit Janovics Jenő fizette ki a sajátjából az utolsó fillérig. Ahhoz sem az állam, sem a város soha egyetlenegy fillért sem adott.

Májusban kiszivárgott annak a hire, miszerint a Kormányzótanács március hó 21-én elhatározta, hogy 1920 szeptember 1-től — a jugoszláv példát követve — egész Transzilvániában megszünteti a magyarnyelvű előadásokat.

A cluji színigazgató ekkor nyílt levélben, amely a Keleti Ujság homlokán jelent meg, fordult az akkori kultuszminiszterhez, Goga Octaviánhoz s nyílt, hátsó gondolat nélkül választ kért arra, hogy mi a célja a hatalomnak a 128 éves dicsőséges multu magyar színészettel? Reámutatott az érdemekre, amelyeket az egyetemes emberi kultúra oltárán szerzett az itteni magyar színház s a történelem ítélőszéke előtt Goga Octaviánt teszi felelőssé a tervezett megszüntetésért. A cikk nagy feltűnést keltett s szószerinti fordításban átvették azt a román lapok. Feszült várakozásban telt el két hét. Végre megérkezett a válasz: Goga kultuszminiszter június hó 5-én magához kérte Janovics igazgatót itteni lakására, a Muresan-ucai Ghilezán-villába és meghallgatta előterjesztését, amelyben a transzilvániai magyar igazgatók részére játszási engedélyüknek egy évre való meghosszabbítását kérte s annak a biztosítását, hogy az itteni szinkörben legalább 25 évig zavartalanul fog játszhatni a magyar szintársulat. Goga teljes egészében honorálta az igazgató előterjesztését, egy névjegyet adott át neki, amely Prie Octavián, akkori államtitkárhoz szólt s amelyben elrendeli, hogy az összes Transzilvániában működő magyar szintársulatnak működési engedélye egy évre meghosszabbíttassék. Ime, az igazgatók névsora, akik akkor megkapták engedélyüket:

I. Cluj: Dr. Janovics Jenő.

II. Oradea: Erdélyi Miklós.

III. Arad: Róna Dezső.

IV. Timisoara: Sebestyén Géza.

V. Satumare—Carei—Baia-Mare: Szabadkay József.

VI. Deva—Sighet—Lugoj—Sibiu—Petroseni: Kovács Imre.

VII. Beius—Sighisoara—Medias—Hateg—Resita—Caransebes—Lipa—Oravita—Anina—Diciosânmartin: Krasznay Ernő.

VIII. Dej—Zilau—Simleul—Bistrita—Orăstie—Gheorgheeni—Gherla—Albaiulia—Dumbraveni: Gáspár Imre:

IX. Făgăras—Târgu Săcuiesc—Odorheiu—Sfântu Gheorghe—Turda—Mercurea Ciuc—Reghin—Năsăud—Cristurul Săcuiesc: Fehér Imre.

X. Târgu-Mures—Brasov: Szabó Pál.

A cluji színház épületére Goga megígérte, hogy 25 évre bérbe adja, végezzen rajta Janovics megfelelő átalakításokat.

Goga megtartotta szavát, mert június 22-én már kiadta a következő szövegű rendeletet:

„Se decide, că toate concesiunile de teatru germane și ungare din Ardeal se prelungește până la 1. Septembrie, 1921.

București, la 22 Iunie, 1920.

OCTAVIAN GOGA

*Ministru de Stat, Ministrul
cultelor și al Artelor.*“

A cluji szinkör épületére vonatkozólag ígérletét nem tartotta meg a miniszter, mert bizonyos körök elgáncsolták. Csúpan 1927 szeptember 1-éig biztosította a magyar színház játékszási engedélyét, de ezzel szemben Janovics kifejezetten hangsúlyozta, hogy ilyen körülmények között az épület tulajdonjogáról nem mond le.

Mihelyt ilyenformán a játékgengedélyek ideig-óráig biztosítva voltak, az igazgatókat azonnal értekezletre hívta össze Janovics s eléjük terjesztette a memorandumot, amelyet valamennyien aláírták és amelyben a kormánytól művészi munkájuk teljes szabadságát kéri.

Mialatt így külső küzdelmekkel és iratok váltásával kellett gondoskodni a színházak létéről, bent, a színpadon gyönyörű munka folyt. A magyar nemzeti kultúrának minden ünnepét megülte a színház s minden ilyen ünnepi estén az igazgató tartott bevezető beszédet, nemcsak az író, vagy a mű érdemeit méltatva, hanem egyszersmind a magyar közönség szívébe vésve a kötelességeket, amelyekkel a múltak hagyományainak és jövőendő életének tartozik. Később a miniszter eltöltötte Janovicsot az ilyen bevezető előadások tartásától, de néhány hónap múlva sikerült e tilalmat feloldatni és akkor nemcsak itthon, hanem Transzilvánia többi városaiban is hasonló módon serkentette munkára a magyar színházakat és közönséget.

Ugyanez évben megalakítja a cluji igazgató a Transzilvániai és Banati Magyar Színészegyesületet, amely fegyelmet és rendet teremtett a színházak művészi munkájában s rendezte a Transzilvániában élő kb. 90 öreg nyugdíjas színésznek a járandóságát, amelyeket az átmenetel másfél éve alatt a cluji igazgató a sajátjából fizetett, hogy ezek az agg színészek szükségét ne szenvedjenek. 1923 nyarán két magáról megfélekedezett transzilvániai magyar színigazgató önös érdekből irredentizmussal és Magyarországgal való szoros kapcsolatokkal vádolta meg Bucurestiben Janovics Jenőt, mint a Színészegyesület elnökét s ámbár a megindított vizsgálat a denúnciáns igazgatóknak egyetlenegy vádját sem tudta igazolni, a kultuszkormány feloszlatta a Magyar Színészegyesületet. Nagy kár volt ez, mert ennek az egyesületnek a működése példátlanul áldá-

sos volt s a színházak élete azóta vált egyre szomorubbá, a művészi munka azóta züllött le, a fegyelem azóta lazult meg, amióta ennek az egyesületnek a működése megszűnt.

A színház további életének beszédes tanúi azok az évvégi beszámolók és statisztikai összeállítások, amelyeket minden évad befejezése után kiadott a színház. Ezek a beszámolók hű tükrei színházunk munkájának, törekvéseinek és utkereséseinek.

1921—22.

Az évad augusztus hó 25-én kezdődött és tartott megszakítás nélkül 1922 július hó 25-éig.

Tehát teljes és *megszakítás nélküli 11 hónapos szezon* volt!

Összesen 410 előadást tartottak, e mellett 14 ifjúsági előadást és 5 munkás-matinét. Műfaj szerint így oszlottak meg az előadások: Prózai művek 208 este, opera 54 este, operette 158 este, gyermekelőadás 5, hangverseny 4.

Harminchat újdonságot mutatott be a színház és pedig 24 prózai művet, 9 operettet és három operát.

A színház új életének kezdetén tehát ezek az irányelvek domináltak: Klasszikus műsor, erőteljes opera-kultusz, állandó, megszakítás nélküli szezon egész évben, transzilvániai írók ösztönzése eredeti darabok írására, az ugynevezett „kulturközeledés“ megindítása román drámák bemutatásával (Eftimiu: Prometheus.)

Az évad-beszámolóban olvastuk már, hogy a színház igazgatója felveti a „Szinpártoló Egyesületek“ megalakításának szükségességét minden nagyobb városban, sőt annak a jelentését is, hogy Oradeán és Târgumuresen ilyen egyesület éppen az itteni színház igazgatójának sürgetésére és jelentékeny alapítványa folytán meg is alakult. Másik érdekessége ennek az első évad-beszámolónak, hogy már akkor határozott hangon kijelentette, hogy a magyar színészet is joggal tart igényt az állam támogatására.

1922—23.

Az évad 1922 augusztus 20-án kezdődött és 1923. július hó 19-éig tartott.

Tehát: *Tizenegy hónapig tartó, megszakítás nélküli színházi szezon!*

Ezalatt az idő alatt összesen volt 478 előadás és 3 hangverseny. Ifjúsági előadás 13 volt.

Hat előadásból álló irodalmi „munkás-cyklust“ is rendezett a színház ez évad folyamán.

Petőfi születésének 100-ik évfordulóját egy hétig tartó Petőfi-ciklussal ülte meg a színház. E ciklus keretében színre került Herczeg Ferencz ünnepi játéka, a *Költő és Halál*, János

vitéz, egy Petőfi-zenetörténeti hangverseny, részletek a Tigris és Hiénából és Petőfi fordításában a Coriolanus.

Három transzilvániai író színművét mutatták be ez évad folyamán: Bárd Oszkár „Citerá“-ját, Indig Ottó „Játék“-át és Gulácsy Irén „Kincs“-ét.

1923—24.

Az évad augusztus 21-én kezdődött és tartott megszakítás nélkül 1924 június 18-áig. Tehát ismét: tizenegy hónapos állandó szezon.

Összesen 469 előadást tartottak, ezek között 183 előadás volt drámai, 42 operai, 7 hangverseny. Negyvenhárom bemutató volt az évad folyamán.

Nevezetes művészi teljesítménye volt a színháznak a 24 előadásból álló Shakespeare-ciklus, amelynek keretében Othello, Makrancos hölgy, Szentivánéji álom, Romeo és Julia, Hamlet, Vizkereszt kerültek színre. Minden előadást Janovics Jenő conférence-sza vezetett be.

A kultur-közeledés ügyét is megtorpanás nélkül szolgálta ez évadban is a színház. Ime, egy év alatt előadta a következő román darabokat: A vörös szenvedély (Sorbu darabja, a Janovics Jenő fordításában), Zamolxe (Lucian Blaga darabja, a Bárd Oszkár fordításában), továbbá Nem zörög a haraszt, Templom küszöbén és Fekete Banda (Kádár Imre fordításában).

Ebben a szezonban mutatta be a cluji színház Győri Illés István—Vadas László 3 felvonásos „Szultána“ című operettjét, amely Clujon 25 előadást ért el s a többi transzilvániai színpadokon százövenszer került előadásra.

Az évad-jelentés beszámol arról is, hogy a minisztérium megtiltotta, miszerint a magyar színházak magyar állampolgárságú színészeket szerződtessenek társulataikhoz, de színházunk vezetőségének ez irányban indított akciója és a felvilágosító munkája alapján ezt a tilalmat hatályon kívül helyezték s a magyar színtársulatok továbbra is pótolhatták a művészi erők hiányosságait magyar állampolgárságú színészekkel.

1924—25.

Negyvenhat új darabot mutatott be a színház az évad folyamán, ezek között prózai mű volt: 31, opera 1 és operette 14.

Az eredeti transzilvániai drámairás bátorítása és ösztökélése céljából a színház igazgatója 20 ezer lejes pályadíjat tűzött ki. A bíráló bizottság döntése alapján a díjat Gulácsy Irén kapta „Valuta“ című darabjáért. A pályadíjat nyert darab bemutatásának kapcsán szenvedélyes vita támadt a sajtóban, melynek tanulságait levonva, az igazgató bejelenti, hogy a jö-

vő évadban szélesebb mederben igyekszik segítségére lenni a transzilvániai drámaírásnak.

Román daraboknak magyarra való átültetésével és előadásával folytatta a színház kitartóan a kulturközeledés szolgálatát. Ez évadban színrekerültek: Caragiale „Năpasta“ című darabja a Janovics Jenő fordításában, Iorga Nicolae „Fetalitatea“ című darabja a Bittay Árpád fordításában és a Bretán Miklós „Agyagember lázadása“ című operája. Ugyanezt a gondolatot szolgálta román művészek gyakori vendégszerepeltetése: Grozavescu Traian, Ioan Athanasiu, Aca de Barbu, Marcus Rita, Leonard, Giacomo Borelli, Jean Bobescu, Niculescu Basu lépett fel ez évadban a magyar színházban.

Ide kívánczok egy megállapítás, amely elsősorban szociális és anyagi természetű ugyan, de természetszerűleg maga után vonja a művészi szolgáltatás zavartalanságát. Míndaddig, amíg a színház vezetését Janovics Jenő végezte a saját felelősségére és a saját számlájára, a színház valamennyi tagja, művészek és munkások, kardalosok és zenekari tagok egész évi szerződést kaptak 12 hónapos fizetéssel és teljes hónapi szabadságot, levonás nélküli fizetéssel. A színház tagjai anyagi gondok nélkül, megfelelő pihenő biztosítása mellett, egyedül művészi kötelezettségei kteljesítésének élhettek. A fentti beszámoló hangsúlyozza, hogy az igazgató a legnyomasztóbb gazdasági válság idején sem változtatott ezen a rendszeren. És még egy megállapítást kell leszögeznünk: Az itteni színház állandó jellegét, az egész éven át tartó, megszakítás nélküli időnyt is biztosította a régebbi vezetés a legnehezebb időkben is. *A szezonok ijesztő megrövidítése és a tagok 7—8 hónapos szerződése, néhány hónapig tartó fizetés nélküli szünetidővel akkor kezdődött, amikor Janovics a színházat elhagyta.* És ezen a hasznosító rendszeren az egész világon jelentkezett bőséges „színház konjunktura“ sem javított. Ezek száraz tények, amelyek mellett nem szabad megemlékezés nélkül elhaladni, mert hiszen szorosan összefüggnek a színház életével és metamorfózisával.

Felejtgetetlen emléke marad ennek az évadnak a bucuresti három napos és az oradeai hat napos vendégszereplés. Bucurestiben 1935 jan. havában a mi híres drámai együttesünk négy darabot mutatott be és a sikerről a nagy fővárosi lapok kritikái az elragadtatás hangján irtak. A nagy sikernek Párisban is visszhangja támadt. Nicolae Iorga u. i. Párisban, az „Oceanografiai intézet“ nagy amfiteatrumban mintegy ezer főnyi közönség előtt a francia népszövetségi egyesület meghívása folytán előadást tartott a romániai kisebbségekről s előadásában a legteljesebb elismerés hangján szólott a cluji magyar színház bucuresti vendégszereplésének sikeréről és többek között ezeket mondotta: „Mindig elismertem a magyarság kul-

tur-értékét. Csak nemrégiben történt, hogy a cluji magyar színház tagjait lehivtam, Bucurestibe, hogy a román fővárosban magyar darabokat adjanak elő. Nos, kijelenthetem, hogy magyar színtársulatnak Bucurestiben *olyan győzelmes fogadtatásban volt része, amilyenben még ott színtársulatnak soha.* S hozzátehetem, *megérdemelt fogadtatásban.* E siker és ez a példa a két nép közötti közeledés biztató jele.“ Jorga Miklósnak ezeket a szavait föl kell jegyezni a mi színházunk történelmének lapjain.

Ugyanilyen messzehangzó sikert aratott színházunk oradeai vendégjátéka alkalmával.

1925—1926.

Ennek az évadnak első előadása augusztus 10-én volt, amikor Jókai „Aranyember“-e került színre s az egész bevételt az érettségiző magyar diákok segélyalapjának adta a színház. Az utolsó előadás 1926 július 26-án volt.

Tizenegy és fél hónapig tartó, megszakitás nélküli idényt jelent ez.

Ez idő alatt 529 előadást rendezett a színház, ebből a komoly műfajra esett 279, az operettre 250 előadás.

Az évad folyamán 45 premier volt, ezek között 30 prózai műnek, 14 operettnek és 1 gyermekdarabnak a bemutatója.

Az eredeti transzilvániai drámairás ösztökélése céljából ebben az évadban újra 25.000 lejes pályadíjat tűzött ki a színház igazgatója, vállalván azt a kötelezettséget is, hogy minden bemutatandó transzilvániai dráma szerzője ezentul a bruttó pénztári bevétel 20 százalékát fogja kapni külön jutalmul. Sajnos, a bíráló bizottság jelentése szerint (Előadó: Kuncz Aladár) egyik benyújtott darab sem ütötte meg a mértéket, az igazgató tehát a pályadíjat letétbe helyezte és újra kiírta a pályázatot.

Ez évben is próbálta a színház szolgálni a román-magyar kulturcsere és kulturközeledés gondolatát román daraboknak magyar nyelvre való átültetésével és előadásával. Színrekerültek ebben az idényben: Apáról fiura (Iorga Nicolae darabja, a Bittay Árpád fordításában), Szerelmes próbababa (Minulescu játéka, Kádár Imre fordításában) és Vergődő szívek (Constantin Riuletz drámája a Janovics Jenő fordításában).

Az ifjúsági előadások intenzív művelésével a magyar iskolák tanítási munkájának igyekezett szolgálni a színház. Ez évben is 18 ifjúsági előadást rendezett a színház igen-igen olcsó helyárrak mellett s az intézetek által kijelölt szegényebb tanulók pedig teljesen ingyen kapták belépő jegyeiket.

Felejtethetetlen emléke marad ennek az évadnak a bucuresti kéthetes vendég szereplés. Társulatunk két hét alatt a fővárosban első sorban a magyar drámairásnak s mellette a más-

nyelvű irodalomnak is 16 művét mutatta be a Teatrul Popular-ban. A sikerről a nagy bucuresti lapok kritikusai az elragadtatás hangján irtak terjedelmes hasáboakat, sőt a Rampa külön ünnepi számot adott ki a magyar színészek tiszteletére. A bucuresti sikert fel kell jegyezni a transzilvániai magyar színészet történetében.

1926—1927.

Ez az évad több tekintetben jelentékeny változást mutat színházunk életében. A színházi idény megrövidült: az eddigi tizenegy és félhónap helyett csak kilenc hónapig tartott. Az opera-előadások műsora pedig szűkebb keretek közé szorult.

A kisebbségi színházak két legfájóbb sebe: a jegyadó és az állami támogatás teljes hiánya. 1926 március 17-én törvényt hozott a parlament, amely elrendeli, hogy ezentul a román nyelven tartott színházi előadások *maximális jegyadója* csak 13 százalék lehet, viszont a kisebbségi nyelven tartott színházi előadások *minimális jegyadója*: 26 százalék. A román nyelven tartott színházi előadások adója bizonyos esetekben 10, sőt 5 %-ra is csökkenhet, a kisebbségi nyelven tartott színházi előadások jegyadóját ellenben semmi szín alatt sem szabad s nem lehet 26 százaléknál alacsonyabbra szállítani. Hogy a közönség is megértse, mit jelent ez az intézkedés a színház költségvetésében, nem lesz érdektelen ideiktatni, hogy a mi színházunk a lefolyt kilenc hónapos szezonzájában, katasztrofális gazdasági nehézségekkel küzdve, két és fél millió lejt meghaladó jegyadót fizetett be az állampénztárba. Hol van nálunk lukratív vállalkozás, amely ilyen terhet megbirhat? Másik nyitott sebünk az állami támogatás teljes hiánya. Kormányunk eléggé nem dicsérhető áldozatkészséggel évenként 120 millióval támogatja a színészetet. De ebből az óriási állami szubvencióból egyetlenegy bani sem jut a kisebbségi színházaknak. Ez nem okos, nem jövőépítő kulturpolitika. Egymás mellett, egymást megbecsülve, egymás sikereinek örvendő, egymást támogatva megélhet, virágozhatnak és magasra lendülhet e földön a két testvér színházi kultúra, de egyik sem élhet meg a másiknak holtteste felett.

Az évad-beszámoló bevezetésében a magyar sajtó erőteljesebb védelmére is számít: „A transzilvániai magyar sajtó nagyon okosan, nagyon jogosan cselekszik, amikor mostani kisebbségi sorsunkban súlyosabb feladatok megoldását, tisztultabb célok felé való törekvést követel a magyar színházaktól. Hiszen a színház is világosan látja ezeket a célokat, érzi a vállára nehezedő, megdandárosodott kötelességeket és százszorosán fájjalja, hogy fellángolásai megfagynak, hogy szárnyai foszlányokká szakadnak. Ámde, amikor a sajtó felállítja kétségen kívül jogos kívánságait, igyekezzék a maga publicitása-

nak erejével képessé tenni a színházat e kötelességek teljesítésére s a közvélemény és államhatalom meggyőzésével igyekezék felszabadítani a színházat a terhek alól, amelyeknek súlya alatt már lélekzeni is alig tud.”

Ez évadban a színház 406 előadást tartott, ebből a könnyebb műfajra 183 előadás esett. Premier 37 volt. Ezek műfaj szerint így oszlottak meg: Dráma-vígjáték 25, operett 12.

A beszámoló egy tényről hallgat: eddig mindig volt jelenteni valója arról, hogy a román-magyar kulturcsere gondolatát hány román darab fordításával és magyar nyelven való előadásával szolgálta. Ugylátszik, a színház belefáradt a meddő igyekezetbe és ebben az évadban ilyen akcióról semmi jelenteni valója nem volt.

1927—1928.

Az évad-beszámoló így kezdődik:

„A magyar színház jelenlegi igazgatójának 23-ik évi beszámolója ez. E beszámolók régebben csupán a végzett munka statisztikai összefoglalásai voltak, az oszlopokba sorakoztatott számok céltudatos kulturprogram fölfelé ivelő útját jelezték. Nem kérték elnézést, hanem a kötelességteljesítés benső hitével és nyugodt önérzetével pillantottak vissza a lefolyt évad eredményeire. Néhány év óta azonban e beszámolók hangja megváltozott. A statisztikai számokat magyarázatok, szomorú panaszok előzik meg. A beszámolók önigazolásféle írások lettek: ennyit tudtunk végezni, többet nem lehetett.

A most lefolyt évad újabb csapásokkal sújtotta a kisebbségi színházat. A szinkörért, amelyért eddig legalább bért fizetni nem kellett, az évad elejétől 100.000 lej évi bért szed az állam. Kikötötte a minisztérium, hogy az új idény megkezdése előtt az igazgató 2 millió lej költséggel tartozik renováltatni a szinkör épületét. Hogy a magyar színigazgató tartozik a leggazdagabb és leghatalmasabb román kultur-intézménynek, az Astra-nak évi 700.000 lej szubvenciót adni. Hogy havonként 10 előadásra tartozik a színházat ingyen átengedni a köruton levő román szintársulatoknak. E mellett továbbra is érvényben marad az a törvényes intézkedés, hogy a román színházak 10 százalékot, a magyar színházak pedig 26 százalékot fizetnek jegyadóként. Ezek az új terhek évi 3—4 millió kiadási többletet jelentettek a színház költségvetésében. Ezzel szemben az állam, amely olyan pazar bőkezűséggel, évi 120 millió lejjel segíyezi a román színházakat, egyetlen fillért sem juttat a kisebbségi színházaknak. Ezek az adatok egy tervszerű, céltudatos, de igazságtalan és méltánytalan kulturpolitika következetes nyomjelzői.”

Majd így folytatja a beszámoló: „Ezek az évad végén felszakadó panaszszavak nem elnézést kérnek. Nyugodt lelkiismerettel pillanthatunk vissza a megtett utra. Tudjuk, hogy ke-

vés az, amit elérnünk sikerült, de tudjuk azt is, hogy ezek között a nehézségek között a legtöbb, amit elérni lehetett.”

Az 1927—28-as idény az újjáalakított szinkörben 1927 szeptember 1-én kezdődött és 1926 május hó 14-ig tartott. Fel kell jegyezni, hogy a Janovics Jenő negyedszázados igazgatásának ideje alatt ez volt a legrövidebb szezón, de ez is *nyolc és fél hónapig* tartott.

A színház ez idő alatt 320 magyar nyelvű színházi előadást tartott, huszonhét premier volt: 18 drámai és 9 operett-ujdonság bemutatója.

1928—1929.

Az 1928—29-edik színházi idény különös hangsúlyt kap azáltal, hogy a mi színházunk vállalta el az oradeai színház igazgatását is. A szomszéd körösparti város színészete a válság szélére jutott s a közönség parancsoló kívánságára határozta el színházunk vezetősége, hogy ott is igyekszik feltámasztani a régi színházi élet értékeit.

Külön ki kell azonban hangsúlyozni, hogy ezt az áldozatos kísérletet nem a mi színházunk megkárosításával, vagy színházi idényének megrövidítésével, hanem úgy vállalta, hogy a másik város számára is teljesen különálló, nagy társulatot szervezett, ami nemcsak művészi szempontból, de szociális szempontból is nagy jelentőségű tény volt, mert hiszen 180—200 kisebbségi színésznek, munkásnak biztosította a megélhetését. A prominens tagok csere-vendégjátéka új szint és változatosságot kölcsönzött az előadásoknak.

Hogy a két város színházi kapcsolata által anyagi érdekből nem akart az igazgatóság idény-csonkítást követni s nem akarta egyik város kultur-igényeit sem megrövidíteni, az ki-domborodik abból, hogy Clujon megszakítás nélküli *tíz hónapos szezont* tartottak, Oradeán pedig ugyancsak megszakítás nélküli *tíz hónapos szezont*.

Clujon az idény 1928 augusztus 21-én kezdődött Shakespeare „Romeo és Julia” előadásával és az utolsó előadás 1929 július 14-én volt, amikor Molnár Ferenc „Testőr”-e került színre. Ez alatt az idő alatt 357 előadást tartottak a színházban. A könnyebb műfaj előadási száma 153 volt, a mi azt bizonyítja, hogy a komolyabb műfaj ezévből is számbeli túlsúlyban volt az operettelőadásokkal szemben.

Harmincegy premierje volt ez évadban a színháznak. Műfaj szerint a bemutatott ujdonságok így oszlottak meg: 21 drámai és vígjátéki és 13 operettbemutató.

Transzilvániai szerzők művei közül bemutatta a színház Sebesi Samu „Baddy földjé”-t, Bárd Oszkár „Liszt Ferenc első szerelme” című dramolettjét és Tabéry Géza „Kolozsvári bál”-ját.

Emlékezetes, soha el nem felejthető eseménye volt ennek az évadnak színházunk kitűnő drámai együttesének budapesti lése a pesti közönség, valamint a sajtó olyan forró szereplése, a budapesti közönség, valamint a sajtó olyan forró szeretettel, olyan magasztaló elismeréssel kísérte a transzilvaniai színészek játékát, amely örökre emlékezetes marad és helyet kér színházunk annaleseiben.

Molnár Ferenc írói működésének 25-ik évfordulóját 12 előadásra terjedő srozzattal ünnepelte a színház. A sorozat rendjén színrekerült: A farkas, A testőr, Ördög, Doktor ur, Színház, Játék a kastélyban, Vörös malom.

Ugyanennek az évadnak oradeai beszámolója jelenti, hogy az ottani előadások 1928 szeptember 25-én kezdődtek a Bánffy Miklós „Naplegendá”-jának bemutatásával és Moliere „Dandin György”-ének reprizével. Az évad utolsó előadása pedig 1929 július 29-én volt, amikor Maeterlinck „Monna Vanná”-ját adták elő színészeink. Ez idő alatt 373 magyar előadást tartottak az ottani színházban (előző évadban, amikor Oradeának még önálló társulata volt és nem volt meg a kapcsolata a mi színházunkkal, a magyarnyelvű előadások száma ötven százalékkal kevesebb volt.

A transzilvaniai írók sorában szerepeltek: Tabéry Géza: Kolozsvári bál, Nikodémusz Károly: Judás Iskariót, Bárd Oszkár: Liszt Ferenc első szerelme.

Bizonyára kevesebb ez a munka, amit ez a vázlatos beszámoló jelent, mint az, amit tervbe vett az évad elején.

De a páratlan figyelőt arra kérjük, hasonlitsa össze e statisztikai adatokat azokkal az eredményekkel, amelyeket az oradeai színház most felmutatni tud azok alatt a szörványos, pár hétig tartó vendég-ciklusok alatt, amikor ott magyarnyelvű színházi előadás van.

1929—1930.

Janovics Jenőnek ez volt az utolsó olyan évadja, amelyért felelősséget vállalt. Ez volt az utolsó évad, amikor a maga számlájára és a maga tervei, akarata szerint vezette a színházat.

Erről az évadról csak rideg számok fognak beszélni.

A panaszok elnémultak. Süket fülekre találtak.

Am a színigazgató, mint az alanti statisztikai adatok mutatják, nem lemondással és elcsüggedéssel felelt a feladatok és nehézségek dandárosodására, hanem sokszorosan fokozott munkával.

Előző évben, mint láttuk, nagy és komoly művészi eredménnyel támasztotta fel Oradea halódó színházi életét. Timisoara magyarsága is felfigyelt erre a munkára és azt ki-

vánta, hogy Janovics vegye át az ottani színház gondjait is, mert ott alig-alig lélegzett már a magyar színház.

A mi színházunk vállalta ezt az emberfelettinek látszó feladatot is.

Ime, az eredmény számokban:

Clujon tartott a színház *teljes kilenc és félhónapos szezon*t. És pedig: 1929 augusztus 30-ától 1930 május 17-ig és július 17-től augusztus 13-ig. Ez alatt az idő alatt 407 (négy-százhet) előadást rendezett a színház.

Ugyanez idő alatt Oradeán 397 (háromszázkilencvenhét) előadást tartott színházunk vezetősége.

Sigheten 61 előadást tartott színházunk.

Timisoaran 87 előadást.

Satumarén 33 előadást.

Baia-Maren 23 előadást.

Ez évadban tehát összesen 1008, azaz egyezernyolc magyar nyelvű előadást rendezett Transzilvánia területén színházunk.

Ezt a munkát természetesen csak a lelkesedéstől fűtött, felfokozott életvággyal és három teljes szintársulat szervezésével tudta a színház becsületesen elvégezni. A társulat prominens tagjai voltak: Kondor Ibolya, Major Kató, László Andor, Solthy György, Horváth Böske, Ihász Aladár, Tóth Elek, Tompa Béla, Tompa Sándor, Bellák Miklós, Marsi Gizi, Poór Lili, Lengyel Irén, Karácsonyi Ili, Balázs Samu, Forgács Sándor, Török Emil, Benes Ilona, Komjáthy Károly, Stephanides József.

A három társulat fenntartása rendkívül áldozatokkal járt, annál is inkább, mert minden tagnak és színházi munkásnak tizenkét hónapos szerződése volt, egy hónapig tartó szünettel, amely időre azonban szintén mindenkinek levonás nélküli fizetését folyósította a színház. A 8 és 9 hónapos szerződéseket és a fizetéstelen hosszú szünetet „élvezését”, csak az utóbbi években rendszerezette a színház. Valamint az állandó idényt helyettesítő „előadási ciklusok”-at, ami annyit jelent, hogy azokban a városokban, ahol a Janovics igazgatása idején egész éven át tartó, tíz-tizenegy hónapos szezon volt, az egész idény legfőbb 4—5 hónapig tart, de ez is sűrű megszakításokkal.

1930.

A Szinpártoló Egyesület intenzív belenyulása a színház vezetésébe 1930 szeptember 1-én kezdődött.

Ezen a napon vette át a színházról való gondoskodás kötelességét a Szinpártoló Egyesület és az igazgatást *László Ákosra* és gróf *Horváth Tholdy* Istvánra bízta. Ettől az idő-

től Janovics Jenő csak névleg szerepelt a színház vezetői között. Erre a névleges szereplésre azért volt szükség, mert az állami koncesszió is, az állami szerződés is az ő nevére szökött.

A László Akos—Horváth Tholdy István és Szinpártoló közös egyéves idénye szomorúan végződött.

A Szinpártoló Egyesület tehát az évad végével arra kérte Janovics Jenőt, hogy vegye át ismét a színház felelős vezetését, de ugyanekkor a színpártoló mozgó mozgó vezetését Kemény János bárára bízta, azonban szerződésileg arra kötelezte magát, hogy ezekből a jövedelmekből havi 80.000 leivel segíze a színházat. Alighogy 1931 október elsején a színház vezetését átvette Janovics, a Szinpártoló Egyesület dr. Grois László útján arról értesítette a színigazgatót, hogy a változott viszonyok miatt nem tud eleget tenni vállalt kötelességeinek s nem tudja a havi segínyt folyosítani. Ekkor Kemény János br. megbízásából dr. Kádár Imre azt az ajánlatot tette, hogy egyesítsék a színház és mozi bérletét, mert így jobban ki tudják aknázni az épületet és jobban tudják szolgálni a színház érdekeit. Így jött létre a „Dr. Janovics és Társa“ betéti társaság, mely egy évig működött, váltakozó szerencsével és azazal az elvitathatatlan érdemmel, hogy itt teljes 8 hónapos színházi szezon tartott. Miután azonban az állandó színházi szezonhoz és a színészek szociális helyzetének biztosításához, vagyis a 12 hónapos szerződések rendszeréhez Janovics ragaszkodott, a másik két tagja a betéti társaságnak ezt nem akarta vállalni, 1932 szeptemberében új társaság alakult, amelynek címe: „Dr. Kádár Imre és Társa b. t.“ volt.

Az új társaság, amellyel már dr. Janovics Jenőnek semmi belső kapcsolata nem volt, új rendszert honosított meg, amellyel a volt színigazgató közösséget nem vállalt és így kültagságáról is lemondott. 1933 szeptember 1-étől a „Thália r. t.“ vezeti a színházat.

*

Dr. Janovics Jenő beszámolója az 1933. évi szezonnal végetért s mert azóta a színház ügyeitől távortartja magát, nem tartja ildomosnak a transzilvániai magyar színjátszás történetének legújabbkori históriájához hozzászólni, kénytelen e mű szerkesztője ismertetni az 1933 óta történeteket.

A cluji színház új vezetés alá került s azok, akik Janovics „konzervatív“ módszereit kifogásolták, nagy várakozással tekintettek az új színigazgató, dr. Kádár Imre színházvezetése elé, aki akkor már elismert író és ujságíró volt Transzilvániában s aki a román írók darabjainak lefordításával Bucurestiben is jó nevet szerzett magának. Valóban nagy elánnal feküdt bele dr. Kádár Imre a színház programjának

modernizálásába: a színház régi gárdáját fiatalokkal frissítette fel s a cluji magyar színházon keresztül akarta szóhoz juttatni az igazi transzilván gondolatot, Kádár Imrének ez az elképzelése nem sikerült, mert túl lőtt a célon. Azt hitte ugyanis, hogy csak akkor lesz igazi interpretálója a transzilván gondolatnak a cluji színház, ha azt szorosan a Helikon néven ismert transzilvániai irodalmi társaság szekeréhez láncolja. Hogy milyen nagyot tévedett a kétségkívül jóhiszemű színigazgató, arra éppen az 1936-os szezon tette rá a pecsétet, amikor ugyanis a Helikkal együtt kitűzött s erősen bereklamizott eredeti transzilvániai szindarab-pályázat csufos kulturbotrányba fulladt. Megbukott az előre agyonreklamizott eredeti transzilvániai darab a cluji premieren s természetesen megbukott a darabbal együtt Kádár elképzelése s és így már más városokban nem is kísérleteztek ez „eredeti transzilván” darab színrehozásával (Tamási Áron: Tündöklő Jeromos.)

Tagadhatatlan, hogy éppen az 1936-os év indult úgy, mint ha a közönség a régi elánnal igyekeznék a színház iránti intenzív érdeklődésével a transzilvániai magyar színjátszást eljuttatni egy újkori reneszánszhoz. Nagyban hozzájárult a felfokozott érdeklődéshez az a körülmény is, hogy a mozikban miniszteri rendelettel betiltották a magyar feliratok használatát s így a románul nem tudó magyar közönség újból a színház felé fordult szórakozás céljából. Sajnos, ezt a rendkívül kedvező körülményt a cluji színház igazgatósága nem tudta kellőleg kihasználni a maga számára, mert három városban (Cluj-Oradea-Brasov) vállalt kötelezettségei miatt mindig akkor kellett megszakítsa szezonját, amikor a közönséget már-már sikerült ismét teljesen beszoktatni a színházba. Ez az ideoda kapkodás — hogy ne mondjuk — vándorkomédiázás, amely a nyári hónapokban valóságos faluzó színjátszásig süllyedt le, — nagyon megbosszulja magát.

Megbosszulja magát, mert a közönséget elkedvetleníti ez az ideoda szaladgálás. Mindig akkor fordít hátat egy-egy város közönségének a színház, amikor az már belemelegedett a szezonba. Nagyon szomorú epizódja a transzilvániai színjátszásnak az a körülmény is, hogy a sok színigazgatók közötti viaskodás után ma már csak 60 napon keresztül játszhatik Oradeán a cluji szintársulat kéthetes időközökben, holott pár évvel ezelőtt 8—10 hónapos színiszezonokat bírt el ez a határszéli város. *Parlaghi Lajos*, majd *Erdélyi és Gróf László* színigazgatása idején az oradeai önálló szintársulat felvette a versenyt a cluji tekintélyes szintársulattal is s az egykori fényes színházváros ma csupán kis mellékállomása a cluji szintársulatnak, ahová be-be kukkant egy-két hétre Kádár Imre együttese. Alig melegednek meg egy kicsit a színészek a peceparti Párizsban, máris rohannak tovább Brasovba, ahon-

nan viszont esetenként tovább pendliznek Târgumuresre, Sfântu-Gheorghere, Târgu-Sacuiesc-re s ha jól megy, nemso-kára a székely falvakba is, hogy elvegyék a kenyerét a kis fa-luzó s igazán hősi korukat élő színésztruppoknak.

Mindezek előrebecsátása után meg kell állapitanunk, hogy ma is vannak igen nivós bemutatók a cluji színházban, ragyogó kiállítású előadások, vannak kitünő színészei az együttesnek, a rendezői gárda, élén a kitünő Gróf Lászlóval elsőrangú s ha mégis előfordulnak zavaró zökkenők, azok sem-miesetre sem irhatók fel a kitünő együttes számlájára. A da-rabok kiválasztása, a szubjektív szempontu szerepsztások bizony sokszor hagynak kívánnivalót maguk után s bár a Szinpártoló Egyesület igazán tekintélyes támogatással siet a legelső transzilvániai magyar szintársulat segítségére, mégis állandósultak az anyagi bajok is ennél a színháznál. Ezek az anyagi fogyatékokosságek két évvel ezelőtt például odáig fajul-tak, hogy a legelső transzilvániai szintársulat a nyári szezon-ra konzorciumos alapra kényszerült, ami pedig eladdig soha sem fordult elő Transzilvania első színháznál. Ma a színház kitünően megy s minden reményünk megvan arra, hogy eb-ben a szezonban nem lesz szükség Clujon a konzorciumos át-alakulásra.

Dr. Janovics beszámolója nem tér ki részletesen a többi transzilvániai és banati város színházi életére, nem mintha dr. Janovics nem ismerte volna az ott történt szomorú ese-ményeket, de talán volt kollégái iránti opportunitásból nem óhajtott a szomorú részletezésbe belemenni. Pedig van írni-való bőven a többi városokból is, ahol a koncon marakodó színigazgatók egymással versenyezve züllesztették le a tran-szilvániai magyar színjátszást.

Aradon *Szendrei Mihály* vezette a színházat egészen az 1936-os szezonig s bizony az ő igazgatása idejére esik az ara-di színházi viszonyok teljes leromlása. Az a denunciáló had-járat, amit a színigazgatói koncon marakodó direktorok és direktorjelöltek folytattak egymás ellen Bucurestiben és a helyi hatóságoknál, teljesen elkedvetlenítették a közönséget s a valaha fényes színházi szezonokkal dicsekedő Aradon zül-löttek le a leghamarabb a viszonyok. Az egymásra licitálga-tások miatt a helyi hatóságok nem nagyon ambicionálták az alapos renoválásra megérett színház kitatarozását s így az aradi színház évtizedek óta egyformán piszkos és hideg. Ter-mészetesen ebbe a rossz kinézésű színházi hodályba nem szi-vesen jártak az emberek, különösen télen, amikor téli kabát-ban kellett ülni a nézőtérén, mert a fűtéssel mindig bajok vol-tak. De hozzájárult a viszonyok teljes lezüllesztéséhez az a csa-ládi színházvezetés is, ahogy Szendrei Mihály évtizedeken ke-

resztül színházát igazgatta. Az állandó botrányok a gázsi hátulélékok miatt, elmaradt előadások, a nézőtérre is lehangzó szinpadai civakodások, fegyelmezetlenség és pontatlanság, kapkodás és állandósult anyagi zavarok teljesen lezüllesztették az állapotokat Aradon, ahol most egy új társulat próbálja ismét színházhoz szoktatni a közönséget, nem sok reménnyel.

Timisoarán a színház leégése a Krecsányi szintársulatot kifüstölte a Banat fővárosából s hosszú éveken keresztül a Ferdinand Hotel nagytermében játszott az odavetődő magyar szintársulat s amikor végre pár év előtt elkészült a gyönyörűen átalakított timisoarai színház, már szó sem lehetett állandóbb jellegű magyar színjátszásról és csak vendégként rándult le oda egy-egy szintársulat. Ebben az évben két társulat is játszik a banati színházban s egymással versenyeznek abban, hogy válogatott eszközökkel tegyék tönkre egymás szezonjait. Az új aradi *Inke—Kozma*-féle szintársulat és a satumarei *Szabadkai* szintársulat kapott ebben az évben engedélyt Timisoarára.

Satumaren is teljesen lezüllett a színházi viszonyok, amikor a redivivus *Szabadkai József*, aki denunciálások miatt évekig nem kapott koncessziót, ismét szóhoz jutott és visszaszoktatta a közönséget a színházba. Ma a vidéki városok közül éppen Satumaren vannak a legrendezettebb színházi viszonyok, mert bár nagyon lefokozott igényekkel szerződött Szabadkai, de a gázsit a színészek pontosan megkapják, teljes a rend és fegyelem a színháznál, ahol éppen Szabadkai építette fel az első transzilvániai forgószinpadot.

A satumarei szintársulat a már említett Timisoarán kívül, Sibiuban, Careiban, Baia Mareben és Sigheten is játszik, míg az aradi szintársulat Timisoarán és Lugojon fog játszani még ebben a szezonban.

A többi ugynevezett faluzó szintársulatok közül meg kell említsük a *Réthely Ödön* vezetése alatt álló kis társumuresi szintársulatot, amelynek az ottani Zsidó Kulturház adott menedéket, *Ferenczy Gyula* dr. kis nivós revütársulatát, amelylyel a kisebb városokat járja be, *Battyán Kálmán* és *Jódy Károly* faluzó szintársulatát. Ez utóbbi színigazgató a faluzó színészet viszonyaira jellemzően úgy kötötte meg a természetesen évek óta konzorciumos alapon működő társulata tagjaival a szerződéseket, hogy a *szintársulat elhagyása esetén joga van a színigazgatónak csendőrral visszahozatni az eltávozó tagot, mint egykor a hűtlen béresekkal tették Magyarországon*.

Ezek a kis faluzó társulatok hovatovább teljesen meg fognak szűnni, mert a nagyobb városok szintársulatai mindjebben kapnak rá a falusi kirándulásokra s a nagy színigazga-

tók nem nagyon törődnek azzal, hogy igényesebb elődásaikkal lehetetlenné teszik a kis társulatok egzisztenciáját. Pedig talán minden nivótlanóságuk mellett is meg kellene tartani éppen ezeket a kis faluzó színtársulatokat, mert a falvak népe még tud őszinén lelkesedni a magyar komédiásokért. Mára tagadás, a városiak lassan-lassan teljesen leszoknak erről a magyar színjátszás iránti lelkesedésről.

Leszoktatják a lelkesedésről azok a színigazgatók, akik a magyar kultúra legszentebb értékeit aprópénzre váltva fecsérelik el.

A jogszolgáltatás

Irta: Dr. SZEGHŐ IMRE

Az 1918. év december 1-én megtartott albaiuliai nemzetgyűlés kimondotta Transzilvánia, Banat és a románok által lakott magyar részek egyesülését Romániával. Az egyesülés után a régi magyar részekben az új román impérium legfőbb szerve a Kormányzótanács — Consiliul Dirigent — lett. A Kormányzótanács 1919 január 24-én adta ki első dekrétumát, törvényrendeletét, amely kimondja, hogy az 1918 október 18. előtt hozott összes törvények, rendeletek és szabályrendeletek ideiglenesen továbbra is érvényben maradnak. Eredetileg tehát az összes régi magyar törvények hatályát fentartották és a lefolyt 18 év alatt fokozatosan léptették életbe azt a rengeteg változtatást, amely ma már egészen mássá tette az igazságszolgáltatást, mint amilyen az impériumváltozás előtt volt és régi törvényeink zömét új, a legtöbb esetben egészen új alapokon álló jogszabályokkal helyettesítették.

Egy rövid cikk szűkreszabott kereteiben persze nem vállalkozhatunk arra, hogy akár csak vázlatosan is kiterjeszkessünk minden változásra és ujitásra, ami jogi életünkben az utolsó két évtizedben lefolyt. Ehhez egy egész könyv anyaga is kevés volna. Csak néhány legfontosabb és legalapvetőbb ujitásra van alkalmunk rámutatni.

Az új közjog

Minden államváltozás természetesen a közjogot cseréli ki tökéletesen, mert hiszen az egyik állam közjoga helyébe a másik államé kerül. Románia és Magyarország közjoga még jellegében is teljesen elütő. Magyarországon külön alkotmánytörvény sohasem volt, a közjogi vonatkozású törvények összessége képezte a magyar alkotmányt. Ennek gyökere mélyen visszanyúlik a régi feudális korba, minden betűjét történelmi szellem lengi át, a magyar felsőház még ma is főrendiház, vagyis a rendi idők egyik késői maradéka és a történelmi idők kegyelete éppen közjogi téren még ma is meghagyta a régi privilégiumok némi maradékát.

Ezzel szemben Romániában egységes alkotmánytörvény van, amely a régi törvényektől elütő, különleges feltételek

mellett és speciális alkotmányozó országgyűlés u. n. Constituante által megalkotott alaptörvény. Nagyrománia mai alkotmányát 1923-ban iktatták törvénybe. Alapelvei a monarchikus államforma, a nemzetszuverenitás elve, a népképviselés, amely nemcsak az országgyűlése, hanem a szenátust is választja bizonyos hivatalbeli és törvényszerinti szenátorokon kívül és az általános, titkos választójog. További elvei a nők egyenjogosítása (6. §), az idegenek naturalizálása (7. §), az ingatlanok altalajának közérdekű munkálatokra való igénybevehetése (17. §), az altalaj nacionalizálása (19. §), a köztulajdon (20. §), a termelő tényezők védelme (21. §), a sajtóvétségek feletti ítélkezés (26. §), a szenátus összetétele (72. §), a törvényhozási tanács (76. §), a miniszterek felelőssége (98. §), az alkotmány és törvényellenes miniszteri rendeletek vagy intézkedések által az egyeseknek okozott károkért az állam kármegtérítése (90. §), a bíróságoknak a közigazgatási viszonyokból származó jogok elismerésére való felhatalmazása (99. §), a törvények alkotmányos voltának a semmitőszék általi megítélése (103. §), a közigazgatási hatásköri viták és a jogtalan közigazgatási tényekért adandó kártérítés (101. §), a nemzetvédelmi tanács (122. §), a hivatalos nyelv (126. §), az ostromállapot (128. §), az alkotmány módosítása (129., 130. §-ok) — tekintetében.

Egészen újak végül a XIII. cikk átmeneti és kiegészítő rendelkezései, nevezetesen a 131. §-nak az egyes agrártörvényeknek alkotmányi jelleggel való fentartására, a 132. §-nak az ókirályságbeli, besszarábiai és bukovinai erdők kisajátítására, végül a 133. §-nak az idegenek naturalizálására vonatkozó rendelkezései.

Megjegyezzük, hogy az alkotmánytörvény nem vette át az 1918 december 1-iki albaiuliai nemzetgyűlés határozatait, illetve e határozatok első pontját, amely a kisebbségi nemzeteknek önkormányzatot helyezett kilátásba, saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből vett egyének által. Az eltelt idők mindinkább eltértek az 1918. évi kifejezetten demokratikus korszellemtől. Mai közjogunk, ha nem is ismer kisebbségi autonómiát, viszont elvileg az állam minden polgárát egyenlőnek ismeri el. Az újabb politikai áramlatok még ennek a jogegyenlőség elvének sem kedveznek és arra törekcsenek, hogy a román-faj szupremáciájának elvét közjogi-lag biztosítsák.

A földreform

Alkotmányjogi jellege volt az új impérium első éveiben végrehajtott radikális földreformnak, amely az összes nagybirtokokat kisajátította, illetve csak egy kis részt hagyott meg belőlük és az elvett területeket kiosztotta a földművelő

parasztnak között. Ennek a földreformnak szociális jelentőségét mindenkinek el kell ismernie. Természetes, hogy az ország magyar lakossága között ez a reform a lehető legnépszerűtlenebb volt, mert hiszen ezeken a területeken a földbirtokosok zöme a magyarság köréből került ki. Népszerűtlenné tette a reformot az is, hogy a kulturális, iskolai és egyéb kisebbségi közintézmények földbirtokait sem vette ki a földosztás alól, másrészt az a körülmény, hogy az elvett területekért nem adtak reális ellenértéket, hanem kötvényeket, amelyek árfolyamértéke mélyen a névérték alatt alakult ki.

A konverzió

Közjogi jelentőségű törvényhozás volt a konverzió is, amelyet több egymásután következő törvény szabályozott, minthogy az első törvényt a Semmitőszék alkotmányellenesnek jelentette ki. Kiinduló pontja az, hogy néhány év előtt a konjunktúra idején olyan magas kölcsönkamatok voltak, amelyek a városi és mezőgazdasági ingatlanokat súlyos adósságokkal terhelték meg és ezek a tartozások a leromlott gazdasági viszonyok mellett nem voltak rendezhetők. A konverzió tehát a földbirtokosok és háztulajdonosok tönkrementjét akarta kivédeni, egyrészt a tartozások törvényes csökkentésével, amely azonban csak fakultatív és a hitelezők beleegyezésétől függ, másrészt a tartozások hosszúlejáratu törlesztéses kölcsönökké való kényszerű konverziójával.

A magánjog

A magánjog terén alapvető változás nem történt, minthogy a csatolt területen megmaradt hatályban a régi osztrák polgári törvénykönyv, illetve a volt magyar részeken a magyar magánjog. Az új egységes román polgári törvénykönyv most áll kodifikálás alatt s annak több fejezete el is valószínű azonban, hogy még évekig tart, amíg teljesen elkészül és életbe lép. Így tehát csak egyes részletkérdések szenvedtek módosítást. Megemlíthetjük ezek közül a háboruban elhunytak holtánnyilváníására szóló törvényt, továbbá a hitbizományok eltörlését.

A Carol kodexek

Ezzel szemben most, újévkor cserélődött ki teljesen büntetőjogunk, minthogy ekkor lépett életbe az új, egységes román büntető törvénykönyv és büntető perrendtartás az ország egész területén. Meg sem kíséreljük azt, hogy két hatalmas törvénykönyvet kivonatossan is ismertetni próbáljunk egy rövid cikkben. Csak éppen megjegyezzük, hogy az anyagi büntetőjog a hármas felosztást követi (büntettek, vétségek, kihágások). Büntetteket képeznek többek között a gyilkosság.

rablás, felségsértés, kémkedés, hűtlenség, lázadás, az állam elleni bűncselekmények egész sorozata. Ezzel szemben a lopás, csalás, sikkasztás és vagyonelleni deliktumok vétségek maradnak akkor is, ha bármily magas az értékhatár. Az új törvényalkotók álláspontja ugyanis az volt, hogy a magyar büntetőtörvény a gazdag társadalmi osztályok indokolatlan szolgálatában állott akkor, amikor olyan bűncselekményeket, amelyek lényegük szerint vétségek, bizonyos értékhatár túllépése esetén büntetteknek nyilvánítottak. Az új büntetőtörvénykönyv ismeri a feltételes szabadonbocsátást, a fiatalkorúak különleges elbánását, a büntetések enyhítését rendkívüli enyhítő körülmények esetén s általában a világ legmodernebb büntető törvénykönyvei között foglal helyet. Halálbüntetés nincsen, viszont talán egyetlen kifogásolható része az, hogy a fegyház, illetve kényszermunka embertelenül szigorú büntetési nem lesz. A mi fegyházaink olyan szigorúak lesznek, amilyenekkel egész Európában sehol sem találkozhatunk. Ezzel szemben a fogház lényegesen enyhébb intézmény lesz, mint amilyen eddig volt, minthogy a foglyok több kedvezésben és humánusabb elbánásban részesülnek, mint eddig.

A büntető perrendtartás főleg az ókirályságbeli törvényt vette alapul, de azt mindenben átalakította a modern kor követelményei szerint. A büntettek az esküdtszékek hatáskörébe tartoznak, amelyek újévtől kezdve ismét az ország egész területén megkezdték működésüket. Az ő elbírálásuk alá tartozik a sajtóvétségek zöme is. Vétségek és kihágások esetében a törvényszékek és járásbírók ítélik meg. A nyomozás, vizsgálat, vádalahelyezés a regáti rendszer szerint folyik le, amely azonban nálunk sem ismeretlen, mert a büntető eljárásnak ez a része évek óta nálunk is az ókirályságbeli törvény szerint ment végbe.

Mindössze csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a legmodernebb bünvádi perrendtartás is hiányos mindaddig, amíg egyes különleges törvények érvényben maradnak és ezek viszont egészen elavult rendelkezéseket tartalmaznak. Így pl. az elmúlt két évtizedben számos olyan törvényt léptettek nálunk életbe, részint már meglévő ókirályságbeli törvények hatályának kiterjesztése, részint pedig új unifikált törvények életbeléptetése útján, amelyek azt az intézkedést tartalmazzák, hogy a közigazgatási vagy szakmabeli nyomozó közegek által fölvetett ténymegállapító jegyzőkönyvekkel szemben ellenbizonyításnak helye nincsen, azokat a bíróság nem mérlegelheti szabadon, hanem zsinórmértékül köteles elfogadni. Így áll az a furcsa helyzet, hogy pl. az ítéletábra a törvényszékek rendelkezéseit hatályon kívül helyezheti, de nem nyulhat hozzá egy vámtisztviselő, vagy rendőrségi közeg jegyzőkönyvéhez. A ténymegállapításnak ez az abszolút hatálya nem-

csak a mi transzilvániai jogunkban volt ismeretlen és ennél fogva nekünk szokatlan, de ellentétben áll az új román büntető perrendtartás alapelveivel is. Remélhető tehát, hogy előbb-utóbb ezen a téren is változás fog beállani.

A kereskedelmi jog

A jövőendő egységes román kereskedelmi törvény ugyan csak most van a megalkotás folyamatában, úgy hogy egyelőre nálunk a régi magyar kereskedelmi törvény van még érvényben. Egyes különleges törvényeket persze ezen a téren is alkottak. Így legutóbb lépett életbe az egységes váltótörvény és csekk törvény. Mindkettőnek alapja a nemzetközi konferenciákon elfogadott törvény-minta, úgy hogy e két törvényágazatban nemcsak országos, hanem nemzetközi unifikálás történt. Csupán a váltó peresítésére vonatkozó fejezet az, amelynek megalkotását a genfi nemzetközi váltójogi bizottság az egyes államok önálló hatáskörébe utalta. Új váltótörvényünkben a váltó behajtását a 61—65. szakaszok szabályozzák, amelyek a váltót végrehajtható okirat hatályával ruházzák fel és azt külön perlés nélkül végrehajthatóvá teszik. Ez a páratlanul szigorú rendelkezés már eddig is a váltóforgalom nagymérvű csökkenésére vezetett, ámbár nem lehet tudni, hogy mennyiben részes ebben a váltótörvény és mennyiben a hiteléletnek az általános gazdasági válság által okozott pangása.

Új törvény szabályozza a kereskedelmi és iparkamarák működését; van új tőzsdetörvényünk; megváltozott a cégjegyzési eljárás, amennyiben a törvényszéki céghivatalokon kívül most már a kereskedelmi és iparkamarák hatáskörébe is tartozik a cégjegyzés. Új törvény szabályozza a mértékhiatalosítást, ezek a szabályok azonban a mult-hoz képest különösen technikai téren, nem jelentenek haladást. Egész sorozata a törvényes rendelkezéseknek foglalkozott a külföldi fizetésekkel, valamint a behozatal és kivitel kérdéseivel. A nemzetközi gazdasági válság által az egyes államokra rákényszerített autarchikus berendezkedést nem sikerült a legszerencsésebben megoldani. A változó kormányok igyekeztek maguknak minél nagyobb befolyást biztosítani. Ez tette lehetővé azt, hogy a szabad verseny kizárásával egyes csoportok monopolizálták a külkereskedelmet, megkárosítva a nagyközönséget és az államot egyaránt. Megemlíthetjük az energiatörvényt, az új bányatörvényt és a nemzeti iparpártolásról szóló törvényt.

A pénzügyi jog

Teljesen új törvény az adótörvény. Szerkezetében sokkal egyszerűbb és világosabb, mint a régi magyar adótörvények

tömkelege volt. A háboru előtti magyar pénzügyi jog alapját még az osztrákoktól átvett adótörvény képezte, amelyet számos kiegészítés és pótlás tett egésszé. Viszont ez az adórendszer évtizedeken át változatlanul megmaradt úgy, hogy minden bonyolultsága mellett is átment a köztudatba. Ezzel szemben hiába alkották meg részletesen és technikailag jól a román adótörvényt, divatba jött az, hogy minden egyes költségvetési évben újabb novellákkal és módosításokkal változtatnak rajta, úgy hogy ma már a pénzügyi jogszabályok ismét olyan bonyolultak és olyan nagyszámu jogforrásból tevődnek össze, hogy csak szakember ismerheti ki magát bennük. Az adózási kulcs, különösen az utólagos pótdók következtében meghaladja a polgárok teherbíró képességét, a törvény alkalmazása ellen is eshetnek kifogások. A bélyegtörvény és repülő-bélyegtörvény is magas tételekkel dolgozik, különösen az igazságszolgáltatást drágították meg. Transzilvánia számára teljesen szokatlan az igazságszolgáltatás menetének egyenes függővé tétele a bélyegek és taxák lerovásától. Bélyeghiány esetén a bíróság nem intézi el az ügyet. Ez a túlzott fiscalitás kétségtelenül a legjobban biztosítja a bélyegilletékek behajtását az állam részére, kérdés azonban, hogy ez az előny felér-e azzal a hátránnyal, amit a nagyközönség szenved el nemcsak azáltal, hogy szegénysorsu emberek, akik valamilyen okból nem tudnak szegénységi bizonyítványhoz jutni, úgyszólván jogsegély nélkül maradnak, de azáltal is, hogy az elkerülhetetlenül előforduló hiányos bélyegzések miatt az egyes ügyek ismételten hónapokig az irattárba kerülnek, amíg a felek rájönnek, hogy miért is akadt meg az ügyük. Békeidőkben a bíróság a bélyeghiányra való tekintet nélkül végigvezette az ügyet, legföljebb utólag hajtották be a pénzügyi ellenőri közegek a hiányt a bírósággal együtt. Ha ez a módszer fiscális szempontból kevésbé hatályos volt is, az igazságszolgáltatás menetét gyorsította és egyáltalán nem veszélyeztette az államháztartást.

Az új impérium óta a második vámtörvényünk van, a harmadik adóbehajtási törvényünk és az egyes állami egyed-
áruságok működését ismételten szabályozták.

A közigazgatási jog

Teljesen megváltozott a közigazgatás egész apparátusa és működése is. Ma is létezik vármegyei felosztás, a mai vármegye azonban egészen más, mint a régi magyar vármegye volt. A régi vármegye a legszélesebbkörű önkormányzat elvét juttatta kifejezésre. Tulajdonképpen minden megye külön kis önálló ország volt, amelyben a központi kormányzatot egyedül a főispán képviselte. Innen magyarázható az, hogy régen minden osztrákellenes nemzeti ellenállás a vármegyék-

től indult ki. Az egyesülés óta jelenleg a harmadik közigazgatási törvényünk van, a törvények maguk is sokkal szűkebb körben érvényesítik a törvényhatóságok önkormányzatát, de még ezt az önkormányzatot is meghiúsítja az időközi bizottságok (Comisia Interimară) rendszere. Ezenkívül minden kormányváltás nemcsak a főispánok, hanem az összes vezető helyeken lévő tisztviselők kicserélését jelenti. Kétségtelenül előnyben kell részesíteni azt a szisztémát, amely a közigazgatási tisztviselőket kizárólag szakhivatalnokoknak tekintti és minden kormányváltástól függetlenül meghagyja őket hivatalukban. A tisztviselői kar állandósága a közigazgatás menetének stabilizálását is jelenti. Mindezekből látható, hogy mai vármegyéink szorosan a központi kormányhatalom függvényei. Amíg a régi magyar megyékben az önkormányzat révén bizonyos családi, dzsentrionalom volt, eddig a mai megyékben központi párturalom van.

Még kell említenünk a közigazgatási bíráskodás módosulását is. A magyar jog egyfokú közigazgatási bíráskodásával szemben föltétlenül előnyt jelent a mai kétfokú bíráskodás. A táblai székhelyeken ugyanis ma külön közigazgatási ítélőtáblák (az előző elnevezés szerint revíziós bizottságok) működnek, amelyek felettes fóruma a legfőbb Semmitőszék. Ezek a szabályrendeletek törvényszerűségét és egyéb általános jellegű rendelkezések törvényszerűségét bírálják el, egész sereg egyéb hatáskörükbe tartozó ügyön kívül. A kormányhatóságok egyes közigazgatási jogsértő cselekményeivel szemben a rendes ítélőtáblához van közigazgatási keresetnek helye. Ennélfogva a közigazgatási bíráskodás bifurkálva van.

Még csak azt említjük meg, hogy Transzilvánia közönsége általában idegenkedik a törvényegységesítéstől. Ebben nincsen igaza. Tarthatatlan állapot az, hogy az országban pl. négyféle magánjog legyen érvényben. Hogyan lehessen egy Besszarábiából ma áthelyezett bírótól megkövetelni azt, hogy holnap szakértő legyen az osztrák polgári törvénykönyvben? Az unifikálás a törvénykezés színvonalának emelését, a bíráskodás gyorsítását és a jogbiztonság fokozását fogja jelenteni.

A k ö z g a z d a s á g

Irta: GYÁRFÁS ENDRE

Csak a visszatekintés pillanatában válik igazán nyilvánvalóvá a krónikás előtt, milyen nehéz pillanatokot és fordulatokat élt át és uszott meg Románia közgazdasági élete. Olyan feladatok elé állította az idő felelős miniszereinket s olyan problémákat tornyoztak köréjük különböző módon érvényesülő gazdasági befolyások, hogy valóban nem egyszer kockázatos lépésre kellett szánniuk magukat, hogy az ország közgazdasági életét megmentse és tulsegítse a nehézségeken. Meg kell jegyeznünk, mégpedig a beszámoló krónikás kötelező objektivitásával, hogy Románia sorsát nem egyszer világviszonylatban is zseniális pénzügyi, vagy kereskedelmi szakember viselte szíven. A kormányváltások során természetesen változtak a felelős tényezők, de a nehéz pillanatokban mindig olyan emberek kerültek az akkor éppen szükséges posztra, akik megfelelő megoldást tudtak találni és a közgazdasági élet zavartalanságát megfelelő lépéssel biztosítani. Ezek között legelsősorban néhai *Bratiani* Vintilát kell megemlítenünk, akinek az autarchiát megalapító és bevezető zseniális tanulmánya ma is tantárgya több külföldi közgazdasági főiskolának. Nem volna hálátlan feladat felsorolni a különböző pénzügyi és kereskedelmi miniszterek ténykedéseit és rámutatni arra, hogy minden pártban egyformán akadt olyan kiváló koponya, aki maradandó értékkel segítette ki a közgazdasági életet a konjunkturális és dekonjunkturális viharokból.

A koronabeváltás

Már az impériumváltás pillanatában nehéz közgazdasági kérdés gordiuszi csomóját kellett megoldani a fiatal államnak. Az országban különböző pénzek voltak forgalomban, nem volt egységes a valuta. Keresztül kellett vinni a forgalomban levő pénzek lebélyegzését. A fiatal állam végrehajtja ezt az állami pénzügyi műveletet, amely hétmilliárd fizető eszköznek forgalombahozatalát jelentette. A Banca Nationala aranykészletének felértékelése után kiderült, hogy az állam fedezni tudja a korona-beváltást, sőt beválthatja a Ro-

manov és Kerenski rubeleket, valamint a germán lejt is. Annak jellemzésére, hogy ez mit jelentett, elég megemlitenünk, hogy az említett pénzek hétmilliárd lej értékben cirkuláltak a forgalomban.

Bratianu Vintila koncepciója

Nem volt ez tehát probléma. Fontosabb kérdés volt ennél az, hogy a gazdasági élet, melynek tényezői nagyrészen az imperium-változás folytán külföldi kezekben maradtak, a bel-földi tőke érdekszférájába kerüljenek. Ennek az akciónak bevezetője volt a „*Prin noi insine*“ (Saját erőnkől) című ma már világhírre szert tett tanulmány, melyben Bratianu Vintila szögezte le maradandó éleslátással az ujjaszületett ország gazdasági útját és jövőjét. Mint említettük, ezt a tanulmányt ma már a gazdasági tudomány művelői az autarchia első formájának tartják.

A tanulmány kiinduló pontja az, hogy 1920-ban a romániai iparban 30 milliárd lej tőke volt investálva, amiből 75 százalék külföldi tőke volt. A „*Prin noi insine*“ ezt a helyzetet kritizálta és ennek a helyzetnek megváltoztatására szögezte le a megfelelő álláspontot.

Ebben a pillanatban azonban egy jelentős tévedést kell eloszlatozunk, ami a jelen körülményei folytán azonnal felvetődik, Bratianu Vintila adatbeli fejtegetéseinek említésénél. Meg kell jegyeznünk — és ez nagyon fontos — hogy a Prin noi insine nem nemzetiségi gazdasági politikát emlegetett, hanem a romániai tőkének a szó szoros értelmében való értelmezését és ennek az előretörését. Ahol pedig nem ezt értette, ott is távol állott programjától a legkisebb erőszak is. Az ebben az időben végrehajtott agrárreformot is mint szocialpolitikai szükséglet hangoztatta és előre megszerezte a béketárgyalásokon részt vett nyugati kapitalista hatalmak helyeslését.

De távol állott elgondolásától az erőszak. Két célt akart a vállalatok nacionalizálásánál elérni, de *fokozatosan*. Egyik a külföldi tőke birtokában lévő iparágakban fokozni a román tőke befolyását (anyagi befolyás fokozása). Az anyagi befolyás fokozása, ami lényeges pontja volt tanulmányának, nem ismerte a nemzetiségi különbséget, hanem román tőke alatt azt értette, amit tulajdonképpen érteni is kell, román állampolgár kezében lévő részvénytőkét. Második célja volt: a vállalatok vezetésében a román tőkések befolyásának fokozása (személyi befolyás fokozása), *de a fejlődő román tőke arányában*. S ez a megkötés ismét Bratianu Vintila nagy koncepcióját és *reálpolitikai óvatosságát* bizonyítja.

Bratianu Vintila elképzelésének meg volt az anyagi bázisa és ennek lebonyolításához biztosítva volt a pénzügyi program. Bizonyítja ezt az, hogy az ország egyetlen tőkeforrását,

a Banca Nationalat, ennek a nemzeti gazdasági programnak a szolgálatában állította, hogy a Banca Nationala akkoriban milliárdos tőkéket bocsátott a program szerint dolgozó román tőkések rendelkezésére, 6 százalékos kamat mellett, olyan időben, mikor a normálisnak nevezett kamat 30—40 százalék volt.

Bratianu végrehajtott programja és az ipar konjunkturális időszaka

Annak a következetes magatartásnak, amelyet Bratianu Vintila végig megtartott, meg is volt az eredménye. Bár egyes politikusaink ennek az ellenkezőjét vallják, mégis megállapítható, hogy ez a program 1920-tól 1928-ig megvalósult. Az ipar megérte a teljes konjunktúra-görbét, (felfejlődés, csúcspont, hanyatlás) és 1928-ban már a romániai iparágakban (kivéve a kizárólag exportra dolgozó angol és francia petróleum-vállalatokat) a román tőkének 51—75 százalékos majoritása van.

1928-ban merült fel végleges formában a stabilizáció elkerülhetetlensége, amely az alapprogram módosítását is jelentette s amelyben Bratianu Vintila elgondolása nem egyezett a stabilizációhoz szükséges külföldi tőke felfogásával s ezért ezt a nagy műveletet nem a liberális kormány, hanem az ellenkező programot valló nemzeti parasztpárt hajtotta végre.

Mielőtt azonban erre kitérnénk, foglaljuk össze a stabilizáció előtti időszak gazdasági tanulságait. Az 1920—1928 éveket a román termelési ágak konjunkturális éveinek nevezik. Ez a megállapítás azonban sok közgazdasági iskola szerint téves. Tény az, hogy adva volt a nagy s anyagilag is erős fogyasztó terület, amelyhez olyan ipari fejlődés indult be, melynek még sokáig nem kellett számolnia a túlméretezettséggel. Bő piac volt, erős befogadó képességgel. A legegyszerűbb termelési kalkuláció is 100 százalékban keresztülvihető volt. Ez a körülmény természetes rentabilitást biztosított. Általában ezt a rentabilitást nevezik konjunkturának, ez azonban tévedés. A konjunktúra lehetőségét kizárta az a magas tőke-kamat, melyet az ipar akkoriban fizetett. Helyesen ezt a korszakot a természetes ipari fejlődés korszakának nevezik, mely 1928-ban a stabilizációval fejeződött be.

A lejstabilizáció

A stabilizációt Románia hajtotta végre legutoljára az összes európai államok között. London és Newyork követelésére végül Románia is végrehajtotta ezt a valutáris műveletet, melyen 1924 és 1926-ban minden állam átesett. Bratianu Vintila programjának azonban nem volt fontos a stabilizáció

és Bratianu Vintila nem is törekedett erre. Az autarchiás gazdálkodásnak nem előfeltétele a stabilizált pénz, az természetes. Halogatta is Bratianu Vintila 1928-ig, amíg a nemzetközi tőke-fluktuációba való bekapcsolódás mégis szükségessé tette. A Bratianu Vintila-féle program végrehajtása ugyanis erősen igénybe vette az ország tőketartalék erejét. Kikényszerítette ezenkívül a mezőgazdasági termékek árának nemzetközi csökkenése, amely lehetetlenné tette a mezőgazdasági termékek külföldön való elhelyezését és a stabilizáció szükségessége égető problémává nőtt. De éppen a mezőgazdasági kivánalmaknak megfelelően történt az, hogy ezt a műveletet már a mezőgazdasági programmal fellépő Nemzeti Paraszt-párt hajtotta végre.

E stabilizáció előfeltételének megteremtéséhez nemzetközi kölcsönre volt szükség. A százmillió aranydolláros tőkének azonban csak egy kisebb hányada került be a gazdasági élet vérkeringésébe, a többi része a Bratianu-féle program anyagi bázisának kiegészítésére szolgált.

Az 1928—1931 években sok jóindulatu közgazdasági kísérletet láttunk a nemzetgazdasági strukturának szabadabb irányba való fejlesztése érdekében, de az 1931-ben bekövetkezett válság mindent holtpontra juttatott.

Világválság külföldön és nálunk

Az 1931 júliusi világkrízisnek három oka és előzménye volt:

1. Nyersanyag tultermelés az évi szükséglet többszörösének arányában. (A cukortermelés például az évi szükséglet háromszorosát, a gyapottermelés négy és félszeresét érte el ebben az időpontban világszerte).

2. A mezőgazdaság jövedelmezőségének katasztrofális leromlása és reménytelen alakulása.

3. A nemzetközi hitelszervek összeomlása, párhuzamosan az arany túlértékelésével.

Ezek voltak az előzményei azoknak a fekete éveknek, melyeknek nehéz napjait ma sem hevertük ki. Nyugaton mind a három jelenség egyformán jelentkezett, noha különböző arányban. Romániát a mezőgazdasági exportcikkein kívül a nyersanyagtultermelés nem érdekelte. A mezőgazdasági rentabilitásnak a leromlása szintén csak részleges probléma volt, de mint ilyen súlyosan jelentkezett. A nemzetközi hitelszervek összeroppanásával is elég laza volt az összefüggésük, de a kihatása pszichológiai okokból volt rendkívül súlyos.

Addig ugyanis a bankok az ipar természetes fejlődése korszakában kivájt mesgyét taposva, fentartották magas kamataikat. Az élet azonban egyre nehezebbé vált s a piac befogadó képessége az ipar fejlődésének arányában csökkenve,

a kalkulációk a legkisebb pékmester előtt is világossá tették, hogy a magas kamatot kikeresni többé nem lehet és ennek az állapotnak szükségszerűen súlyos következményei kell, hogy bekövetkezzenek.

Ebben a gondteli atmoszférában következett aztán be a külföldi hitelszervek összeroppanása, melynek hírére a betétesek nálunk is megrohanták a bankokat és bekövetkezett az 1931-es szomru rőnn, melynek pánikja önmagát táplálta s amely kisemberek százait tette koldussá.

A kérdést azonban alább tárgyaljuk meg bővebben, miután szorosan összefügg az ezután végrehajtott konverzióval, itt csak annyit említünk meg az utóbbi évek szomorú statisztikájából, hogy *1100 bank közül 59 fizette ki rendesen a betéteket*. Ilyen hatása volt a világválságnak nálunk, holott, mint említettük, az indító okok Románia közigazdaságát alig érintették. Elképzelhető, hogy a világválság milyen hatásokat mutatott fel más országokban.

A konverzió

A hitelszervek összeroppanása az ország belső struktúrájánál fogva nálunk hamarabb dobott fel olyan problémát, mely máshol később jelentkezett, de súlyossága folytán nálunk rendkívül feltűnést és nyugtalanságot keltett.

Ez pedig: a mezőgazdasági adósságok rendezésének kérdése. A mezőgazdasági adósságok a régi kihelyezési kamatlábak miatt súlyos politikai problémává nőttek. A mezőgazdasági termelő réteg a nemzetközi válság és a mezőgazdasági termékek piacainak katasztrófája miatt fizetéseképtelen volt s ezt a problémát törvényesen meg kellett oldani.

A kérdés törvényes megoldásának megvalósításánál azonban a politikai pártok megfeledeztek az alkotmánytörvény egyik paragrafusáról, amely így szól: „Románia nemzetgazdasága a kapitalista termelési rendre van alapítva.” A politikai pártok mind megfeledeztek erről a paragrafusról és tökeengedmény formájában tökeelkobozást követeltek a kérdés megoldására. Gr. Filipescu és pártja volt az, aki először hivatkozott erre a paragrafusra, de ő is elvi jelentőséget tulajdonított csupán ennek. Ezért mondotta ki a Semmitőszék az első konverziós törvényre, hogy alkotmányellenes.

A probléma nem is a méltányos adósság legendás elvén indult meg, hanem a tökeengedmény követelése elvén, mindjárt 50 százalékos tökeengedménnyel, melyből egyes esetekben 70 százalékos engedmény is lett.

Ez az 50 százalékos engedmény a bankok számára teoretikusan számítva, 12—14 milliárd lej veszteséggel fenyegetett, a bankárszervezetek szerint azonban még ennél is többel. Hogy milyen veszély rejtett ebben, arra jellemző bizonyíték,

hogy 1931 végén Románia összes bankjainak részvénytőkéje és tartalékalapja alig 14 milliárd lej volt. Nem fenyegetett tehát kevesebb veszély, minthogy miután 12—14 milliárdot számíthattak konverziós veszteségként, a *konverzió látszólag ez egész bank sajátjátékát felemészti.*

Igy érthető tehát az a jellemző tünet, amit említettünk és amelynek csak részben volt a rönk az oka, hogy 1100 bank közül 59 fizetett ki rendesen betéteket.

A hitelélet feltámasztása

Ezen az állapoton segíteni kellett, erre szolgált az utolsó konverziós törvény és a banktörvény, mely éppen a bank saját tőke és a bank hitelszervek megmentése érdekében készült. Ez a két törvény tette lehetővé, hogy a bankok konverziós magánegyezséget köthettek. (52. szakasz). Ennek a révén a bankok átháríthatták veszteségeiket a betétesekre és ez a szakasz tette lehetővé, hogy az 1930-as évi 14 milliárdos saját tőkéből 8 milliárdot mégis megmentettek. A többi betétesek fizették meg, az állam részvételével, amely a román Nemzeti Bank konverziós veszteségeire már közel 6 milliárd lejt fizetett.

Az 1934 április 7-iki konverziós törvényt 1934 májusában követte a banktörvény és 1934 júniusában az új váltótörvény. Ezenkívül még négy, más apró pénzügyi törvény, melyek mind a hitelszervezet ujjaépítése jegyében készültek, de céljukat csak részben érték el. Ezért folyik ma is a tárgyalás ezeknek a törvényeknek a módosítására. A világválság hatalmas vihara után a román hitelélet lassan, de biztosan csak eléri a gazdasági élethez szükséges nivót.

A banktörvény alapján keresztül vitt szelekció után a legfőbb banktanács eddig négyszáz bankról állapította meg, hogy nem életképes. 165 bank-részvénytársaság már kimondotta a felszámolást és körülbelül ugyanennyi más intézetbe olvadt be.

A banktörvény 400 vidéki bank sorsát nem tudta megoldani. Éppen ezeknek az érdekében készül az új banktörvény, illetve a banktörvény módosítása.

A bankszervezetek rendbehozása kérdésében tehát a javulás útján vagyunk, de a tőke-ellátás problémája ma súlyosabb, mint azelőtt. A különböző pénzzaporítási alapon való megoldás veszélyesebb, mint bármikor s éppen ezért nem lehetetlen, hogy ebben a kérdésben nagy meglepetést tartogató számukra a jövő.

Az ipar konjunktúrája

Az 1931-es válsággal mélypontot ért el az ipar konjunktúrája. A válság hatásfoka nem volt egyenletes az egyes

iparágak szerint és rendkívül érezhető volt az, hogy az állami beavatkozás egyenetlensége milyen hatással van az egyes iparágakra.

Ez a válsági időszak az európai államok közül aránylag a legkevesebb ideig Romániában tartott, mert a malom, szesz és egy-két mezőgazdasági iparon kívül Romániában tudimenzionált ipari élet nem volt 1931-ben. (Ma már van.) A devizakorlátozások, valamint a kontingentálási rendszer bevezetése először minden hivatalos támogatási szándék nélkül is kedvezően hatott mindazokra az iparágakra, melyek termelése a belföldi szükségletet nem fedezte.

Igy már 1932-ben adva volt a rohamos ipari fejlődés és rohamos ipari konjunktura lehetősége, de a bankszervezet összeomlása és a hitelélet válsága miatt hiányzott a fejlődéshez szükséges tőke az ipar számára. Ezért az a fejlődési folyamat, amely a piac kihasználatlansága folytán adva volt, igen lassan fejlődött ki. Ezt a lassu tempót még fékezte, hogy 1932 óta a kormányok, főleg a közvetett adók emelésével, állandóan hatalmas tőkéket vontak el az iparvállalatoktól és így kevesebb maradt az üzleti investícióra. A kérdés odáig jutott, hogy egyes iparágakban a fejlődés meg is akadt. Miután tultermelésről nincs szó, ez utóbbi iparágakban sem érezhető a fejlődés megakadályozásának reakciója.

Az 1932. óta mutatkozó lassu tempójú ipari konjunktura megoldott az állam számára egy olyan problémát, ami miatt máshol kormányok buktak meg, egyébről nem beszélve. Ez a munkanélküliség kérdése. Ipari munkanélküliségről Romániában utóbbi három évben számottevően nem lehet beszélni. Az intellektuális tultermelés okait nem az ipari fejlődés mögött kell keresni, de vannak politikai pártok, melyek ezt is az ipari termelés utján akarják megoldani.

A sportélet

Irta: karádi NAGY LAJOS

A politikai és földrajzi határoknak a trianoni békeszerződés rendelkezései szerint történt megváltoztatása természetesen kihatással volt a Nagy-Romániához csatolt területek, első sorban Transzilvánia és Banat sportéletére is. A régi magyar uralom idején Transzilvánia sportélete szervesen kapcsolódott össze a Budapesten székelő magyar sporthatóságokkal: a *Magyar Labdarugók Szövetségével* és a *Magyar Athletikai Szövetséggel*, amelyeknek transzilvániai szervei dr. *Schmiedt* Henrik egyetemi tanár és dr. *Somodi* István elnöklétével, mint a *MLSz* és *MASz keleti kerületei működtek*, míg a budapesti *MOTESz* transzilvániai képviselői az elhunyt *Varga* Sándor ref. kollégiumi tornatanár és *Rázsó* Ferenc, a kereskedelmi akadémia tornatanára voltak.

De Transzilvánia sportélete — sajátos elkülönülésében — még a magyar uralom idején sem tudott lépést tartani a többi sportkerületekkel és tömegsport tekintetében messze maradt el például a déli kerülettől, ahol Timisoaran, Aradon, Szegeden, Szabadkán, Ujvidéken eleven sporélet fejlődött ki és olyan kiválóságokat termelt, mint *Uitz-Ujlaki* Rezső, *Fóthy* Sándor, *Bukovinszky* és mások. Transzilvánia fővárosában viszont országos és nemzetközi viszonylatban is az atlétika terén egyedül dr. *Somodi* István, a labdarugásban pedig dr. *Kuntner* Róbert kereskedelmi akadémiai tanár áldozatkészségéből nagyratört *KKASE* (Kereskedelmi Akadémiai Sportegyesülete), később pedig a *KEAC* játszott vezetés szerepet. A birkózásban dr. *Gaál* Alajos, dr. *Papp* Jenő és a jelenleg Debrecen tanár dr. *Benedek* László, *Jacob* Josif volt oradeai prefektus, dr. *Sütő* Imre, *Süeflea* Cornél, a ritka erejű *Nemes* Sabin voltak a legkiválóbbak. A műkorcsolyázásban dr. *Somodi* András, az elhunyt dr. *Manouschek Langer* Ottó mérnök, dr. *Násza* István (jelenleg vitéz dr. *Hatfalussy* István budapesti ügyvéd) és *Hegyi* Endre voltak a legjobbak, a gyorskorcsolyázókat *Voith* József, *Marczienkievitz* Lajos és *Marczinkievitz* Arthur többszörös bajnokok, később a legfiatalabb „*Marci*“, a Zoltán, *Nagy* Tibor és *Holecsek* Ernő képviselték méltó módon. Már az 1912. évben megkísérli *Koncz*

Rudolf tanár a jégchokizók megszervezését, az első csapatban mellette dr. *Moldován István*, a *KAC Mukszi* néven becézett kiváló jobbszélsője, *Hegyi Endre*, *Strauch Jenő*, *Holecsek Ernő* jeleskedtek. A transzilvániai vivók büszkeségei dr. *Posta Sándor* bajnok és a galíciai harctéren elesett *Repeczky Andor* voltak. A transzilvániai sportélet fejlődését nagyban elősegítette az 1911. évi szeptember 17-én országos atlétikai verseny keretében ünnepélyesen felavatott cluji sporttelep, amelyet *Kovács Gyula* főmérnök épített meg.

Önállósítási kísérletek

A világháborút követő zavaros átmeneti állapot, majd a hatalom átvétele szükségessé tette Transzilvánia sportéletének átszervezését is. Cluj székhellyel megalakult 1919 tavaszán a *Transzilvániai Labdarugók Szövetsége*, amely *Sáfrány Ferenc* vasuti műhelyfőnök és *Stotter Aladár* irányítása mellett igyekezett a sportélet folytonosságát fenntartani és a régi sportszabályok szellemében működött. Ez a szövetség élénk kapcsolatot épített ki Arad és Timisoara, valamint Târgu-Mures sportköreivel és egyesületeivel, tevékenységét azonban megbénította az a bizalmatlanság, amellyel hivatalos részről kezelték.

A Budapestről szülőföldjére visszatért *Suciu Adrian* mérnök, jelenleg Timisoara főmérnöke, *Salvan Virgil* mérnök, majd később dr. *Morar Teofil* erőteljesen bekapcsolódtak ugyan ennek a szervnek a működésébe, de a nemzeti szempontok kidomborítására való törekvés viharos szócsatákat és heves összetűzéseket robbantott ki a „zöld asztalnán” és a késő éjszakai órákai nyuló tárgyalások és *Nagy Lajos* szövetségi előadó békítő kísérletei sem tudták közös nevezőre hozni azokat az ellentéteket, amelyek nem is sportjellegűek, hanem inkább már politikai színezetűekké váltak.

Fanyar humor

Nem nélkülözték a humort sem a futballszövetségi tárgyalások, amelyek a Str. Avram Iancu 18. szám alatt, a szövetség hivatalos helyiségében zajlottak le.

Hajnali órákig nyuló tárgyalások után, amikor már mindenki kimerült és fáradt volt, szót kért az azóta elhunyt *Goldner Ármin* is, aki mint KAC képviselője a tárgyalás alatt levő kérdéssel semmiféle összefüggésben nem levő részletekről kezdett terjedelmes előadást tartani. Az elnöklő *Suciu* mérnök félbeszakította:

— Kérem, *Goldner* ur, ez a kérdés nincs összefüggésben a tárgyalás alatt levő anyaggal, — mondta türelmetlenül.

— Tudom, — válaszolta stoikus nyugalommal *Goldner*, — én csak azért szólok fel, hogy — komplikáljam a helyzetet...

replikázott harsogó derűtség közben Goldner, akit „Samu” néven becéztek sportkörökben.

Sporttilalom

A lelkes megbékítését célzó komoly és humoros tárgyalásoknak és ezzel a Transzilvániai Labdarugók Szövetsége életének is a katonai hatóságok fellépése vetett véget. A katonai hatóságok 1919 június 23-án kelt rendelettel mindenemű sportolást betiltottak Clujon, az egyesületek működését felfüggesztették, a sporttelep kapuit lezárták és katonai őrizet alá helyezték. A szigorú tilalom több, mint egy évig, 1920 július végéig tartott.

A csatolt területek többi városaiban az egyesületek már az 1920. év elején megkapták a működési engedélyt, Arad és Timisoara atlétái azonnal komoly munkába is kezdtek, míg Clujon a KEAC-nak részben a KAC, részben az MSE színeibe átlépett tagjai és az Universitateaba tömörült román sportolók csak később kezdhettek rendszeres munkába.

Az egyetemi hallgatók országos kongresszusának napján, 1920 szeptember 12.-én tartották meg hosszú szünet után az első klubközi atlétikai versenyt az Universitatea rendezésében és ezen a versenyen lépett ki önként vállalt visszavonultságából dr. Somodi István, akinek szaktudása és nagy gyakorlati tapasztalata a sima, zavartalan, zökkenésmentes rendezésben érvényesült. Ezen a versenyen tűnt fel először Péter László, a KAC sokoldalú atlétája, aki később több országos rekordot is állított fel és sorozatos bajnokságot nyert a 100 és 200 méteres síkfutásban, a hármasugrásban. A román versenyzők közül dr. Nemes Aurel (Univ.) a 400 m. gátfutásban, Morar Teofil és Pop Zorilla a súlydobásban, Bodea kapitány a kalapácsvetésben, Belu pedig a hosszútávokon elért eredményekkel igazolták teljesítőkéességüket, míg dr. Corcan Lajos és dr. Corcan Pali sokoldalú sportérzékükről tettek tanúságot.

Cluj és Ardeal még vezet....

A FSSR-rel, a Romániai Sportegyesületek Szövetségével lassan kialakul a szorosabb kapcsolat, de Transzilvánia, főleg pedig Cluj sportélete és annak vezetői még domináló többséget képviselnek. A cluji Comitetul Regional, a kerületi sportbizottság vezetői: dr. Dragomir Silviu egyetemi tanár, majd utóda dr. Tataru Coriolan volt miniszter, egyetemi tanár és a Comitetul Regional titkárai: dr. Tempea Valér, dr. Mitter Valer, dr. Colbazi és dr. Tirlea, dr. Bilascu György, az elhunyt „Gyuri bácsi”, a turistaság apostola, dr. Pop Livius egyetemi tanár, a tenniszszakosztály elnöke, dr. Pop Alexandru, a kiváló sebésztanár, a vívók elnökei: Pop Marian ezredes

és dr. *Cosma* János közjegyző, *Barbul* Eugen, az egyetemi könyvtár igazgatója, dr. *Pop* Jonel képviselő, *Ilies* Simon tornatanár, dr. *Popa* Ádám ügyvéd, dr. *Lapedatu* Constantin, a futballbírák részére rendezett első mentőtanfolyam rokon-szenves előadója irányító szerepet játszanak és értékes tanácsokkal segítik elő a szervezés munkáját.

A kisebbségi egyesületek közül a *KAC* dr. *Somodi* István, az elhunyt *Viola* Kornél mérnök, *Winkle* István, *Holecsek* Ernő, dr. *Lám* István, a korán elhunyt *Horváth* Kálmán és *Nagy* Ádám, *Horváth* Balázs, *Nádor* Rezső, dr. *Koczka* Árpád orvos, a vívósportban *Szele* Márton és *Losonczy* Mihály többszörös bajnokok vezetése mellett fejtett ki eredményes működést, uszógárdája pedig a tragikusan elhalt *Pusztaffy* Jenőtől nyert szakszerű kiképzést.

A jelenlegi *CFR* sportegyesület elődje, a *KTC Sáfvány* Ferenc mérnök, *Lőrinczi* Gyula, *Lőrinczi* Sándor, *Georgescu* mérnök, *Grimm* Kálmán, *Deák* Fifi és *Takács* Gyurka közreműködésével, a *KKASE* *Kuck* Ferdinand, *Schuster* Viktor, *Guth* Árpád, *Kupás* Samu, *Sándor* Samu *Sztupjár* József, a torna hívei *Andrássi* Gyula és *László* Gyula unitárius kollégiumi tornatanár, a munkások sportegyesülete, a *KMSC* pedig *Bruder* Ferenc, *Jordáky* Lajos, *Tótfalussy* Lajos és a kiváló szocialista szervező és lapszerkesztő, a fiatalon elhunyt *Székelly* János vezetésével működtek közre a helyi sportélet fellendítésén.

Morar és Guga

A sportélet hivatalos vezetésében lassan, de határozottan érvényesülnek az államhatalom új birtokosai. A szövetségi kapitányi tisztséget *Nagy* Lajostól *Morar* Teofil vette át és ő lett a nemzeti válogatott szövetségi kapitánya is és ebben a minőségében hatalmas sikerrel mutatkozik be.

1922 június 8-án Románia 2:1 arányban győz Jugoszlávia ellen a Sándor király kupáért vívott mérkőzésen, majd 1922 szeptember 3-án Cernautiban 1:1 arányban döntetlenül játszik *Morar* csapata Lengyelország reprezentatív együttesével, *Guga* Aurel, a tragikussorsú kiváló játékos személyében pedig román csapatkapitányt kap a válogatott csapat.

Az *Universitatea* dr. *Dragomir* Silviu egyetemi tanár dr. *Leucutia* Aurel és dr. *Leucutia* Ion, dr. *Bireescu* Nicolae főügyész, *Popescu* Ioan, a népszerű „*Spicco*“, *Metianu* Eugen hadbíró őrnagy, dr. *Boila* Romulus és dr. *Lucian* Sándor, majd később dr. *Buteanu* Aurel, az U sportigazgatója, aki értékes tevékenységével a román-magyar sportbékét hozta létre, *Baleanu* őrnagy, *Dalea* Virgil, a Patria felelős szerkesztője, az uszásban kiváló eredményeket elért *Giurgiu* Ghita. tömörített-

ték soraikba a román sportolókat és érték el komoly sikereket. Riválisa, a *Victoria* dr. *Mihali* Tivadar polgármester *Salvan* Virgil, *Curea* professzor, dr. *Tosa* Gyula, *Ciortea* főmérnök, *Savu* vizv. igazgató, *Suciu* mérnök, *Blumberg* Josif, dr. *Ciurel* Ilie, *Seliceanu* Gligore vezetésével tör az élre.

De nemcsak Clujon, hanem a többi transzilvániai városokban is felpeszdült a sportélet.

Turdan

Catarig Luca és *Frenkel* József szervezték meg az első sportegyesületet és a helyi csapatok mindig szívesen látott vendégei és ellenfelei voltak a TSC fiatal csapatának.

Târgu-Muresen

már békében jelentős szerepet játszott az *MSE*, amely dr. *Szöllőssy* János rendőrkapitány, *Oroszlán* Gábor, *Gyulay* Pali gyógyszerész, dr. *Kabdebó* orvos, *Fejér* István, a *Melzer*-fivérek, *Bükkös* József, *Csont* Samu, *Fischer* Samu közreműködésével népszerűsítette a sportot. Később megalakult a híres *MTK* és a lila-fehérek lelkes és áldozatkész vezetőket nyertek *Bodor* bankvezér, *Lukács* Imre petróleumgyári igazgató, *Gárdos* József, *Pogány* László, *Auspitz* Sándor, a híres „dribler“, az „öreg“ *Glanczmann* Ármin személyében. Csapatában, amelyben gyakran szerepeltek „nem saját nevelésű“ játékosok is (Csiga, Leither, Geller Sándor, Szilágyi, Kajla), a ben-szültött *Deutsch* Simi, *Zongor*, *Szász* Misi, *Nuridsány*, *Glanczmann*, *Szabó* azonban mindig komoly veszélyt jelentettek minden csapatra.

Külön dicséret illeti *Kovács* Máklóst, aki tevékeny szerepet játszott *Târgu-Mures* sportéletének megszervezésében, aki a labdarugásban mindig a „tisztá amatőrizmust“ képviselte. Erdemeit az FSSR is elismerte, amikor a központi szövetség pénzügyi bizottságának elnökévé nevezte ki és *Kovács* Miklós ebben a minőségben fáradhatatlan munkásságával tette lehetővé, hogy Románia nemzeti futbalcsapata résztvett az 1924. évi párisi Olimpián.

A *MTK* ritka bravurt hajtott végre 1922 tavaszán, amikor egy délután két mérkőzést játszott: a *KAC* ellen bajnoki mérkőzéssel 3:0 arányban, közvetlenül utána pedig az *AAC* ellen 3:1 arányban kettős győzelmet aratott. Később a *Mures*, élén dr. *Dandea* Emil polgármester, dr. *Popescu* Adrian, *Rusu* titkár, Alex. *Birtolon*, *Boros* Theodor, *Pasere* Sabin és *Rădu* Simion kapitány vették át a sportélet irányítását és a kisebbségi egyesületek, főleg a munkás sportegyesület — anyagi eszközök hiányában háttérbe szorultak.

Târgu-Mures dicsekedhetett az ország legjobb uszójával, a nemzetközi viszonylatban is kitűnő *Szentgrótt* (Sötét) László személyében, aki *Komjátival* együtt fáradozott sikeresen az uszósport megteremtésén és fejlesztésén. Sovatan, a Medve tóban megrendezett erős versenyek az uszószezon kimagasló eseményei voltak és minden uszó részére dicsőséget jelentett a sovatai győzelem. Mellettük gróf *Vay*, a nők közül, pedig gróf *Bethlenné* voltak példaképei a feltörő fiataloknak.

Brasovban

dr. *Ritter* Salamon orvos, a népszerű „*Sala*” nevéhez fűződik a sportéletnek az új helyzetbe való beillesztése. Mint a Comitetul Regional és a Brasovia elnöke sorozatos sikereket ért el és nemes vetélkedésben, életre kelti a brasovi román és szász sportolók szunnyadó energiáit is. Méltó segítőtársai voltak *Ignatescu* ezredes, *Nicoara* kapitány, dr. *Iconomai*, *Tompa* Sándor, *Helwig* Vilmos, dr. *Schul* Ottó, *Steiner* Jenő, akiknek tevékenységével a brasovi sportélet hatalmas lendületet vett. Külön kell megemlékezni *Suciu* Alexandru őrnagyról, aki teljes tárgyilagossággal és ritkán tapasztalható megértéssel kezelte a kisebbségek sportkérdéseit.

Aradon

a hagyományos multu AAC és ATE mellett az AMTE, majd a Gloria—CFR és Olimpia törnek az élre és *Mittermayer* Ödön szerkesztő, valamint *Markovits* Miksa, *Ferdinand* Gyurka, *Bischof* Ferenc, *Herbay* tábornok irányítása mellett hajtják végre a sportélet átszervezését. A futball mellett az atlétikában is komoly szerepet játszott Arad. A futószámokban *Steinfeld*, *Halmos*, *Heus*, *Schwellengräber* Kálmán, *Stefán* József, *Grieshaber*, *Pálinkás*, *Spolarich*, *Zsák*, *Czégka*, *Gencsy*, a „hires csonttörő”, *Halmi*, országos viszonylatban is elsőrangú teljesítménnyel dicsekedhettek. Az atlétika mellett a Toldi a birkozósportban tört az élre, a teniszsport pedig *Lupu* György dr. sokszoros egyéni bajnok, *Széllné* és *Obetkóné*, *Dörner* László közreműködésével és sorozatos győzelmeivel külföldön is ismertté válik.

Timisoarén

a Kinizsi vitte a vezetősziólamot. Futballesapata sorozatosan nyerte Románia bajnokságát, melyet csak egyszer tudott tőle elhódítani a brasovi katonacsapat: a *Coltea*. Méltó riválisa volt a Kinizsinek a TAC, amely dr. *Kovács* Ödön orvos irányítása mellett nemcsak a labdarugásban volt komoly tényező, de az atlétikában is. *Schmiedt* a rövid távokon, *Buko*

vinnszky János hosszú távokon, *Stefán* a magasugrásban, *Uitz-Ujlaky* Rezső pedig a dobószámokban nyertek bajnokságokat. Az imperiumváltás után V. *Vlad* professzor, dr. *Lazar* Cornel, *Trinksz* Rezső, *Balázs* mérnök, *Szika* János szövetségi kapitány, dr. *Juga* Liviu, *Mihailescu* őrnagy, *Petrik* Ferenc, br. *Gudenus* Leó, dr. *Litsek* a vezetői a Bánát fővárosa sportéletének, a birkozók az áldozatkész dr. *Adamow* Dusan, *Popoviici* Milutin, *Oberl* és *Pollák* irányítása mellett nemzetközi viszonylatban is dicséretes szerephez jutnak.

A Kinizsi építi ki elsőnek nemzetközi kapcsolatát a futballban s 1922. évben Szabadkán a Bácska ellen 3:0 arányban győz, Ujvidéken az NTK csapatát veri 3:1 arányban, Belgrádban pedig kétszer is diadalt arat a nagy játékerőt képviselő Beogradsky ellen 3:2 arányban. Az Unirea is sikeresen szerepel úgy Jugoszláviában, mint Olaszországban, Fiumében, Triesztben, Nápolyban és Rómában győz és a külföld kezd ráfigyelni Románia labdarugósportjának megerősödésére.

A Nemzeti Bajnokság kiírása óta a *Ripensia* a Banat büszkesége és Románia többszörös futballbajnoka.

A Jiul-völgyében

a *Petrosani Köszérbánya Rt.* áldozatkész vezérének *Winklehner* vezérigazgató támogatása *Lietz* József és *Steinhübel* Zoltán irányítása mellett mindhárom bányavárosban: *Petrosaniban*, *Lupeniben* és *Vulcanban* is intenzív sportélet fejlődik ki és a „*Jiul*” csapata rettegett ellenfele volt főleg az aradi csapatoknak. A gazdag díjazású nemzetközi atlétikai és teniszverseny megrendezésével pedig a Jiul és vezetősége csak öregbítette Románia sportéletének jóhírnevét a külföld előtt.

Oradeán

a megváltozott keretekben is „heves lendülettel” folyt a sportélet. A NAC továbbra is megtartotta a háború előtt kivívott népszerűségét és erejét, a *Tőrekvéssel* való tulzó riválizálása azonban átmeneti zavarokat idézett elő. A bucaresti Comitetul Central fel is oszlatta az oradeai kerületet, mert a központ rendeleteit — állítólag dr. *Steiner* Sándor makacskodása miatt — gyakran nem hajtotta végre és teljesen autokrata uralomra törekedett. Az átszervezéssel dr. *Ritter* Salamont, a brassói kerület elnökét bízták meg, de megbízatása az oradeai vezetők ellenállásán megtört. Birósztrájk és heves hírlapi csatározások kavarták fel a város sportéletét, míg végre dr. *Zigre* Miklós és dr. *Pelle* János, dr. *Vasca* Theodor, *Triff* Titus, *Pásztor* Bertalan, *Kiss* Kálmán, *Sonnenfeld* Andor és *Molnár* Lajos tapintatos és jóindulatu intézkedései meghozták az általános „sportbékét” és új fejlődési irányt szabhattak Oradea sportéletének.

Méltó és hivatott vezetői voltak Oradea sportéletének a

felsoroltakon kívül, Szabó Andor, a NAC futbalszakosztályának elnöke, Strasser Emil, a NAC csapatkapitánya és az oradeai kerület szövetségi kapitánya, Balogh János az *Egyetértés* intézője, Kálmán Gyurka, az *Egyetértés* elnöke. A munkás tömegeget Mikló Béla és Sonnenwirth Sándor világosították fel a testedzés jelentőségéről és tömörítették a Törekvés sportegyesület zászlója alá.

A Romcomit szerepe

A domináló szerep ekkor még Transzilvániáé és a régi királyság sportegyesületei csak a Nemzeti Bajnokság kírásával veszik át a vezetést, amelyet a jelentős anyagi eszközök, a saját pálya előnye és a hivatásos edző rendszeres alkalmazása tett lehetővé, párosulva a regáti lélek minden iránt gyorsan hevülő, lelkesedésével. A *Romcomit*, később *Juventus* végzi az uttörés energiát kívánó munkáját, de Vittorio Brunelli, a Romcomit igazgatója és lelkes olasz munkatársai a sorozatos nemzetközi mérkőzések megrendezésével pezsdülő sportéletet varázsolnak az ország fővárosában és új tempóra ösztönzik Mario Gebauert, Lazar Bleiert, Luchide Octavianit, akik közül az első kettő már békében, az 1911. évben megismerkedett Clujon a transzilvániai sportviszonyokkal, amikor mint a békebeli Venus csapatának vezetői és játékosai Clujon a Str. Grigorescun, a téglagyár helyén volt régi futballpályán mérköztek a KKASE csapatával.

Transzilvánia zsidó sportjának

megteremtése és fejlődése külön fejezetet érdemel. A zsidó nemzeti törekvésekkel egyidejűleg indul a szervezkedés Weiszbürg Chaim, Stotter Aladár, dr Fischer József, Biró Andor, dr Krémer Ármin, dr. Klein Miksa, Czódik Jenő, Giszkalay János, dr. Marton Ernő, Salamon Lajos, a Braziliába kivándorolt Eisenstädter Samu, László Jenő, Rózsa Mór, Jakobi Ernő, Noszin Mór, Imre Lajos, Janovitz Károly, dr. Knöpfler Berci, dr. Fischer Matyi, dr. Löbl Dólfí irányítása mellett. A zsidóáldozatkészség és összetartás tette lehetővé, hogy a cluji Haggibbor, az első Transzilvániai zsidó sportegyesület az 1922. év tavaszán leszerződtette Frontz Antalt, a „Döme” becenéven ismert kiváló futballedzőt, akinek működése gyors és meglepő eredményekben nyilvánult meg. A tragikus sorsú Sugár Andor, Pollák Dani, az Amerikába kivándorolt Lazarovits Dezső, a román labdarugás büszkesége, a felejthetetlen emlékü Jakobi Dudí, az „ideális futballista”, aki soha még bírói figyelmeztetést sem kapott és fegyelmezett magatartásával külön örömet szerzett a bíróknak, a „Pocsék” néven dédelgetett Mózes, Csillag László, Braun Béla, Nyul, Bornstein, a Palesztinába kíván-

dorolt Rosenberg Béla és Wesel Karcsi, Farkas Laci dicsősegesen képviselték a sportban a zsidó színeket és az *Ungvári TK*, valamint a híres brüni *Blue Star* ismerhették meg, hogy Romániában, de főleg Transzilvániában olyan sporterők szervezkedtek meg, amelyek többé nem kicsinyelhetők le.

A sportsajtó

Dicsérettel kell megemlékezni a sportsajtóról, elsősorban a Nagy Lajos, később dr. Erős Vilmos szerkesztésében megjelenő „Sport” és „Sportul” cluji lapokról, az oradeai „Sporthir-lap”-ról, melyet Berkes József szerkesztett, a timisoarai és br. Gudenus Leó szerkesztésében megjelenő „Banati Sport”-ról az aradi „Vidéki Sport”-ról, amelyet Mittermeyer Ödön szerkesztett nagy ügyszeretettel és amelyek fel nem becsülhető értékű sportpropagandát fejtettek ki.

Az „ifjúsági tudósító”

Az ifjúsági sport lelkes felkarolója dr. Kasztner Rezső újságíró volt, aki minden vasárnap kora reggeltől a késő déli órákig gyűjtötte össze az ifjúsági mérkőzések eredményeit és adta le a hivatalos lapnak, a „Sport”-nak. Fiatal korában, mint középiskolai diákokat megmérgezte tehát a „szerkesztői levegő”...

Akiket mindenki szid...

És nem feledkezhetünk meg a lelkes birói karról sem, amely Koncz Rudolf professzor, Molnár Lajos és Nagy Lajos, Markovits Miksa, Szika János irányítása mellett kitűnő gárdát nevelt, dr. Valianu Sabin személyében kiképezte az első román bírót, majd megalakította az AAFAR-t, a Romániai Futball-bírák Testületét, amelynek megszervezésénél Sincai Eugen mérnök szerzett hervadhatatlan érdemeket. A domináló szerep a birói karban is a feltörő román fiatalság kezébe került és dr. Morar Teofil, dr. Ciurel Ilie, Suciu őrnagy, Seliceanu Gligore, dr. Russu, Muresan Toni méltó módon képviselik a transzilvániai románságot, Denis Xifando, Radulescu Costel, Lucescu pedig a regáti román sportnívót és szakértelmet.

„Csöves”

Kimagasló szerepet játszott országrésziünk és az egyetemes sportéletben dr. Hirsch Elemér, a többszörös válogatott játékos és a műkorcsolyázás sorozatos bajnoka, akinek népszerűségét csak fokozták a játék izgalmában elkövetett „kiszólásai”, az öltözőben pedig „bemondásai”.

A transzilvániai, illetve cluji uszósport megteremtéséért Seliceanu Gligort és Koncz Rudolf tanárt illeti a babér.

Külön kell megemlékeznünk dr. *Hatieganu* Simion volt rendőrkvesztor tevékenységéről, aki a sportnak mindig megértő pártolója volt, fivérével dr. *Hatieganu* Eugennel, a többszörös válogatott játékos, aki mint az *Universitatea* intézője, a nemzetközi mérkőzések sorozatát kötötte le Cluj részére és számos külföldi csapat romániai vendégszereplését tette lehetővé és külön kell kiemelni dr. *Hatieganu* Iuliu egyetemi tanár tevékenységét, aki a *Soimii Carpatilor* megszervezésével hatalmas mértékben erősítette meg a román sportolók táborát, áldozatkészségével pedig lehetővé tette a Mihály parkban a második modern cluji sporttelep, sőt stadion megteremtését. *Hatieganu* Iuliu személyében valóban érdemes sportkormánybiztost kapott Transzilvánia sportélete, segédtisztje, *Morar* Albin, Románia tornász bajnoka pedig a *Villamosművek sportegyesületének* és az asztali teniszezők (ping-pong) megszervezésével, a romániai tornászcsapat betanításával és dicsőséges szereplésével írta be aranybetűkkel nevét a romániai sporttörténelem könyvébe.

A sport jelentőségét, nemzetvédelmi és kulturális fontosságát elismerték a legfelsőbb helyen is és *II. Károly király*, már trónörökös korában és ma is, valamint *Miklós* főherceg lelkes patrónusai az ép testben ép lélek jelszavának érvényesüléseért dolgozó sportférfiaknak.

Történelmi tény és elismerésreméltó tevékenység volt az, amelyet az impérium megváltozása után a kisebbségek Románia sportéletének nagyáfejlesztése érdekében kifejtettek és ahhoz a babérkoszorúhoz, amely az ország sportéletét ma már dicsőségesen övezi, tekintélyes számu levelet fűztek hozzá az ittélő kisebbségek is.

II. TRANSZILVÁNIAI KALAUZ

A transzilvánai kalauz

Könyvünk e második részében az általános vonatkozásokon túl részletezzük a transzilvániai városok metamorphozisának sajátos történetét, mert hiszen a nagy átalakulás konturjai éppen e városokban rajzolódtak ki a legélesebben. A falu lakossága nagyon hamar beletörődött a változhatatlanba, mert minden kielését megtalálta a magaművelte föld áldásaiban s miután a nemzetiségi elkülönülések a falvakban a lakosság békekereső szándékával csakhamar elsimultak és mert az államhatalom a városok speciális elrománosítási célkitűzéseivel a falvak népét kevésbé méltatta figyelemre, természetesenülleg éppen a transzilvániai városoknál mutat nagyobb kilengéseket az átalakulás lázgörbéje.

E transzilvániai kalauzban tehát külön-külön beszámolót talál az olvasó hét nagy transzilvániai és banati város (Cluj, Oradea, Arad, Timisoara, Brasov, Târgumures, Satumare), valamint a kisvárosok átalakulásáról. Minden városról más-más benszülött ujságíró rajzolja meg az átalakulás térképét, amely mellett seregszemlét is tartunk e városok gazdasági erejéről és főleg annak kisebbségi vonatkozásairól.

A kis városok metamorphozisának összefoglaló ismertetése után külön tanulmány számol be arról a belső népvándorlásról, amely Transzilvániából az ókirályság felé elindult, hogy a magyar munka és szorgalom az ókirályságban is elismerést találjon.

Hisszük, hogy könyvünknek ez a kalauz-része komoly bizonyíték lesz az arra illetékesek előtt, hogy a kisebbségi sorra került magyarság még ma is produktív tényező ebben az országban, amelynek erejével és becsületes törekvéseivel még a tőlünk indokolatlanul idegenkedőknek is számolniuk kell.

Cluj metamorfózisa

Irta: SZÁSZ ENDRE

Az ember a legkevésbé tudja szemmel tartani hozzátartozóinak a természet rendje szerinti metamorfózisát, megöregedését, vagy elbetegedését, mert állandóan együtt van velük, egyik-napról a másikra vajmi keveset mélyül a ránc, görbül meg a hát, a gyerekek sem egyszerre ugorják át az éveket, az apák rendszerint mások csodálkozásából eszmélnék rá arra, hogy fiuk, vagy lányuk nem pálcával kormányozható csemete, hanem felnőtt ember. *Ez a város a szülővárosom*, mindig úgy néztem rá, figyeltem történetének hullámzását, emelkedését, aztán visszaesését, szépülését, a fejlődés irányának kisiklását, uccáinak az idők folyamán elkopott öltönyét, az új aszfaltruha átmeneti csillogását, gyors megrokkadását, a lyukakat rajta, amelyekhez sokszor csak évek múlva fér hozzá az aszfaltozó munkás, — olyan féltő szeretettel álltam őrt átváltozásainak lépcsőin, mintha legalábbis ősi birtokom volna, én pedig a gondos gazda.

Mától-holnapig csakugyan keveset változik egy város arca, így van ez a mi városunkkal is. De csak most döbbsentem rá a maga igazában arra, amikor feldatom megoldásához hozzáláttam: bizony más, bizony olyan ez a város, hogy Ripp van Winkle csodálkozva dörzsölné meg a szemét, ha az operett meséjéből éppen tizennyolcesztendei alvás után ide költöztetnék. Persze egy szittyásan magyar nevű benszültnek kellene lennie a mi Ripp van Winklénknek, egy repatriált őslakosnak, ki nem is kellett átaludja a tizennyolc évet, csak utlevelére se-hogy sem kapott vizumot. És mivel ez már nem mese, hanem könnyen elképzelhető realitás, én is in medias res kezdem a dolgokat: induljunk el a pályaudvar leszedett „Kolozsvár“ táblájától és érkezzünk meg a mai Clujra.

*

Ott álltam 1918 karácsony szombatján a „Tamási Tamás és Fia“ fakó boltcégére alatt (hol van már a Tamási cég?) s elszoruló szívvél néztem a megszálló román hadsereg első osztagainak bevonulását. A katonazenekar vidám indulója sem tudott jobb kedvre deríteni: soha sem felejttem el azt az érzést,

amely akkor elfogott. Nem tudnám pontosan elemezni, de talán a megalázottságból volt benne a legtöbb. Így lettem „kisebbségi“, így változtattam állampolgárságot anélkül, hogy utlevelet váltottam, elköltöztem volna.

A várost akkor még Kolozsvárnak nevezték. Még *Neculcea* tábornok első román-magyar hirdetményén is szerepelt a magyar városnév a Cluj mellett. Nehezen is lehetett volna boldogulni magyarnyelvű rendelet nélkül akkor. A város kilencvenöt százaléka magyar anyanyelvű volt, párezer monostori lakoson kívül csak néhány intellektuel-család volt román. A legismertebbek: *Isac, Porutiu, Francu Amos, Ratiu, Dragomir, Hatiegan, Socol, Giurgiu, Nemes* s még egynéhány.

De a román csapatok bevonulásának idejében a román lakosság százalékszámát már megduzzadt. Jelentékenyszámú román gárda volt, legénységét hadviselt katonák, parancsnokait leszerelt tisztek alkották.

A mai idők szélsőséges nacionalistái keveslik a transzilvániai városok romanizálásának iramát. Elfelejtik, hogy *Cluj kilencvenöt százalékgig magyar többsége századok alatt alakult ki* s az elmúlt tizennyolc év elég volt arra, hogy a kilencvenöt százalék lecsökkenjen negyvenöt-ötvenre. Igaz, hogy a kilencvenötben a magyar zsidóság is benne volt, ezt pedig ma már nemcsak a statisztika veszi külön, hanem a megerősödött zsidó nemzetiesség is. A románság minden évben nagyobb tért nyer, ma talán a harmincöt százaléknál tart. Kár olyan nagyon sietni, a numerus nullusok nélkül is el fogja érni a magyar arányszámot.

*

A város tagadhatatlanul megnőtt. Hány lakosa van ma Clujnak? *Csak sejtjük, hogy százöt, vagy száztízezer*, mert a legutóbbi népszámlálás nem tudott pontosan informálni erről a meglehetősen fontos és érdekes számadatról. A szaporodás annál jelentékenyebb, (az uralomváltozás nyolcvanezer embert talált itt), mert legalább huszezerre kell tennünk a repatriált lakosság számát. Ez a veszteség természetesen egyedül a magyarság teherétéle.

De a lakosság számának emelkedésénél még feltűnőbb a területi terjeszkedése. *Kinyultunk, mint a rétestészta*. Akármerre indulunk el, a várost átszelő főutakon, vagy a határ felé vezető girbe-görbe mellékúccákon, mindenütt új városrészekre találunk. A régi tisztviselőtelepet угyszólván egyetlen és meglehetősen rövid ucca alkotta, ma pedig új utak és terek lepték el a dombos-völgyes vidéket. A Grigorescu ut szerény villanegyede megháromszorozódott, az egykori Renner börtény (Dermata) környékén is házrengeteg nőtt ki a földből, a Dónáth ut és Török-vágás már-már régóta nem a szerelmesek sétautja. A perifériák terjeszkedése azonban korántsem fejező-

dött be ezzel, sőt az irányzat még emelkedőben van.

Helyes-e ez a lázas építkezési tempó, amely megsokszorozta a külvárosi negyedek területét, nagyjából primitív, vékonyfalu földszintes házacskákkal ültette be a szántóföldeket? Alig hinném, hogy ez volna az egészséges városfejlesztés ideálja. Annál helyénvalóbb ez a megállapítás, mert a belvárosi részek városiasodása egyáltalában nem tartott lépést a lakosság szaporodásával. Egyik kezem ujján is el tudnám számlálni azokat a középületeket, amelyek az impériumváltozás óta épültek és a magánépítkezés is csak itt-ott emelt fel monumentálisabb palotákat.

Nagy város lettünk, — szószerinti értelemben, — mert a területi kiterjedés legalább egyharmaddal növelte meg a város térképét, de *kisváros maradtunk*, a főter és az azt környező főuccák fölött úgy repült el két évtized, hogy alig hagyott nyomot rajtuk. A városi tanács legfeljebb azzal dicsekedhetik el, hogy rendbeszedte a főteret és a görögkeleti székesegyház terét előléptette, a Hamupipőkéből díszesen felöltöztetett uri dármát csinált. Ez a dáma azonban feszes és hüvösen tartózkodó, mert nem akad udvarlója. A belvárosnak legnéptelenebb fertályja ez, hiányzik az a palotasor, amely lüktetéssel, tömeggel tölthetné meg a széles aszfaltjárdákat.

Valamikor — kisgyermek ^{*}koromban — kis gőzvasut pöfékelt a pályaudvar, Monostor és a Szentpéteri templom felé. A sinhálózat még sokáig az ut közepén maradt, várva a villanyost, de aztán felszedték a sineket, pár évvel utána a „Megállóhely” jelzőtáblákat. Villanyos helyett az autóbusz grasszál uccáinkon. A rozoga, dőcögő kocsik bűzösek, disztelenek. *Egy biztos üzlete lehetett volna ennek a szegény városnak*, ha megcsinálja saját kezelésében a kifogástalan autóbuszüzemet. E helyett megengedte, hogy kifejlődjék az az ellenszenves kisipar, amelynek megváltásához most tizmillió kellene. De egyszer mégiscsak végre kell hajtani ezt az operációt, már azért is, mert az autóbuszforgalom igazi szegénységi bizonyítványa a város tehetetlenségének. A városi autóbuszjáratok jövedelméből kétszer is fel lehetett volna építeni a városházát, amelyet harmincezer ember épített fel és százezer a mai napig sem tudott lebontani.

*

Nem kell magyaráznom, hogy más világban élünk, más eszmék és irányzatok szabják meg életünk minden lépését, mint ahogy az a békében volt. A liberálizmust felváltotta a tulhajtott nemzetiség, a prosperitás korszakát az állandósult gazdasági válság. A régi diákélet megszokott formái helyett előlépett a politizáló diák, akivel lépten-nyomon kénytelenek vagyunk találkozni. A régi diák csak tanult és szórakozott, a

mainak már az egyetemen arra kell gondolnia, mi lesz, ha megszerzi a diplomát? Ezért veti bele magát a politika hullámai-ba, rendszerváltozást követel, olyan politikai irány győzelmét, amely őt, a pionírt állással jutalmazza. Persze mindez csak a többségi diákra vonatkozik, a kisebbségi nem gondolhat karrierre, nyomorogva tanul az elhelyezkedés reménye nélkül. A fórumon tehát csak a politizáló diákat látjuk, a másik tábor csendben meghúzódik, nem tüntet, nem ad életjelt magáról.

Ugyancsak hozzájárult a városkép átalakulásához a politizáló diák előtérbe nyomulása. Emiatt ritkultak meg a kávéházak, alakultak meg a klubok, ahol szűkebbkörű közönség találkozhatik.

De az egyidőben zenitjén álló klubéletnek is befellegzett, mert ez a város soha sem volt híres mulatozásairól, soha sem pályázott a rivális Oradea kétes babéraitra. A lakosság száma megnövekedett, de az éjszakai élet nagyvárosias formája még sem alakult ki. Egyedül a szombat mozgalmas, a derék nyárpolgárok ezen a napon mégis kimerészkednek otthonaikból: holnap nem kell felkelni.

*

A békebeli egynyelvűséggel szemben kétnyelvű lett a város. De ugyanakkor nem két, hanem háromfelé tagozódik. Külön kulturéletet élnek románok, magyarok és zsidók. Csak egy kis réteg találkozik a rómi, vagy bridzs-asztalnál, egyébként legjobban az jellemzi egymástól való elzárkózásukat, hogy a román kulturmegmozdulásokat a román, a magyar gyűléseket, zenei és más kultúreseményeket csak magyar, az aláhuzottan zsidó jellegű kultur demonstrációkat csak zsidók látogatják. Jellemző példának hozom fel, hogy a városnak van egy kitűnő magyar és egy kitűnő zsidó zongoraművésznője. A magyar szokásos hangversenyein csak véletlenül találunk egy-két zsidó zeneértőt és fordítva ugyanez a helyzet.

Kivétel az opera és a magyar színház. Itt az elzárkózás még legkevésbé jelentkezik. Ami érthető, mert a cionista zsidóknak is magyar az anyanyelvük és semmi okuk sincs rá, hogy megfosszák magukat a színházi előadások szórakozásától. De hány magyart láthatunk az idetévedő zsidó szintársulat előadásain és hány zsidót a „Csongor és Tünde” felujtásán?

*

Tíz évvel ezelőtt még azzal dicsekedtünk, hogy fővárosi szinten álló sajtónk van. Sok tulzás volt ugyan ebben a beállításban, de nem tagadhatjuk el, hogy sok igazság is. Addig, amíg három-négy nagyobb lapja volt Transzilvánia fővárosának, ez a sajtó könnyebben megélt és jobbat nyújthatott. Ma hat magyarnyelvű, (egy közülük cionista) és három román napilapunk van. Azt hiszem, román és magyar vonatkozásban is

megállapíthatom: a jóból is megárt a sok (Különösen, ha a „jó” ezuttal problematikus jellegű.)

Gogáék kedvenc vesszőparipája a sok magyar lap. Goga azt a következtetést vonja le a maga különös teóriájából, hogy a magyaroknak nagyszerű gazdasági helyzetük van, ezért tudnak annyi lapot fenntartani. Pedig éppen az ellenkezője áll: ez a szegénységünk jele. Lapjaink nagy részét nem a közérdek hívta életre, hanem az irgalmatlan kenyérharc: kis lapot töke nélkül is lehetett elindítani.

Hogy a magyar élet tizennyolc év után sem sorvadt el, igyekezni megtartani tudományos és irodalmi egyesületeit, az jele a magyarság szívósságának, de sok részben annak köszönhető, hogy két püspök székel a városban és a harmadik egyház, a r. kat. is igen erős. Az egyházak nélkül bizony nem maradhatott volna a magyar kulturális mozgalmak gócpontja Hollós Mátyás városa. A magyarság politikai megszervezése is innen indult ki és itt van a Magyar Párt központja is.

Cluj szerepe nagyot változott azóta, hogy Kolozsvár megszűnt hivatalos neve lenni. *Románok és magyarok egyformán* Transzilvánia fővárosának tekintik s még a zsidó nemzeti szövetség is legerősebb várának tartja. És ha a nacionalista áramlat megállana azon a ponton, amelynél most tartunk, ha minden ittélő nép tiszteletben tartaná a másik eszményeit, kulturérékeit, akkor ez a szerep naggyá magasztosulhatna. Innen sugározná ki a béke és megértés eszméjét Transzilvánia legelrejtettebb zugába, románok és magyarok felé egyaránt. Mert *Transzilvánia népei nem most kerültek egymás mellé s ezentul sem volna szabad egymással szemben állaniok...*

Cluj közgazdasági térképe

Az impériumváltozás óta Clujon a kereskedelmi élet általánosságban fellendült. Ez az azelőtt kimondottan egyetemi és mágns város a politikai adottságoknál fogva Transzilvánia fővárosává nőtte ki magát közgazdasági vonatkozásokban is és az uralomváltozás után tempósan fejlődött fel e város ipara és kereskedelme.

A vállalkozó kedv finanszírozására régi megalapozott magyar pénzintézetek s az ókirályságbeli nagy bankok gyorsan kiépített fiókjai egyaránt alkalmasak voltak. A *Banca Ardeleana* a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekközösségében csakhamar országgrészünk vezető intézete lett, amelynek a cluji és bucuresti központokon kívül még hét transzilvániai városban vannak fiókjai s le kell szögeznünk, hogy e fiókok minden városban a pénzpiac élén állanak. A másik nagy cluji pénzintézet a Pesti Hazai érdekeltségéhez tartozó *Takarékpénztár és*

Hitelbank néhány évvel ezelőtt a tulzott agrárkihelyezések, valamint az anyaintézet mostoha bánásmódja miatt súlyos válságba került, de remény van rá, hogy most már lassan kiegyékel a bajból. A piac vezetőintézetei közé tartozik az Angol-Magyar érdekeltségébe tartozó *Mezőgazdasági Bank*, a pesti *Leszámitolóbank*kal szoros összeköttetésben álló *Leszámitoló Bank*, valamint a Sebestyén család mozgalmas életű bankháza, a *Kereskedelmi Hitelbank* is.

A nagy regáti és külföldi biztosító intézeteknek Clujon vagy fiókigazgatóságuk, vagy vezérügynökségük van, de van itt két biztosító intézet, amelynek éppen ez a város a székhelye. Így az Első Magyar Általános Biztosítóból alakult *Prima Ardeleana*, valamint a teljesen transzilvániai magyar tőkével alapított *Minerva Biztosító* is itt székel.

A gyáripar szintén erőteljesen kifejlődött az utóbbi két évtizedben Clujon, mert a *Dermata* bőr- és cipőgyár, a *Vasöntőde* és *Gépgyár*, a *Gladys* és *Ufarom* vegyészeti gyárak, a *Kő- és Agyagipar* és *Heinrich* szappangyár mind országosan ismert ipartelepek, amelyek termékei még a külföldi piacokra is elkerülnek. Több magángyógyintézete is van Clujnak, melynek élén dr. *Mátyás* Park-szanatóriuma áll.

A kereskedelem dacára a vállalkozókedv fellendülésének, átvette Cluj konzervatív mentalitását s bár a gazdasági válságok itt is elsodortak néhány gyengébben megalapozott céget, végeredményében azonban a cluji piac mindvégig intakt maradt.

Ime egy kis részletes statisztika a gazdasági erőkről:

PÉNZINTÉZETEK

A bank neve	Ucca
Banca Ardeleana	Piața Unirii
Mezőgazdasági Bank	Calea Regele Ferdinand
Leszámitoló Bank	Piața Unirii
Kereskedelmi Hitelbank	Piața Unirii
Takarékpénztár és Hitelbank	Piața Unirii
Economia menetjegy és sorsjegyiroda	Piața Unirii
Hermes menetjegyiroda	Calea Regele Ferdinand

BIZTOSÍTÓ-INTÉZETEK

Név	Ucca
Adria! Biztosító	Str. Memorandului
Prima Ardeleana	Str. I. G. Duca
Dacia-Româna	Calea M. Foch
Agricola-Fonciera	Calea M. Foch
Steaua Româna	Calea Regele Ferdinand
Minerva	Calea Regele Ferdinand

GYÁRAK-IPARTELEPEK

Név	Gyártási termékek
Vasöntőde és Gépgyár	Vas, gép és szerszám
Dermata	Bőr és cipő
Gladys	Vegyészeti anyagok
Marasesti	Enyv, műtrágya
Eterna	Villanyégő
Ufarom	Vegyészeti és drog cikkek
Emallunton	Zománc edény
Czink József	Vegytisztító, kelmefestő
Kő és agyagipar	Cserép, téglák és kő
Etna	Bőrönd és bőrdíszmű
Heinrich	Szappan és vegyiszerek
Belgo-Romana	Posztó és szövet
Linda	Cukorka, bonbon

GYÁRI-LERAKATOK

A cég neve	neme	Címe
Stössel Lajos	ólom, ón és fémek	Calea Regele Ferd.
Colectiv	cipők, hócipők	Calea Regele Ferd.
Buhusi	posztó	Calea Regele Ferd.
Bognár és Szántó	likőr, bor, sör	Calea Regele Ferd.
Ravina	likőr, bor, szesz	Calea Regele Ferd.
Lilenthal Sándor	varrógép, kerékpár	Calea Regele Ferd.
Bloch és Schwartz	bélipar	Str. Săcuieni
Bumtex	fonal	Str. O. Iosif
Aradi Textilipar	textilárak	Str. Neculcea
Automobilia	Ford lerakat	Piața Stefan cel Mare
Astra	olajtermékek, cukor	Str. Reg. Carol II.
Porcsolt Oszkár	huzalok, elektro cikkek	Str. Londra
Furnitura	cipészeti cikkek	Str. Regina Maria
Weinrich & Zapfe	gépalkatrészek	Str. Regina Maria
Clujana	készbőr	Str. Regina Maria
Ferencz Mendel	papír engros	Str. Regina Maria
Hansa Romana	gyarmatárak	Str. Matei
Astra	likőr, rum, szesz	Piața M. Viteazul
Kontinental R. T.	vasárak	Str. Regina Maria

VEZETŐ-CÉGEK

A cég neve	neme	Uccá
Hotel Newyork S. A.	Hotel és kávéház	Piața Unirii
Dr. Biró	gyógyszertár	Piața Unirii
Dr. Kohn	gyógyszertár	Piața Unirii
Royal M. Rózsa S. A.	nagydrogeria	Piața Unirii
Kalapkirály	férfidivatárak	Piața Unirii
Morvay Vilmos	rövidárak	Piața Unirii
Grünwald és Steiner	selyem és textil	Piața Unirii
Schuszter Emil	sportcikkek, bazárárak	Piața Unirii
Blatt M.	kötöttárak	Piața Unirii
Boschán Géza	konfekció	Piața Unirii
Scherg Vilmos et Co.	posztó gyári lerakat	Piața Unirii

A cég neve	neme	Ucca
Massler Lajos	konfekció	Piața Unirii
Nimberger Ernő	cipő	Piața Unirii
Gilovits & Papszt	fűszer, csemege	Piața Unirii
Costum	konfekció	Piața Unirii
Braunfeld S. Henry	ékszer	Piața Unirii
Bernát	papír, írószerek	Piața Unirii
Lepage	könyv és zenemű	Piața Unirii
Erika	cipő	Piața Unirii
Construcție	elektrotechnikai cikkek	Piața Unirii
Dietrich & Stössel	ékszer	Piața Unirii
Taub Sándor	férfidivatáru	Piața Unirii
Schenker & Co.	szállítási vállalat	Piața Unirii
Uno	szállítási vállalat	Piața Unirii
Agimex	kereskedelmi ügynöks.	Piața Unirii
Szabó Jenő S. A.	textil és szövet	Calea Regele Ferd.
Fischer S. A.	üveg, porcellán	Calea Regele Ferd.
Sipos Jenő	kötöttáruk	Calea Regele Ferd.
Transglobus	szállítási vállalat	Calea Regele Ferd.
Hercules	Baby-áruház	Calea Regele Ferd.
Rados et Co.	lakk és festék	Calea Regele Ferd.
Gólya áruház	textil	Calea Regele Ferd.
Corsó	bazáráruk	Calea Regele Ferd.
Heller & Molnár	textil	Calea Regele Ferd.
Boros Bernát	papír, írószerek	Calea Regele Ferd.
Kuck	divatáruház	Calea Regele Ferd.
Moskovits & Comp.	porcellán és edényáruk	Calea Regele Ferd.
Juno	konfekció	Calea Regele Ferd.
Weisz Ernő	szücs	Calea Regele Ferd.
Tapitex S. A.	butorszövet, zsinag, szőnyeg	Calea Regele Ferd.
Leopold Haas	linoleum,	Calea Regele Ferd.
Atlantica	kávé, tea	Calea Regele Ferd.
Diamandstein	vasáruk, lemezek	Calea Regele Ferd.
Leitersdorfer	drogeria	Calea Regele Ferd.
Zenith	óra, ékszer	Calea Regele Ferd.
Farkas Ernő	kész bőr	Calea Regele Ferd.
Hoffmann I.	cipő	Calea Regele Ferd.
Regal	kávéház és bár	Calea Regele Ferd.
Flohr József	gyógyszertár	Calea Regele Ferd.
Dr. Lengyel József	szanatórium	Calea Regele Ferd.
Autotrans	szállítási vállalat	Calea Regele Ferd.
Trifolino	termény és mag	Piața M. Viteazul
Fructunion	déligyümölcs	Piața M. Viteazul
Léb Fivérek	gyarmatáruk	Piața M. Viteazul
Réthy József	hentes és mészáros	Piața M. Viteazul
Cultura	könyv és lapterjesztő	Str. Memorandului
Déri Lajos	szücs	Str. Memorandului
Segeevary et Comp.	festékek	Calea M. Foch
Israel József	szücs	Calea M. Foch
Sámánta	termény	Str. Regina Maria
Konkoly Antal	fűszer és csemege	Str. Regina Maria
Fotofilm	fotografia	Str. Regina Maria
Izortextil	textil engros	Str. O. Iosif
Arbor	Str. Paris	tüzifa, épületfa

Oradea metamorfózisa

Irta: TABÉRY GÉZA

Mindszentek napján szoktunk találkozni legtömegesebben Oradea távolbaszakadt, régi polgáraival. Ekkor járnak vissza, akikkel együtt töltöttük ifjuságunkat, hogy kedveseik sirhal-mára elhozzák kegyeletük virágait. Arcvonásaik évről-évre hal-ványabban emlékeztetnek a multra, némelyiknek már a neve is akadozva botlik a nyelvünkre. Mulik az idő, nő a feledés. Ők pedig, a visszajárók azt mondják, hogy a várost nehéz, egyre nehezebb felismerniök.

Valóban olyan nagyot változott volna Oradea az azóta el-múlt tizenhét év alatt, amikor a visszajárók zöme elvonult in-nen?! Valóban nagyot! Ugy hisszük, éppen a mi városunkat ér-te a legnagyobb változás Transzilvánia valamennyi városa kö-zül.

Próbáljuk meg a beszámolót, Oradea arculatának változá-sáról.

Jobb és baloldal harca — A nemzetiségi átalakulás

A román hadsereg 1919 husvétján történt bevonulása két, egymással élesen szembenálló táborban találta itt a város ma-gyarságát. Egy hónapos volt már akkor a kommün a Kőrös-parton. A polgárság uribb elemei felszabadítókként üdvözölték a románokat a kommün után. Magyar ember magyart jelen-tett fel a románoknál. Természetesen a helyzet azt diktálta, hogy a jobboldaliak jelentsék fel a baloldaliakat. Jó fél év telt el baloldali személyek bebörtönzésével, elzsuppolásával, vizsgá-lat alá fogásával, a jobboldali magyarságnak nemegyszer han-gosan nyilvánított helyeslésétől kísérve, mialatt a románok a Tiszánál vívták harcaikat a magyarországi vörös csapatokkal. 1919 őszén azonban fordult a szél. A Budapestet megszállva tartó román hadsereg visszavonult a mostani országhatárra. S az ellenfél e pillanattól kezdve nem a letiport magyarországi kommün volt már a szemünkben, hanem az új rendbe szervez-kedő magyarok.

Tegnap még az új fennhatóság hallgatólagos türelme övezi a nemzeti viseletbe szinesedett templomjáró oradeai magyar hölgyeket s holnap már a Csécsy—Cserey—Lukács-pör vád-

lottjai kerülnek hadbíróság elé, hogy fejükre halálos ítéletet olvassanak, amitől később egy kicserélési akció révén menekülnek.

Ebben az időben ritkítja meg erősen az oradeai magyar sorokat a repatriálás. Százalékosan a repatriálási arányszám Oradea polgárait ragadta legmagasabb mértékben túl a határra. Oka és következménye egyaránt megvolt e magas arányszámnak!

Az ok: az oradeai polgár több összeköttetése a Tisza-időkből a kicsivé rendeltetett Magyarország hatalmi köreihez, amire az új elhelyezkedésnek oly sok reményét építették fel a távozók!

A következmény: — az oradeai magyarság egyensúly-helyzetének erős megbillenése. Az egymással ezideig meglehetősen egyenlő erőkkel szembenállott s egyenlő feltételekkel versenyző rétegeknek mindaddig tartós további balratolódása következett gazdasági, kulturális és társadalmi téren, amíg e terepeket el nem hódítja tőlük az egyre súlyosbodó román elem.

Nem lesz érdektelen Oradea nemzetiségi elosztását szembeállítani egymással a rendelkezésünkre álló két időpont, az 1910-es és 1930-as statisztika szerint.

Oradea lakosainak lélekszáma 1910-ben hatvannégyezer volt. A nemzetiségi megoszlásra irányadó felekezetek ekkor így álltak egymással szemben:

Róm Kath.	19.819
Református	19.459
Ág. ev.	1.377
Zsidó	15.155
Összesen	55.810
Görög keleti	4.649
Görög katolikus	3.385
Összesen	8.034

Abban az esetben, ha a második csoportban feltüntetett két görög egyház valamennyi hívét románnak vesszük, — holott az 1910-es népszámlálás nemzetiségi bevallásai ennek ellentmondanak, — négy évvel a világháború kitörése előtt a városnak ötvenötezer főnyi magyar lakosságával csupán nyolcezer román lakos állhatott szemben.

Husz évvel később, 1930-ban a vezető magyar felekezetek közül a római katolikusokét valami ezeregynéhányszázazas visszaeséssel, a reformátusokét pár százaz emelkedéssel ugyanott találjuk, ahol 1910-ben voltak. (1930-ban 18022 római katolikus és 19847 református.) Emelkedett az ágostai evangélikus lélekszám, még pedig 4105-re és lényeges szaporodás mutatko-

zik a zsidóknál, amelynek száma 15155-ről 20287-ig nőtt. Ez utóbbi hitfelekezet harminchárom százalékos szaporulatánál is jóval nagyobb azonban a két román egyház hiveinek számbeli előretörése: a görög keletieké 9732-re, a görög katolikusoké 7756-ra. S a két görög egyház hívei ma már valamennyien románoknak vallják magukat. A román lélekszám a két évtized folyamán tehát legfeljebb 8034-ről 17488-ra nőtt, ami több, mint száz százalékos duzzadást jelent.

Kulturális hanyatlás

A román gyarapodás mögött való számbeli magyar lemaradásnál jelentékenyebben esik azonban a latba az a hátrahagyás, amit gazdasági és főleg nemzetkulturális téren kellett a magyarságnak tapasztalnia.

A nagymultu premontrei főgimnáziumban a tanítást néhány évvel az államhatalmi változást követőleg miniszteri rendelettel beszüntették. A főreál iskolából Gojdu Emanuel nevére elkeresztelt román állami liceum lett. Közel másfél évszázados működés után szűnt meg 1934-ben a jogakadémia is. A középiskolai magyar oktatás félárbócra ereszkedésével a város magyar szellemi élete máris érezhetően hátrányba került nemcsak Clujjal, vagy Târgumuressel, hanem akár a kis Aiuddal, vagy Satu Marevel szemben is.

Egyházak, nőegyletek kulturelóadásai, egyidőben néhai tudós Karácsonyi János, majd Némethy Gyula elnöklése alatt a Szigligeti Társaság, másik oldalon a munkásszervezetek s a „Szabadegyetem” tanfolyamai igyekeztek tudás-közlés területén tőlük telhetőleg legtöbbet nyújtani. De e szellemi különítmények iparkodásában a pót-anyag sohasem volt, nem is lehetett száz százalékos ahhoz, hogy a félbemaradt rendszeres nevelést helyettesíthesse. Némi felületességtől Oradea a világháborút megelőző időkben sem volt teljesen mentes. A valaha fényárban uszó híres „kirakatváros” gyárvállalatai, kereskedelmi üzemei között hiába keresett volna a szemünk egy kulturpalotát. Városi könyvtára a kor igényeitől már békeidőben messze elmaradt. A múlt századvégén létesített kis múzeumában, melynek legértékesebb gyűjteménye azóta elkerült tőlünk, — sohasem tolongtak látogatók. Hogyne zsugorodnék tehát számárbórként napról-napra egy utánunk jövő nemzedék jó színvonala magyar műveltségébe vetett hitünk, amikor ma minden szellemi összehasonlítás, vagy ellenőrzés feszélyezettsége is véglegesen meglazult?!

Proletár életrend felé rohanunk. Nem fenyegetne még egyedül emiatt a felszivódás veszedelme, ha az anyagi lerongyolódás mögött ott nem kísértene szellemi közöny.

Szegénységének kényszeréből ejtette el a város a szórakozásba oltott kulturáját is. Kecses, oszloptos, görögderűs szín-

házépülete a század eleje óta disziti a Mária királyné teret. Az ezerkilencszázhuszas évek első felében előbb Erdélyi Miklós, majd Parlagi Lajos igazgatása idején a színház vonzereje még csorbitatlan volt a magyar közönségre, Előadásai vetekedtek bármely fővárosi színház teljesítményeivel, Parlagi alatt operatársulata is működött. Ma már legfeljebb két ízben tiszteli meg a várost vendégszereplésével a cluji magyar színház együttese egy-egy hónapig.

Háromezer — új ház

Többi magyar-többségű transzilvániai várostestvéreihez hasonlóan Oradea gazdaságilag ugyanazt a grafikont írta le az uralomváltás óta, melynek vonala lázasan iramlott felfelé eleinte. Könnyű kereseti lehetőségek nyíltak azok számára, akik nem politizáltak. S ha a város malomiparával az élén nyugati piacának elzáródásával sokat is veszített régi gazdasági élete folytonosságából, — rugalmas polgárai hamar kárpóolták magukat új életlehetőségek megragadásával. A városi ingatlanforgalomnak soha nem tapasztalt virradata kellette magát. A régi nemzedék lelkiekben és vagyonában visszaszorítva vonult kifelé, egyrészen a nyájas szőlődombok periferiális csöndjébe, hogy belsővárosi házait s pozícióit új embereknek adja át. A háborút követő lakásinszen gyorsan segít a városi ingyen házhelyek kiosztása. Csinos, de rendkívül szétterülő új városnegyedek bujnak ki gombamódra a föld alól. A város belterülete alig építkezik. Helyette a telepek nyulnak el a közeli falvakig. Nem érdektelen megemlíteni, hogy amíg Oradeának 1919-ben ötezer, addig ma több, mint nyolcezer háza van.

Az építkezés külsőségei is mutatják már az áthasonulást.

Régi barokk egyházi építkezései s a világháború előtti évtized rohamfejlődéséből ittmaradt kuszált stílusú épületei közé mai városlélektani arculatát is kifejezőleg nőnek sima, leegyszerűsített modorban emelt, takarékos kis-lakásai, másrészt a sok cirádás, boltív-árkádós, óromániai jellegű háza.

A román művészet-történelem Brancoveanu Constantin havasalföldi vajda uralkodásához fűzi annak az építészeti iránynak kialakulását, melynek a XVII.-ik század utolsó és a XVIII. század első évtizedeiből fennmaradt legtisztább emlékei a bucaresti Mogosoia-kastély és Etavropolos templom, meg az Olt völgyében épült Horezu apácakolostor. Az olasz reneszánsz építkezésnek a bizáncit ellensúlyozó hatásaként alakult ki két és fél száz évvel ezelőtt az Ó-királyságban a Brancoveanu-stílus, kissé erődszerűvé zsufolt homlokzatu architektúrájával s az emeleteken is végigszaladó bolthajtással koronázott oszlopsoros, nyílt tornácaival.

Ennek a stílusnak első beköszöntése Oradeán jó néhány év-

vel ezelőtt történt a kéttornyú református templommal szemben épült régi római katolikus kis kápolna átalakításával. Kévéssel később a Parcul Traianon levő görög katolikus szeminárium épületén estek nagyobb szabású átalakítások, új emelet húzása a régi falak fölé. S a szeminárium egész impozáns, mai uccai homlokzata már szintén ezt a Brancoveanu-stilust tükrözteti vissza. Legkomolyabb szabású alkotás volt azonban ebben a stílusban a görög katolikus püspökségnek a Pavel-uccán tavaly emelt épület-tömbje, melynek továbbépítési tervei szerint valóságos kis passzázs- és tornáctelep alakul a város közepén.

A külső városarculat átalakulásához tartozik egy-két régi magyar szobor áthelyezése s helyükbe román vonatkozású emlékművek emelése. Így került a város egyik főteréről a Szent László-szobor a római katolikus székesegyház udvarára s a színház előtt állott Szigligeti-szobor a szintén kívülebb eső Parcul Carmen Sylva fasor elé. A Szent László szobor helyére Ferdinand király, a Szigligeti szobor helyére Mária királyné bronzszobra került, — mindkettő Kara Mihály szobrászművész alkotása. A Körös-parti református templommal szemben Eminescu, a Parcul Traianon Delavrancea, a színház mögötti kis téren pedig Vulcan József mellszobrát állították fel.

A klubok és a társadalom

A régebbi oradeai magyar nemzedéknek életbiróbb része társaságbeli sikon próbálja ösztönösen egyensúlyozni magát belső magyarságának fenntartásával a románsággal való érintkezésben. Annyit mindenesetre jelentenek ez összeköttetések, hogy számtalan félreértést hárítanak el a magyarság megítélésében, különösen akkor, ha politikailag nem járnak túl sűrű fellegek.

Az egymást megértés szelleme ült diadalt tul a politikán abban a művészi teljesítményben is, amit *Gheorghe A. Petre* kollegánk mutatott fel évekkal ezelőtt az Ujságíróklub kiadásában megjelent román nyelvű *Ady-fordítás*aival.

A klubélet általában imperatív módon diktál tónust és izlést Oradean. Elsőnek ezelőtt tíz évvel az Ujságíróklub keletkezett a román-magyar társadalmi megértés égisze alatt. Utána következett az akkor még érintetlen pénzelőkelőségek Unióklubja, a magyar középosztály N. S. E. Klubja, a sportifjuság C. A. O. klubja, a zsidó társadalmi élet Fészek klubja, végül pedig az exkluzív román társaságok Crisanája.

Ha végezetül is, de nem utolsó sorban kell megemlékeznünk a város napisajtójáról. Ezidőszerint hat magyar nyelvű napilap, a „Szabadság“, „Napló“, „Estilap“, „Friss Ujság“, „Magyar Lapok“, „Néplap“ és a „Gazeta de Vest“ román napilap jelenik meg városunkban. A lapokat kitűnő ujságíró-gárda

irja, sajnos azonban a határszéli cenzurális viszonyok között ezek a tollak nem kelhetnek egyenlő versenyre a belső transzilvániai városok enyhébb légkörében dolgozó kartársaik munkásságával.

Ime, így áll nagyjában, így formálódott át főbb vázlataiban adva, tizenhét év során Oradea arculata, lélekben, külsőségeiben. Mindenesetre érdekes metamorfózis, érdekes akkor is, ha anyagi életszínvonalában a város oly sokat morzsolódott közben lefelé! Higgyünk azonban benne, hogy egy elkövetkező gazdasági prosperitás határszéli fekvése mellett is meg fogja adni e városnak azt a helyzetét többi transzilvániai várostestvérei sorában, amit Oradea megérdemel, de pillanatnyilag, mi türés tagadás benne — nagyon is nélkülöz.

Oradea közgazdasági térképe

Az impériumváltozás a határszéli városokat érintette gazdasági szempontokból a legsúlyosabban. Ezek a városok elvesztették hinterlandjuk nagyrészét s így bizony a gazdasági erők átcsoportosítása különösen az első időkben sok gondot okozott.

A legnagyobb veszteség talán éppen Oradeát érte, amely Bihormegye sűrűbben lakott alföldi területeit veszítette el, mint hinterlandot, tehát nem lehet csodálkozni azon, hogy a gazdasági válság legérzékenyebben éppen ezt a várost kezdte ki. Pedig Oradea mindig egyike volt a legélénkebb kereskedő városoknak s ez élénkségéből még ma is sokat lehet érezni dacára a helyzeti hátrányoknak. E város kereskedői csakhamar rátárláltak a helyes utra, amikor forszírozottan belekezdtek a tranzit-kereskedelem felkarolásába. Éppen ezért Oradea ma az egyik legjelentősebb városa Transzilvániának az export- és import kereskedelem szempontjából — s a termény, élőállat és a faárúk azok az exportcikkék, amelyek Oradeáról és Oradeán keresztül kerülnek ki a külföldi országokba.

Az oradeai piacot ma a konzervatív Banca Româneasca helyi fiókján kívül a *Magyar Általános Hitelbank*, a *Banca Ardeleana*, valamint a *Banca de Credit Român* fiókjai finanszírozzák, szinte kizárólagosan azóta, amióta a kisebb oradeai pénzintézetek az ismeretes debacle során elgyengültek.

E városnak a gyáripára is nagyon élénk és a sok kisebb gyári üzemek közül néhány olyan hatalmas gyáripari vállalat emelkedik ki, mint a *Moskovits Ipartelepek*, a *Dréher Haggemacher Sörgyár*, a *Phöbus Vasöntőde*, a *Rippner Csontáru gyár*, a *We-Egó* és *Carmen* cipőgyárak, az *üveggyár*, a *Laroché* és *Darvas* fatermelő vállalat és még mások.

Oradea kereskedőtársadalma, dacára a mostoha viszo-

nyoknak klasszikus rugalmassággal parirozza ki a gazdasági megrázkódtatásokat és élénk részt vesz ennek a határszéli városnak minden közgazdasági, társadalmi és kulturális megnyilatkozásában. Bizonyosság erre a rugalmasságra az oradeai jelentős vállalatok alábbi statisztikája:

PÉNZINTÉZETEK

A bank neve	Ucca
Magyar Általános Hitelbank	Piața Regina Maria
Banca Ardeleana	Piața Regina Maria
Banca de Credit Român	Bul. Regele Ferdinand
Agrár Bank	Bul. Regele Ferdinand
Dácia Bank és menetjegyiroda	Bul. Regele Ferdinand
Bihormegyei Takarékpénztár	Bul. Regele Ferdinand
Polgári Takarékpénztár	Piața Unirii
Bihori Bank és Keresk. R. T.	Str. Iosif Vulcan
Barna (Arthur) Bankháza	Piața Regina Maria
Czitrom S. bankbizom. iroda	Str. Pictorul Grigorescu

GYARAK-IPARTELEPEK

A gyár neve	Gyártási termékek
Moskovits Ipartelepek	Szesz, élesztő vegyi termékek
Rippner Örökösök R. T.	Csont és szaruárak
Padurea Negrea S. A.	Üvegárak
Celuloid S. A.	Fogkefe-árak
Dreher Hagenmacher S. A.	Sőr
Star S. A.	Keramia és téglá
Carmen S. A.	Cipő
We-Ego S. A.	Cipő
Laroche és Darvas	Fűrészáruk
Heller és Deutsch	Kalap
Klein Simon	Kalap
Phöbus S. A.	Vasöntöde és gépgyár
Szántó D. és Fia	Zephir kályha
I. T. O.	Textil
Grünwald S. A.	Redőny
Péchy József	Tükör és üvegcsiszolda
Leichner József	Szőrmefestőde
Grünstein S. és Fia	Fatermelés
Fulger S. A.	Lakatosárak
Nussbaum Béla	Fatermelés
Sonnenfeld S. A.	Nyomdai műintézet

VEZETŐ-CÉGEK

A cég neve	Az üzlet neve	Tér vagy ucca
Vaiszlovich Park Szálló	szálloda	Bul. Regele Ferdinand
Klein Vilmos	kötöttárak	Bul. Regele Ferdinand
Hollós Jenő	férfi divatárak	Bul. Regele Ferdinand
Farkas István	drogéria	Bul. Regele Ferdinand
Reichard Dezső és Fia	cipők	Bul. Regele Ferdinand

A cég neve	Az üzlet neve	Tér vagy ucca
Deutsches K. I.	üveg és porcellán	Bul. Regele Ferdinand
Hegedüs hírlapiroda	könyvek, folyóiratok	Bul. Regele Ferdinand
Norma	cipők	Bul. Regele Ferdinand
Park áruház	bazárárúk	Bul. Regele Ferdinand
Szilágyi et Co.	női divatcikkék	Bul. Regele Ferdinand
Schneider & Mihály	posztó	Bul. Regele Ferdinand
Klein Hugó	optikai és fotócikkék	Bul. Regele Ferdinand
Balogh	hal és csemege	Bul. Regele Ferdinand
Regal (Legmann Z.)	illatszertár	Bul. Regele Ferdinand
Steiner I.	férfi divatárúk	Bul. Regele Ferdinand
City (Grosz)	illatszertár	Bul. Regele Ferdinand
Hackmayer	férfi divatárúk	Bul. Regele Ferdinand
Vulcan	bórdíszműárúk	Bul. Regele Ferdinand
Vidor Manó	könyv, zenemű	Bul. Regele Ferdinand
Körösparti áruház	textilárúk	Bul. Regele Ferdinand
Schenker et Co.	szállítási vállalat	Piața Regina Maria
Hotel Astoria	szálloda és kávéház	Piața Regina Maria
Hotel Palace	szálló, kávéház és bár	Piața Regina Maria
Royal S. A.	kávéház	Piața Regina Maria
Ritz (Nagy Sándor)	illatszertár	Piața Regina Maria
Róth M. utóda	férfi divatárú	Piața Regina Maria
Havas és Grünfeld	szövet és posztó	Piața Regina Maria
Zavistlág és Vámos	termény	Str. Rimanóczy
Fodor Dezső	termény	Str. Rimanóczy
Rosenberg Emil	termény	Str. Rimanóczy
Klein Mihály	termény	Str. Rimanóczy
Wilkesz Armin	termény	Str. Rimanóczy
Weisz Ignác	termény	Str. Rimanóczy
Farina	termény	Str. Pictor Grigorescu
Weisz Testvérek	állatexport	Str. Pictor Grigorescu
Vestul	állatexport	Str. Pictor Grigorescu
Steier Dávid	termény	Str. Pictor Grigorescu
Adler és Nádor	szállítási vállalat	Str. Avram Iancu
Munk és Schönberger	fonal engros	Str. Avram Iancu
Deutsch	posztóáruház	Str. Avram Iancu
Kormos Testvérek	készbőr	Str. Avram Iancu
Janki Anton utóda	fűszer és csemege	Str. Avram Iancu
Ninon	illatszertár	Str. Avram Iancu
Berger Simon et Co.	textilárú és posztó	Str. Avram Iancu
Mercur	lakk és festék	Str. Avram Iancu
Goldstein	írógépek	Str. Avram Iancu
Róna Endre	konfekció	Piața Unirii
Székely	posztóáruház	Piața Unirii
Bébé	gyermekruhák	Piața Unirii
Kain Eszter	gyógyszertár	Piața Unirii
Lechner Adolf	konfekció	Piața Unirii
Roth Miklós	drogéria	Piața Unirii
Leitner Márton és Fial	textil	Str. N. Iorga
Grünfeld Herman	textil és posztó	Str. N. Iorga
Zauderer Dániel	posztó	Str. N. Iorga
Comertul	gyarmatárú	Str. N. Iorga
Interexim	nemzetk. import-export	Piața Mihai Viteazul
Lichtmann és László	gyarmatárú	Piața Mihai Viteazul
Coloniale A. & J. Spitz	gyarmatárú	Piața Mihai Viteazul
Dénes I.	gyarmatárú	Piața Mihai Viteazul
Papírkerek. Rt.	papír nagyban	Piața Mihai Viteazul
Stern József	vasárúk	Piața Mihai Viteazul
Balázs Árpád	sértésbizományos	Str. Alexandri

Timișoara metamorfózisa

Írta: KALOTAI GÁBOR

I.

Timisoara a mi véleményünk szerint vulkánon épült. A vulkán kráterében sokat fűtöttek azzal a tüzelőanyaggal, amit bátran nevezhetünk a nagyhatalmak ekszpanzív törekvésének. Ez az anyag gyorsan forral, a földet örökös remegésben tartja s láváját állandóan a felszínre dobja. Ilyen helyre nem jószántából, hanem csak muszájból épít az ember. A néha megbizhatatlan Budát, a mindig nyugtalankodó Transzilvániát és az idegen szomszédokat jól lehet innen sakkban tartani. Természetesen csak várépítésről lehet szó, mindig csak véreépítésről. (Az első kővárat Róbert Károly magyar király emelte, tulajdonképpen mindenki ellen, mert a pártoskodó magyaroktól éppen úgy félt, mint szomszédaitól.)

Ezen a vidéken azonban a leghatalmasabb kőfalak sem nyújthattak feltétlen biztonságot. A gyakori támadások gyakori rést ütöttek a várfalakon. A réseken állandóan új lakosság nyomult a várba, mely a régieket onnan kiszorította. A réseket betömni, vagy a várat ismét felépíteni mindig az új lakosság feladata volt.

Nagyapa tehát a legritkábban épített az unokájának, akinek napja aligha virradt a nagyapától épített falak között. Magyarok, törökök, románok, szerbek, dalmátok, görögök, zsidók, örmények, bolgárok, németek éltek már e várfalak között úgy, mint győzők, úgy mint legyőzöttek, mint várurak, mint megtűrték, vagy mint menekültek. A bizonytalan holnap, az örökös harc a mindennapi kenyér megszerzéséért és a falak karbantartására fordított állandó gond akadályozta a fejlődést. Kulturára nem csak pénz és kedv, de idő sem volt. Nem lephet meg tehát az sem senkit sem, ha a folytonos hadviselések ütközőpontjába került Timsioarának a lakossága a tizennyolcadik században számbelileg annyira lecsökkent, hogy *a bécsi udvar kénytelen volt fegyenceket telepíteni ide*. Egy Lehmann nevű utazó pedig a 19. században mint feljegyzésméltó érdekes körülményt írta be utikönyvébe azt, hogy *Timișoarának a lakói nagyon keveset olvasnak*. Szinte valami

végzetszerűség volt abban, hogy maradandó művet ezen a helyen nem lehetett alkotni. Egyenesen jellemző, hogy még attól a néhány műkincstől is megfosztotta Timisoarat 1778-ban Merczy tábornok, amelyek a legmozgalmasabb századok vérzivatarainak mindaddig ellenálltak. (Merczy, akit a történelem kitűnő embernek ismer, Timisoaranak újra magyarkézre juttatása előtt nem volt rest minden megmozditható értéket hajóra rakatni és a „fekete” szállítmányt Bécsnek irányítani. Legnagyobb bosszuságára azonban a hajó Budapest előtt a Dunán elsüllyedt.)

Mindezek után a 20-ik században egy *Telbisz* nevű magyar polgármesternek már nem lehetett oka lelkiismeretfurdalást érezni akkor, amikor arra gondolt, hogy a várat el kellene pusztítani. A lázbetegséget lehelő mocsarak, a közlekedést akadályozó hatalmas sáncok, keskeny hidak, még keskenyebb sikátorok és a vár közepén diszelgő pöcegödrök mindinkább ösztönözték arra, hogy keresztülvigye azt, ami még egy hadvezérnek sem sikerült. Lelkét nem szomorította meg az a tudat, hogy a falak nélkül a nemes viadalmakban oly gazdag történelmi mult nem ismétlődhet. Nem busult azon, hogy soha többé nem süthetnek majd az Erzsébetvárosban tűzes trónon eleven Dózsákat és sohasem lesznek albérlők a Kinizsi Pálok egy olyan városban, amelynek falai már nem tiz téglá hanem csak két téglá vastagságúak.

A csákányok hathatósabbaknak bizonyultak, mint az ágyuk. Ugy tűnt, mintha ez a polgármester szembe akart volna szállani mindazzal, ami eddig törvény volt és tabu. Várost épített. *Először* várost ezen a helyen. Csak első pillantásra látszott ez megoldhatatlan feladatnak és olyan hihetetlenül vakmerő tervnek. A lassacskán felszaporodó lakosság ugyanis nem találván hleyet a várfalakon belül, attól 500—800 ölnyi távolságban szétszórta telepedett le. Ez a sokszázölnyi üres térség, ami a vár lakosságát a kiszorult lakosságtól elválasztotta, ugyancsak Timisoara történelmi multjához tartozott. A mindenkori legmagasabb hadvezetőség ugyanis a várfalak közelében nem engedélyezett építkezést. Most azután, hogy a falak eltiűntek és a hadügyminisztériumnak nem lehetett belésszólása abba, hogy ki hova építkezzen, csak össze kellett kötni a szerteeső városrészeket és egy nagyváros konturjai bontakoztak ki előttünk.

Az a tizmillió koronás kölcsön, amit ez a hagyományt nem tisztelő polgármester külföldön felvett, elég volt ahhoz, hogy a városalapítás jól sikerüljön. Vásároltak rajta villanyt, telefont, elpusztították vele a várfalakat, behantolták vele a mocsarakat és a pöcegödröket, építettek belőle palotákat, alapítottak belőle gvárakat (legalább is a telket adták ingyen) csináltak csatornázást, gázgyárat, rengeteg magyar iskolát,

jó magyar színházat, pompás amatőr sportot, mindent, amire egy modern városnak szüksége van. Csak egyet nem tudtak csinálni: kulturát. (Iskola, színház nem érlelt gyümölcsöt). A külföldi kölcsön ereje nem tudta bepótolni a múlt hiányait.

De a prosperity, ahogyan ezt amerikaiasan szokták nevezni, azért megvolt. Kultura nélkül is. Semmisem nagyobb bizonyíték erre, minthogy két emberöltővel azelőtt Timisoara lakóinak a száma nem üttötte meg a 7000-et sem, most pedig a 100-at is meghaladta. A fejlődéssel együttjár a boldogság. Az ittélő emberek nagyon boldogok voltak. Érdekelte őket a munka és a meggazdagodás sokféle lehetősége, szerettek jólélni, nagyokat enni, még nagyobbakat inni.

II.

Amikor a világháború kitört, a történelemírónak az az érzése támadhatott, hogy a Telbisz-féle kísérlet megbukott. Rossz sejtések kizozhatták amiatt, hogy a várbaoltott város rövidesen elpusztul. Mi történik ezzel a várossal falak nélkül, ha a vulkán újra kitör?

Egyelőre csak a prosperity szűnt meg. De ez is inkább csak az építkezés terén. Timisoarán most már nemcsak katonák laktak és olyan emberek, akik az ősoktól megtanulták a vándorló és harciéletet, hanem kereskedők, iparosok és munkások. A moratórium, mely a mobilizációval egyidőben lépett érvénybe, pénzhíányt „idézett“ elő. A kereskedők betétkönyveikre a bankoktól kölcsönt vettek fel, hogy tovább folytathassák üzleteiket. Megdrágult a pénz, megdrágult az élet. A munkásság és a középosztály életviszonyai rohamosan rosszabbodtak. Zavargásoktól azonban nem kellett tartani, mert a rajvonalak éhsége a fölös emberanyagot elvonta a városból. Itt maradtak a hadiszállítók, a felmentettek, közös nevezőn: a gazdagok, a munkások közül pedig azok, akikre a timisoarai üzemekben hadianyag (katonaruha, cipő) gyártásánál feltétlenül szükség volt.

De a vég már közeledett. Ellenséget ugyan nem látott a város, régi várfalakra nem volt szükség, de az összeomlás mégis elkerülhetetlennek látszott. Hasztalan volt pénz, nem volt áru, az emberek lerongyolódtak és éheztek. Most már csak jegyekért lehetett ennivalót kapni, rosszminőségűt, azért is sorba kellett állni. Új üzletágak alakultak ki. Megszületett a csereüzlet, amikor például szövetért élelmiszert adtak és fordítva. Ennek kapcsán kifejlődött a spekulatív jellegű üzlet, mely az áruhalmozásban nyilvánult meg. A vállalkozók mindig olyan árut gyűjtöttek, amely pillanatnyilag legkönnyebben volt beszerezhető és arra spekuláltak, hogy elérkezik az az idő, amikor ez a könnyen szerzett áru erősen keresett cikk

lesz és értéke megsokszorozódik. Később kezdődött a „láncolás“, az árunak kézzől-kézre juttatása, amikor a timisoarai polgár abból élt, amit ez a továbbadás jövedelmezhetett, de ő maga az árut nem használta fel. Az elveszett háboru szimbóluma ebben a városban is, mint talán annyi másban végül is a feketeüzetlet lett, amikor minden áruhoz már csak illegális módon, csempészés révén, a hatóságok éberségének megkerülésével hamis uton, horribilis árakon lehetett hozzájutni.

III.

A háboru befejeződött. A nagy változásnak egy olyan olyan korszaka következett, amelyet a történelmi ősök bizonyára hidegvérrel és a megszokottság unott rutinjával fogadtak volna. Ez az új városi generáció azonban nélkülözvén az ősökkel való lelki és vérbeli kapcsolatokat az ismeretlenség kíváncsiságával tekintett a jövő események elé.

1918 októberében Timisoaran megalakult a Banati Néptanács. Husz igen előkelő társadalmi állású ur foglalt helyet a tanácsban, közöttük még vezető papi emberek is. Nem nagyon néztek ki forradalmároknak. Egy feltűnő jelenséget azonban mégis lehetett észlelni a tanács tagjainak az összeválogatásában. Az előkelő férfiak öt nemzeti tanácsot képviseltek. Először történt a város alapítása óta, hogy ennyire élesen választották külön a nemzetiségeket. A tanács tagjai tehát magyarok voltak, németek, szerbek, románok és cionisták.

A tanács első dolga volt a bizottságot megszervezni. Megalakult a polgárőrség. A város nyugodtan fogadta az idegen megszállás hírét. Rend várta az érkező csapatokat.

A szerbek bevonulását nagyon megbámulta Timisoara közönsége. A szerb megszálló hadsereg ugyanis valahonnan a montenegrói hegyekből jött ide s igen bizarul festett. Nem voltak katonaruhában. Ez valami más volt. Talán senkisémet tudta volna közelebbről meghatározni, hogy mi. De szemmel láthatóan tépettek és megviseltek voltak. Hátukon batyut cipeltek és kecskéket hajtottak maguk előtt. Később azonban megérkezett a hadsereg is. A kép változott. A franciák is bevonultak. Fehér generálisok vezetése alatt gyarmati feketékkel. Spahikkal. Timisoara közönségének volt mit nézni.

Ki volt ekkor a hatalom? Ezt nem lehetett pontosan tudni. A néptanács a magyar kormánynak engedelmeskedett, mellyel azonban nem volt összeköttetése. A szerbek úgy ültek benn a városban, mint akik biztosra veszik, hogy Timisoara meghódítása részükről végleges, hiszen már a háboru előtt nekik ígérték a franciák. A francia generálisok pedig

nem tagadták, hogy Timisoarából szebb gyarmati fővárost lehetne csinálni, mint Tuniszból.

A lakosság gyorsan megbarátkozott az új helyzettel. A kereskedők különösképen. Orientálódási képességben jelesek érdemeltek. Ki nem nevezett fővárosuk Belgrád lett, ahol ekkor már tucatyszámra horgonyoztak a hajók dusan megrakottan ezerféle áruval. A szerb katonaság rengeteg pénzt hozott Timisoarára. Aranyat. Gurult az arany. A francia katona is aranyban kapta a zsoldját. Volt pénz, amiből a kereskedő Belgrádba mehetett vásárolni és a kiéhezett város minden kereskedelmi cikket felszívott. Ár nem számított.

Konjunktura volt. Az emberek kezdtek megint jól élni és jóllakottságukban nem vették észre mi történik a kulisszák mögött. Itt pedig a helyzet ekkor már válságosra fordult. Hasztalan tanulgatott a lakosság szerbiül, a szerbeket ez a körülmény nem nyugtatta meg. Ekkor már híre érkezett annak, hogy Bratianu és Pasics hevesen verekednek Párisban Timisoara birtokáért.

Timisoaran sokkal több román élt már ebben az időben, mint szerb. Román és szerb társaságok között csaknem napirinden voltak az éles összeütközések és a szerbek katonáikkal a hátuk mögött fölényben érezték magukat. Nyugtalanok voltak s a néptanács uralkodásának negyedik hónapjában beállítottak a tanács fejéhez, Róth Ottó dr. kormánybiztoshoz, barátságosan tárgyalni kezdtek vele arról, hogy a várost látszólag játssza át a szerb kézre, mert ez elősegítené tervük megvalósítását a párisi tárgyalásoknál. A kormánybiztos azonban hallani sem akart a dologról.

Másnap, amikor Róth Ottó dr. besietett a hivatalába, irodájának ajtaja előtt két szuronyos szerb katona fogadta. Nem engedték többet be. A kormánybiztos a francia generálishoz szaladt segítséget kérni. Itt már mindent tudtak, azt is, hogy a kormánybiztos el akarják tenni láb alól. Egy napig a francia parancsnokságon őrizték, aztán a franciák átcsempészték a szerb övön. A kormánybiztos megmenekült. De a lakosság nem. A néptanács feloszlott. A szerbek, akik már értesültek arról, hogy timisoarai uralmuk rövidesen véget ér, a rend felbomlott, garázdálkodni kezdtek. Az embereket téli időben a nyílt utcán vetkőztették le, elvették pénzüket, értéktárgyaikat, ruháikat. Körüljárták a bankokat és azokat vagyonuk megváltására kötelezték. A bankok fizettek. Néhány nyomasztó nap következett. Párisból megérkezett a döntés híre. Timisoarát hozzácsatolják Romániához és amíg a román hadsereg bevonul, a szerbek kivonulását fedezi a franciák.

A most következő francia uralom ugyancsak bővelkedett eseményekben és érdekes epizódokban. A lakosság nem érzett aggodalmat, mert bántódása sohasem esett, eltekintve

néhány apróbb incidenstől. A városban hangulatos élet folyt, a szórakozóhelységek különösképen szombatokon és vasárnapokon zsufolásig megteltek.

IV.

Ami azután következett az nem volt azonos azzal a fogalommal, amit a nyugodt béke korszakban prosperitynek neveztünk. Ez konjunktura volt. Az árak szeszélyesen hancuroztak fel-alá és az emberek egyelőre abból éltek, hogy az áralakulások előnyeit és hátrányait kihasználni igyekeztek. A közönséget meglepte a román hatonaság eleganciája, mely ebben az időben különösen a szerb látvány után egyenesen fényüzőnek tetszett. A hivatalok vezetését mindenütt románok vették át ellenkezés nélkül. Ugy látszik, az a bizonyos interregnum, amit a néptanács, valamint a szerbek és franciák uralma jelentett, könnyen hozzászoktatta a lakosságot az új kéz tiszteletére. A román uralom, első napjaitól kezdve évenként át Timisoara vezetőszerephez jutott az összes transzilvániai és regáti városok között. Amíg annakidején Budapest nagyipara teljesen elhomályosította Timisoara iparát, most a helyzet képe merőben megváltozott. Bucurest ipari téren nem helyettesíthette Budapestet és különben is a regáti városok külföldi tartozásaik miatt még áruhoz sem tudtak jutni. Timisoarára hárult tehát a feladat az ipari termelést az új határok között irányítani. Öt esztendőn át tartott a konjunktura. Mindenki keresett, aki vállalkozott, aki vásárolt vagy eladott. Az egyének meggazdagodása hihetetlen iramban történt, az ipari fejlődés fantasztikus mérveket öltött. De az orvos mégis kétkedőleg csóválta fejét. Nem tetszett neki a szív üteme, szabálytalan ritmus, valahol baj volt: a korona átváltása lejre sem ment simán. Az emberek azt hitték, hogy 1:4 arányban történik a csere és 1:2 arányban történt a beváltás. Az összeszedett koronákért csak hónapok után utalták ki a lejt. Abban is volt valami nyugtalanító, hogy a fegyverszünet óta a lej kurzusa állandóan hanyatlott. 23-al indult Zürichben és 1923-ban már csak 3-al jegyezték. A lejnek a külföldön történt fokozatos leértékelése itt az új határokon belül csak hozzájárult a konjunktura erősítéséhez. A külföldi áru drága lett. Romániának a román áru olcsó külföldnek. A timisoarai gyárak kázánjai robbanásig feszültek. A kereskedelem viharosan virágzott. Timisoara nagy haszonnal adta el a Banat gabonáját és az állattenyésztés is neki kamatozott. Külső jele azonban alig mutatkozott a jólétnek. Egy-két ut kicsinosult, az új színház, az iparkamara felépült. Timisoara a régi békebeli eleganciával öltözködött és egyesek éjszakai tivornyákon mesebeli összegeket mulattak el. Több nem történt.

A timisoarai munkásságnak az impériumváltozást követő években jól ment a sora. Az 1920 októberében kitört általános sztrájk az itt élő munkásságot válságos helyzetbe sodorta. A szervezetet feloszlatták. Amikor újra megengedték működését, már két táborra szakadt.

A névrománosítással egyidejűleg megindult a román telepítési folyamat is. Amíg 1910-ben 7566 főre rugott a város román lakossága, az impériumváltozás utáni években ez a szám felcsökött 15.820-ra. A közel 30-30.000 magyar és német lakosság létszáma viszont ugyanebben az időben két-kétezer fővel csökkent. A nemzetiségi különbséget nem ismerő polgár békebeli típusa eltűnt és helyébe lépett a nemzeti öntudatot kihangsúlyozó ember.

Minden nemzetiség külön szervezkedett. Az államhatárlomtól természetesen a románság kapta a legtöbb támaszt. A timisoarai egykori magyar iskolák nyelve legnagyobb részt román lett. Felépült a műegyetem s Timisoarából komoly diákváros lett. A némettség támogatására összefogott a német töke, felépült a Banatia és a német iskoláztatás tért kapott s mintha kivételes jogokat élvezett volna. A magyarság ereje az átalakulás óta lényegesen megfogyatkozott. Sokan repatriáltak (különösen a közigazgatás emberei, továbbá tanárok, tanítók, stb.) Itt maradtak azok, akik már nagyon megszokták ezt a földet és magyaroknak számítottak, mert az iskola és a színház vérükbe és nyelvükbe oltotta a magyarságot. De meglepte őket a németek hirtelen elpártolása, akik az impériumváltozás előtt még jó magyar hazafiaknak vallották magukat és most a magyarsággal szemben csaknem ellenségesen viselkedtek. A másik csapás volt a cionisták ékverése a magyarok és a zsidó magyarok között és utóbbiak közül különösen a fiatalság csatlakozott le a kék-fehér zászlóhoz.

A magyar szervezkedés nehezen kapott lábra. Mintha elvesztették volna a talajt maguk alól. Jó néhány évvel az impériumváltozás után alakult meg a Magyar Párt s tiz évnek is el kellett mulni, amíg ebből komoly gazdasági és politikai organizáció lett, ami a városon kívül a megyét is magában foglalta. Ha az iskolák magyar nyelve el is némult, a magyar színház még mindig nivót tartott. De csak addig, amíg a hatóságok megengedték Magyarország felől színierőkben az utánpótlást. Kulturáról természetesen ebben az időben még kevesebbet lehetett beszélni, mint az impériumváltozás előtti korszakban. A város egyetlen magyar irodalmi társasága (Arany János Társaság) csak igen ritkán tudott a működvelői színvonal fölé melkedni és pártolói sohasem jelentettek komoly tömeget. Miután számos magyarországi sajtóorganumot nem engedtek be az országba, a helybeli lapok megerősödtek. A „Temesvári Hírlap” országos relációban elsőrendű lap-

vállalkozás lett.

A lapkonjunktura korszakában született meg a rövidéletű „Esti Llyod“, mely mögötte a fővárosi klasszist. A német lapok közül messze elől vezetett a Temeswarer Zeitung, mely a régi timisoarei polgár mentalitását legjobban tükrözte vissza. Még mindig nagy pártfogásnak örvendett a Volksblatt nevű krajcáros lap és mindjobban tért nyert a Banater Deutsche Zeitung, mely már a németiségnek hivatalos szöcsöve lett. Az újságíráson túl azonban az irodalomnak már alig jutott tere ebben a városban.

V.

1926-ban Timisoara történetében új fordulat állott be. A pénz kamata már aggasztóan magas volt és bankkörökben komoly katasztrófától tartottak. Május 7.-e döntő nap volt. Zürichben a lej 1.60-nal jegyezték. Ilyen mélypontot még nem ért el. A lej leértéktelenedésének veszélye felborulással fenyegette a város gazdasági életét. Ekkor a timisoarei bankemberek az új Románia történetében példátlanul álló lépésre határozták el magukat. Meg akartak győződni arról, hogy a lej külföldi aláértékelése csakugyan komoly alapokon nyugszik-e, vagy csak egyszerű pszichológiai jelenség, amelyet némi befolyással meg lehet változtatni. Belgrádon át telefonon felhívták Bécsbe és utasításokat adtak ottani megbizottaiknak lejt vásárlásokra. Első nap félmillió lejt, következő nap újabb kétmillió lejt vásároltak. A hatás nyomban mutatkozott. Mindjárt az első vételek hírére a lej árfolyama ugrásszerűen emelkedett. Kevéssel később a bécsi devizörök már jelenthették Timisoarának, hogy több lej nincs a piacon. A kísérlet sikerült. A lej ettől a naptól kezdve ismét felfelé haladó tendenciát mutatott. Ez pedig a timisoarei bankvezérek műve volt.

A konjunkturát azonban mintha elvágták volna. A város exteriőre éveken át mit sem változott azon túl, hogy a belvárosában felépült Európa egyik legszebb mozgóképszínháza. Új korszak kezdődött, mely az egyes nemzetiségek erőteljesebb szervezkedésének jeleit viselte magán. Összefüggött ez a gazdasági körülményekkel is, melyek már korántsem mutatkoztak olyan rózsásoknak, mint voltak a konjunktura korszakában. Előtérbe lépett tehát a nemzetiségek gazdasági megszervezése és a jótékonyosság. Felépült a Magyar Ház, ahonnan a magyar falvak gazdasági életét irányították s ahol menedékhelyet kapott minden magyar kulturintézmény. A magyar nőegylet néhány éven át nagyszerű karitatív munkát végzett. Az izraeliták aggotthona is megkezdte áldásos működését. A városszerte megnyilvánuló hatalmas jótékony munka különösképpen két asszony nevéhez fűződött, az egyik volt nebojszai Bogma Miklósné, a másik Dr. Polláczek Árminné. De nem ke-

vésbé komoly eredményeket értek el a német és román jótékonyági vezetők is. A szerbekről egyre kevesebbet lehetett hallani. Ebben az időben az itt élő olasz kolónia is megmozdult. De nem jutott messzire.

1929-ben kezdeményezés történt az irodalom meghonosítása érdekében. Egy egész csomó timisoarai könyv került a piacra, melyeknek írója néhány friss név volt. Ezek Ormos Iván, Szirmay László, Asztalos Sándor, Kalotai Gábor. A bel- és külföldi kritika sok reményre jogosított, de a timisoarai közönség közönye nem lelkesített folytatásra. Hiába, Timisoara sohasem volt fogékony az irodalom iránt. Nem tagadta meg magát akkor sem, amikor egy Ady Endre élt falai között, aki alig tudott két esztendősen itteni tartózkodása alatt maradandó művet alkotni. Nem fejlesztette ki szárnyait azoknak a fiatal tehetségeknek, akik nagy időközönként felbukkantak ebben a városban.

A magyar színház ereje hanyatlófélben volt. Komoly értéket a cluji román opera jelentett. Külföldi művészek koncertjeit látogatja ugyan a közönség, de ez a látogatás inkább a művész nevének, mint művészetének szolt. Komoly zenei életet sohasem tudott Timisoara produkálni.

A sport — az igen, az fejlődött. Természetesen profi alapon. Új egyesületek keletkeztek és a timisoarai labdarúgók országosan kitűnő nevet szereztek. Az amatőr alapokon nyugvó atlétika azonban megsemmisült.

VI.

Az 1931—32-es években újra fordult a kocka. A németországi Darmstädter Bank, majd több budapesti bank megrendülése és összeomlása után az általános bankpánik igen súlyosan éreztette hatását Timisoarán. A szó szoros értelmében tucatjával hulltak el a kisbankok és az áldozatok között volt néhány régi, jónevű nagy pénzintézet is. A bankrön következtében sok kereskedő ment tönkre és jónéhány vagyon uszott el teljesen. Az impériumváltozás óta ez volt az első komoly gazdasági pofon, amit a timisoarai vagyonok elszenvedtek és ezt hamarosan követte a második is, földrengésszerű hatásal. Ez volt a konverzió.

Az épségben maradt, vagy részben megsérült tőke rémülten keresett menekvést. A nagytőke megpróbált külföldön elhelyezkedni, a közvagyonok a legbiztonságosabbnak látták, ha építkezésben teaurálódnak. Az ezután következő négy évben az építkezési láz minden képzeletet felülmúlt. Máról-holnapra egész villanegyedek nőttek ki a földből. Új utak, hatalmas körutak létesültek. A város egységét eddig megbontó vasutvágányokat a központból eltávolították. Számos középület épi-

tésébe fogtak. A házipítés statisztikája ezekben az években nagyon kedvezően alakult. Az impériumváltozás előtt 4100 épületet számoltak össze Timisoarán, most 9300 volt. Csak kórház nem épült, ezeket helyel-közzel a magánszanatóriumok tekintélyes száma pótolta. A nagyarányu építkezés főként a kisipart lendítette fel.

Az egyes nemzetiségek ebben az időben már élesen elkülönülve éltek egymástól. A magyarság, melynek létszáma 28 ezer lehetett, elszegényedett s befelé élt. Halandóságuk elég nagy százaléku volt, de számuk nem csökkent, mert a széke-lyek ezrei vándoroltak be Transzilvânia felől. A németek hitlerista vizekre eveztek és azóta a magyarsággal még kevésbé tudtak érintkezési pontot találni, mint annak előtte. Népe-sségük azonos volt a magyarokéval. A románság feltűnően elő-retört, számszerűleg megnövekedett. Timisoaranak ekkor már 25 ezer román lakosa volt.

Az egykori gazdag osztály neves képviselői egymásután vonultak vissza. Mecenásokról az utolsó évek folyamán már nem lehetett hallani. A timisoarai iparmágnások neve a köz-életből eltűnt. A középosztály tisztviselő rétegének gazdasági ereje gyengült. A szabadpályák túltömődtek.

A munkásosztály helyzete tovább romlott. Paradoxnak tűnhet ez a megállapítás éppen abból az időből, amikor a szigoru vámvédelmi intézkedések (kontingentálás) miatt a gyár-ipar Timisoaran óriási arányokban felfejlődött. A tőke ugya-nis rájött arra, hogy az érvényben levő vámrendszer mellett bármely iparcikknek a belföldön való gyártása nagy anyagi haszonnal jár. Nyakrafőre alapítottak tehát új Iparvállalato-kat. Ezek a gyárak azonban nem voltak nagyméretűek és ál-talában kevés munkást foglalkoztattak.

Ezekben az években a kultura ügye mintha teljesen lejtő-rejutott volna. A magyar színház csaknem minden szezonját botránnnyal fejezte be. A rossz igazgatás és az utánpótlás hiá-nyában az előadások gyengék voltak. A német színház sem adott többet a jó műkedvelésnél. De itt legalább volt fegyelem és szereptanulás, amit magyar társulatoktól már nem lehetett megkapni. A kellően szubvencionált román prózai és revütár-sulatok néhány mutatós és jó előadással vendégszerepeltek. Az ugyancsak vendégszereplő cluji román opera fénye mintha elhalványult volna. A halódó zenei életet Urlătianu Radu ro-mán karmester próbálta felrázni, ami ideig-óráig sikerült is, de a kiváló talentumu művész korai tragikus halála utjába állt ennek a nemes igyekezetnek. Néhány „jöttem-láttam-győztem!” — tempóju, külföldi szintársulat, vagy hangver-senyművész tiszavirágyszerű megjelenése akarta igazolni a színházépület szükségességét. 1934-ben az akkor megalakult Ujságíróklub vállalt kulturszerepet és működésének teljes el-

ső évében valóban szép eredményeket ért el. Az irodalmi élet teljesen elszűrült. Néhány fiatal név jelentkezett új könyvekkel: Aszódy János, ifjabb Kubán Endre, Herczka István, Simonis Henrik. Itt telepedett meg közben Markovics Rodion is, akinek jelenlétét egyetlen új könyv jelezte.

A banati román irodalmi kezdeményezés kiinduló pontja Timisoara lett. Mardan Dionisie megalakította „A könyv oltára” (Altarul cartii) című irodalmi egyesületet, amely az alapítón kívül néhány jelentős fiatal román tehetséggel ismerkedtetette meg a közönséget. Miu Lerca Constantin, ifj. Cosma Aurel népirodalmi folyóirat kiadására vállalkozott.

A sajtóállapotok kétségbeejtők voltak. Hivatalosan több, mint száz lap megjelenését tartották nyilván ebben az időben Timisoarán. Feltűnő módon elhatalmasodott a revolver-sajtó. Különböző pályákon munkanélküliekké vált egyének sereglettek az újságíráshoz és a toll szabadságával rendszeresen visszaéltek. A nagy lapok üzletét az egylejes lapok megjelenése rontotta. A magyar sajtó minden tekintetben erősen visszahanyatlott. A német lapok közül előtérbe került a hitlerista Extrapost. Annak ellenére, hogy a timisoarai román újságíró-társadalom számban erősen gyarapodott, a helyi román sajtó lapjai nagy példányszámmal nem tudtak elérni. A román közönség továbbra is a bucaresti lapokat olvasta.

VII.

1936. A jelen. Mintha újra fordulóponthoz jelezne ennek a városnak az életében. A gazdasági világot áthatja a politika. Románia a románoké! — ez a jelszó és komoly lépések történnek abban az irányban, hogy a jelszó vérré váljon. Ugy a köz, mint a magánvállalatoknál egyaránt előtérbe kerül a román nemzetiségű elem a kisebbséggel szemben. A nemzetiségi különválasztás tehát élesebb konturokat kap, mint valaha. A névelemzés jó eszköz lesz. (Néhány magyar iskola a végét járja). A románság egyöntetűen jobbra tolódik.

A népességi kérdésben a statisztikusok között véleménykülönbség merült fel. Az egyik szerint Timisoarának 120.000 lakosa van, a másik szerint 96.000. Bármelyik szám legyen igaz, a város csak szegény emberekkel szaporodott.

A községi választásokra 4.500 magyar szavazatot, 3500 németet, 1500 zsidót, 1500 munkást (szoc. demet és népfrontit), 1000 román szavazatot és néhány ezer nem szavazót várnak.

A város élete nyugodt. Közbiztonsága nagyon jó. A politikai mozgólódásokat féken tartják, a baloldalt különösen. A vállalkozási kedv a minimumra csökkent, a tehetősebbek jó

módban ugyan, de nagyon óvatosan élnek. A szegényebb közép- és munkásosztály helyzete nem enyhült.

Kulturális tekintetben nincs semmi mondanivaló. Ez az év nem produkál. A sajtóviszonyok a körülmények hatása alatt tovább gyengülnek, a helyi irodalom szünetel, a zene hallgat, a helyi festők, szobrászok idegenbe költöztek, vagy más pályára mentek. Itt-ott folyik valami csendes műhelymunka, de napfényre még nem jutott.

A sportban esemény: két nagy békebeli egyesület összeroppanása. Vérátömlesztési kísérleteket hajtanak rajtuk végre. Másik két összeroppanó egyesülettel fuzionálatják őket. Ezzel szemben egy új sportág diadalmaskodik. Az evezés. (Ezen a címen szaporodnak a klubházak és a pártoló tagok olcsó nyaraláshoz jutnak.)

Timisoara mai magatartása és elképzelése a jövőről féltékeny és bizonytalan. Az átalakulás szokatlansága okozza ezt, vagy pedig az új város első élnipróbálkozása a falak nélkül? Ez az esztendő talán már erre is feleletet ad.

Timisoara közgazdasági térképe

A Banat fővárosa néven emlegetett Timisoara közgazdasági tekintetben országrészünkben a legelső helyen áll. Ez a nagykiterjedésű város az impériumváltozás után gyors tempóban ragadja magához a tranzit forgalom irányítását, másrészt új, tekintélyes ipari üzemek létesítésével a gyár- és ipar hatalmas lendületű kiépítését, amiután nem lehet csodálkozni azon, hogy Timisoara ma egész Románia legnagyobb gyárvárosa.

Dacára a konjunkturális fellendülésnek a gazdasági válság egy ízben a timisoarai piacot is erősen kikezdte s egy más után omlottak össze régi konzervatív intézetek és hazárdabb mentalitású új bankok. A debacel igen veszélyes mérveket mutatott, amikor a *Banca Nationala* összefogva a *Magyar Általános Hitelbankkal* és az ugyancsak budapesti megfinanszírozású *Leszámitolóbankkal*, gátat épített a rönn egyre veszélyesebb hullámainak terjedése ellen s az átvészelt piacon új vitalitással indult meg a termelő élet.

Hosszadalmas volna részletezni Timisoara gyárparának munkáját, csupán annyit tartunk fontosnak megemlíteni, hogy a bankösszeomlások miatt néhány iparvállalat is válságba jutott, de a veszély múltával a legtöbb ipari üzem a reorganizáció útjára lépett.

Kereskedelmi tekintetben Timisoara szintén az első helyen áll, mert különösen a terményexport forszírozása, va-

lamint a tekintélyes textil lerakatok révén a kereskedelem-
ben is éppen Timisoara vezet.

Hozzávetőlegesen az alábbi statisztikával némi vázlatot
rajzolhatunk Timisoara vezető vállalatairól, megjegyezve,
hogy ez a lista egyáltalán nem teljes, mert hiszen, ha az ösz-
szes számottevő vállalatokat fel akarnók sorolni, úgy nagyon
igénybe venné a statisztika e könyv terjedelmét.

PENZINTÉZETEK

Magyar Általános Hitelbank	központi kirendeltség
Leszámitoló Bank	központ
Banca Ardeleana	fiók
Timisoarai Bank és Keresk. Rt.	központ
Banca de Credit Român	fiók
Societate Bancară Română	fiók

GYARAK-IPARTELEPEK

Gyapjulpár R. T.	posztó, szövet és textil
Dura üzemek	elektrotechnikai cikkek
Egyes. Lakk és Festékgár	lakk és festék
Margina-Resița R. T.	falepárolás
Gea-Krayer R. T.	vegyiszerek, drog cikkek
Első Timisoarai Szeszgyár	szesz és vegyitermékek
Prochaska Ede Flai	Bega malom
Timisoarai Sörgyár	sör
FILT S. A.	cipő
Első Banati Keztyűgyár	keztü, bórdiszmű

VEZETŐ-CÉGEK

Dornhelm Jenő S. A.	textil-engros
Kern et Co. Kontinental	vas-engros
Silesia (Ascher Testvérek)	textil-engros
Buhusi lerakat	posztó-, szövet-engros
Transylvania	textil-engros
Amann keresk. R. T.	textil-engros
Häring Gusztáv fia	fonal, pamut-engros
Weisz Vilmos (Centrăla Lănei)	textil, csipke
Népáruház	textil
Gerő	cipő
Moravetz	könyv és zenemű
Székely Márton	kendő és textil lerakat
Albala Izsó	zsák, zsineg, ponyva

Arad metamorfózisa

Irta: KÁROLY SÁNDOR

Arad az impériumváltozás előtt, vagy amint a régi emberek visszaemlékezni szoktak, a békeidőkben sem volt színmagyar város. Nem volt magyar olyan értelemben, mint Debrecen, Kecskemét, Szeged, Pécs, Miskolc, vagy más vidéki város. Románok éltek itt, németek, meg szerbek és természetesen zsidók, akik azonban akkor magyaroknak vallották magukat. Különösképpen nemzetiségi vagy vallási surlódások elkerülték a Marosnak ezt a vidékét. Az emberek nem törődtek ilyesmivel, *nem is gondoltak arra, hogy származás vagy nyelv határvonal lehet emberek között*, azután Arad mindig lusta, tunya, kényelmes város is volt, ahol lassu gondolkodásu derék polgárok éltek, akik szándékosan távoltartották maguktól a nagy szenvedélyeket. Az „*Arad marad*” meghatározás nemcsak kényszerű rim, van ebben valami igazság is. Arad gazdag gabonatermő vidék központja volt, a régi Magyarország egyik legelőcsőbb városának számított, mindenki megélt, munkanélküliség, szegénység, nyomorúság, pénztelenség, mind ismeretlen fogalom volt. Senki nem kívánta a tempót, a nagyvonalúságot, a lüktetést, itt az emberek nem akartak és nem mertek. Színházba, meg moziba jártak, nagy korsó söröket és teli pohár borokat ittak, támogattak kulturát, irodalmat, művészetet, de nem siettek semmi kezdeményezéssel. Kellemesen, mondhatni kiegyensúlyozottan éltek és szépen elmaradtak a városok fejlődési versenyében. Ezt a „paradicsomi” állapotot egyszerre felforgatta a háború, majd a forradalom és végül a nagy változás.

Nyugodtan folyt az élet

Különösebben azért nem rázta meg Aradot az 1914-től 1920-ig tartó végzetes hat esztendő. *A város változatlanul lustálkodott, csak mozdulatlansága és tunyasága nem volt olyan zavartalan, mint azelőtt.* A háboru alatt itt nem éheztek annyit az emberek, mint más helyen, mert minden házban akadt elrejtve nullás liszt, sőt még a dohányosok sem szenvedtek, mert a szomszédos falvakból mindig hoztak be

elég fináncnemlátta dohányt a termelők. A forradalom zivartara sem tarolt le emberi sorsokat vagy alkotásokat. Az emberek lelkesedtek Károlyi Mihályért, beléptek a Nemzeti Tanácsba, örültek, vitatkoztak, de a délutáni alsós vagy dominópartit el nem mulasztották és ha esett az eső, hazaszaladtak, mert kedvezőtlen időben nem jó forradalmat játszani, az ember könnyen meghülhet. *Vörös uralom itt nem volt, senkit agyon nem lőttek, senkit ki nem raboltak, a népgyűlésekre elmentek, meghallgatták a szenvedélyes szónoklatokat, azután siettek ebédelni, nehogy kihűljön a leves.* Hasonlóképpen ismeretlen volt a vörös forradalmat követő fehér terror is. Amikor a román hadsereg 1919 májusában bevonult és átvette a várost megszállva tartó francia csapatoktól az uralmat, ez a történelmi aktus olyan simán ment, mintha nem is egy nagymultu város sorsáról lett volna szó. A várost átadó francia tábornok három rövid mondatot mondott, a várost átvevő román ezredes ugyanannyival válaszolt. Azután tisztelegtek, az egyik katonaság jobbra, a másik balra ment. A városháza tornyáról bevonták a piros-fehér-zöld magyar és piros-fehér-kék francia zászlót és felhúzták helyébe a kék-sárga-piros román trikolor. Ennyi volt az egész. Dr. ifj. *Varjassy Lajos* egykori iparkamarai főtitkár, aki nemrég hunyt el Londonban, mint kormánybiztos-főispán otthagyta a megyeházát és átadta helyét dr. *Marsieu Justin* aradi ügyvédnek, az első prefektusnak, hasonlóképpen dr. *Sárkány Ferenc* az utolsó magyar polgármester átadta a városházát dr. *Robu János*nak, az első román polgármesternek. Mindez hallatlanul simán ment. Aláírtak néhány jegyzőkönyvet, elmondottak pár frázist, kézfogás, udvariaskodás és — befejeződött a város birtokba vétele. Persze, sok szemből kihullott a könny, sok lélek vérzett és sok mellből kiszakadt a fájó sóhajtás. De azután minden elcsendesedett.

Nincsenek nagy vágyak és akarások

Azóta tizenhét év mult el és aki tárgyilagosan figyeli a város életét, két ténnyt állapíthat meg:

1. *Arad keveset változott.*
2. *Arad még mindig marad.*

Az impérium ávételtől számított tizenkét évig nem történt semmi. Egyik uralom váltotta a másikat, de a liberálisok ugyanígy nem vettek semmit a városért, mint a nemzeti-parasztpártiak, néppártiak, vagy Iorga-pártiak. Azóta is változatlanul alszunk és sorvadunk. Az elmúlt idő alatt itt is eltűntek mindent, ami a régi magyar uralomra emlékeztetett, új uccatáblákat szegeztek a házak falára, román feliratok kerültek a magyar mellé az üzletportálokba, ledöntötték a gyönyörű szabadság-szobrot és a Kossuth-szobrot, de ez más v

rosban is így volt. A polgármesterek sokat és szépen beszéltek, a régi tradíciókhoz híven nagy korsó söröket ittak és a lakosság szerette őket, mert udvarias és rokonszenves emberek voltak. *Közben maradt minden a régiben és a szomszéd Timisoara nagyvárossá növekedett.* A belvárosban aránylag tűrhető az aszfalt, a külvárosban azonban ugyanolyan fenekestlen a sár, mint harminc év előtt, új vágóhídról és vásárcsarnokról most is beszélnek, akárcsak a békeidőben és ugyanúgy nem csinálják meg, mint a békeidőben. Egy agilis polgármester volt a városnak, dr. *Lutai Cornél*, akinek voltak gondolatai és volt energiája is, de a politika fordulása elszólitotta a városházáról, mielőtt programját megvalósíthatta volna. Neki köszönhetjük az állomáshoz vezető sugárutat, a mozik városi kezelésbe vételét, a város parkirozását és azt a sok merész tervet, ami ott porosodik az íróasztalfiókokban. Dr. *Botioc Elek* polgármester kicsit modernizálta a strandfürdőt és dr. *Cotoiu Romulus* jelenlegi polgármester adott új autobuszokat. Viszont elvitték Timisoarára a vasutigazgatóságot, elviszik Brasovba az Astra-gyárat, a kereskedelem pang és a gyáripár visszafejlődik. Középitkezést egyik polgármester sem hozott és az *Arad—Timisoara és Arad—Oradea* közötti országút változatlanul rossz, a sofőrök mielőtt elindulnak, végrendeletet készítenek. Előnyére szolgál azonban Aradnak, hogy a munkanélküliség itt nem olyan katasztrofális, mint más városban és talán kevesebb a nyomorgó is, mint egyebütt, azonkívül a megélhetés harmincszázalékkal olcsóbb, mint a szomszédos Timisoarán vagy a távolabbi Clujon. Hozzá tartozik a város újabbkori történetéhez, hogy a *liberális kormány uralomra jutása óta erőteljesebb iramban folyik a romanizálási törekvés.* Minden hatóság megkapta felülről a parancsot: románosítani. Azonban nagy eredmények nincsenek. Ez nem a hivatalnokok tehetetlenségén, vagy jóindulatán múlik, hanem azon, hogy a nem román lakosságot lehetetlen eltüntetni. Magyarok, németek, szerbek és zsidók nem akarnak románokká válni, ezek meg akarnak maradni annak, aminek születtek. *És miután olyan törvény nincsen, amely a nemzetiséget és vallást hivatalból megváltoztatná, meg is maradnak magyarnak, németnek, szerbnek és zsidónak.* Persze az iskolákban itt is keresik az „origina etnica“-t, a kávéházakban és éttermekben cigány és jazz több román, mint magyar dalt köteles játszani, a mozikban csak román feliratu filmeket pergetnek, a hivatalokban főként az állam nyelvén beszélnek, statisztika is van, hogy a város lakosságának többsége román, de mindez nem formálta át a várost. Arad ma is változatlanul vegyes lakosságú, de azt be kell vallani, hogy a román lakosság száma megnövekedett, mert tömegesen jöttek be vidékről és sok hivatalnokot helyeztek ide,

viszont az impériumváltozás után több ezer magyar repatciált Magyarországra és ezek helyébe nem jöttek új magyarok. Arad csendesesen, zavarvtalanul lustálkodik és idegen indulatok, szenvedélyek, nyugtalanságok, vágyak, forróságok, akarások Északról, Délről, Nyugatról és Keletről csak olyan kismértékben szivárognak be, hogy nem kavarhatják meg a nagy semmittevést.

Művészeti éeren nagy hanyatlás

Valami volt azért ebben a városban, ami vidéki viszonylatokon túl fejlett volt és ma már nincsen meg, illetve megvan, de nagyon elsovadt. Ez a valami a művészet. Arad mindig büszkélkedett nagyszerű színházával, elsőrangú zenei életével és kitűnő képzőművészetével. *Volt idő, amikor próza vagy operett huszonöt-harminc előadást ért el, mindig telt házak mellett és az igazgató külön opera-társulatot is tartott, mert a közönség ezü kívánta.* Régi aradiak még emlékeznek Faust, Tosca, Álarcosbál, Traviata, Trubadur, Aida, Zsidónő, Bohémek, Pillangó kisasszony, Parasztszeccsület és Ba'azzók csodálatos előadásaira. *Akármiyen hihetetlenül is hangzik, de a szezon tizenegy hónapos volt és nyáron minden színész fürdőre utazott pihenni.* A Filharmonia Egyesületnek nyolcvantagu zenekara volt és olyan hangversenyeket rendezett a Kulturpalotában, hogy más városokból jöttek ide a komoly muzsika rajongói. Egyidőben tizenhárom festőművész és szobrász élt Aradon és mindegyik jól élt, mert képvásárlókban nem volt hiány és a tárlatok mindig jó eredménnyel zártak. Mindez a Tegnapé, most a színház kong az ürességtől és a színészek husz lejes problémákkal viaskodnak. Hogy ki ennek az oka, azt nehéz lenne megállapítani. A színigazgatók a közönségre hártják a felelősséget, a közönség pedig a színigazgatókra. A színigazgatók azt mondják, hogy jobb előadásokat adnának, ha a publikum jönne, a publikum viszont azt mondja, hogy jönne, ha jobb előadásokat kapna. És a színház sorvad, évről-évre jobban sorvad. *Ma a szezon csak négy hónapos, a színvonal sokszor alatta marad annak is, amit jóindulattal vidékinek nevezünk,* színészgárda, zenekar, műszaki személyzet, kicsiny, nagyon kicsiny. Hogy ki a hibás? Ne kutasuk... De ha a színigazgatók ítélőszéket tartanának önmaguk felett, mindnyájan találnának valamit, amit nem a javukra írhatnának. Jelenleg Kozma Hugó és Inke Rezső igazgatók harcolnak a közönség közönyével és várják a csodát, ami azonban előreláthatóan nem jön el. A zenei élet is hanyatlik. A Filharmónia Egyesület évek óta képtelen egy koncertet adni, mert nincsenek pártoló tagjai, nincsen, aki lelkesedjék a komoly muzsikáért. A képzőművészek úgy elkerülik a várost, mintha itt járvány dühöngene. Évenként egy-egy

vállalkozószellemű művész kiállítja munkáit a Kulturpalotában, de legfeljebb annyit keres, hogy megtérülnek a költségei, sokszor még az sem sikerül. Művészi téren Arad szomorú hanyatlást mutat.

Szó és betű megtartotta régi helyét

Irodalomról és hírlapirodalomról már jobbat lehet írni. A napisajtó erős és bár a cenzura itt sem szégyenkezik, azért az aradi ujságok mégis állják a kisebbségi harcot és tartják a nivót. Az aradi sajtó még békeidőben alapozta meg hírnévét és ez azóta sem halványodott el. Az *Erdélyi Hírlap* nevéből az „Erdélyi“ szót lefaragta a nagy romanizálási hullám, de a lap szelleme ereje, olvasottsága és lendülete a régi. Az *Aradi Közlöny* nevét nem kellett megváltoztatni, mert Arad románul is Arad marad és a lap továbbra is előkelő helyen áll a transzilvániai zsurnalisztikában. A *Reggel* bár kisebb terjedelmű, de jól szerkesztett ujság volt, a *Friss Ujság* és *Aradi Ujság* bulvárlapok. Aradon öt magyar és két román napilap jelenik meg, amiből megint csak az tűnik ki, az elrománosítás más elméletben és más gyakorlatban. A lakosság népesedési számarányát mindig a sajtó tükrözi vissza a leghevebben. A hetilapok számát nehéz lenne pontosan megállapítani, mert átlag minden hónapban születik és meghal egy-egy lap, vállalkozó szellemű emberek szívesen gründolnak ujságokat és nem lesznek öngyilkosok, ha az alapítás nem sikerül. Az aradi közönség minden időben megkövetelte a jól szerkesztett és tartalmas ujságokat és eredményként könyvelhetjük el, hogy a lapok tartalmában, példányszámában és szeltemben nem fejlődtek vissza a nagy elszegényedésben, hanem megtartották régi pozíciójukat. Irodalmi élet, olyan értelemben, mint mondjuk Clujon, itt nincsen. Arad nem irodalmi centrum. Sohasem is volt. Irodalompártoló mágnes-mecénások nem születtek ezen a vidéken. A *Kölcsey Egyesület*, ez az ötven esztendő közművelődési egyesület az egyetlen érték. Ezt sikerült átmentenünk a multból. A *Kölcsey Egyesület* szépen dolgozik, már amilyen szépen ma kisebbségi intézmény dolgozhatik. Páratlanul lelkes és tisztaszándéku emberek vezetik, *Fischer Aladár* gimnáziumi igazgató elnök és az öreg *Szöllősi István* főtítkár olyan emberek, akikre büszkék vagyunk. És itt él két országhatáron túl is ismert jónévű író. Az egyik *Szántó György*, a másik ennek a cikknek az írója, aki nem akar szerénykedni, mert ha ezt tenné, ugy kénytelen lenne letagadni tizenöt esztendő munkásságát. *Szántó György* és *Károly Sándor* nevét regények, szindarabok és novellák jelzik. Tehetséges költő *Balla Károly* is, aki nemzetközi irodalmi pályázaton díjat nyert és remélhetőleg fog még nyerni. Irjuk ide még azt is, hogy *Aradon az emberek olvas-*

nak. A betű szívesen látott vendég a városban. Ezen a téren talán nincsen baj és ha jól megvizsgáljuk a helyzetet, még fejlődést is látunk.

Társadalmi élet, ami nincsen és mégis van...

A társadalmi élet klubokban és kávéházakban zajlik, bár a „zajlik” meghatározás kissé tulzás. 1920-tól 1936-ig a kávéházi élet teljesen visszafejlődött, a klubélet pedig nagyot lendült. Tizenhat évvel ezelőtt még élt és látogatott volt a *Városi-kávéház, Fehér-Kereszt, Központi, Hungária, Vadász-kürt*, ezek mind elsőrangú, nagyvárosi színvonalu helyiségek, mellettük egy csomó másod és harmadrangú lokál is. Valamikor Aradot a kávéházak városának nevezték. Mindenkinek volt törzskávéháza és törzssasztala. Klub csupán egy működött: az öreg Lloyd. Kereskedők, vállalkozók, általában a vagyonosabb emberek találkozóhelye. Elegáns éttermekben sem volt hiány, az ember kedvére válogathatott bennük. Azután jött a nagy dekonjunktura és a kávéházak sorra bezártak. Megszűnt a Fehér Kereszt, amelynek helyén ma porcellán és díszműáru üzlet van, a nagyműltu Központi falai között a Banca Ardeleana dolgozik, a Hungária is kimúlt, itt ma a villamosművek városi irodája van. A *Vadászkürt* és a *Városi kávéház* még létezik és megnyílt a *Dácia* is, ujabban pedig a *Boulevarddal* gazdagodott a kávéházak száma. A másod- és harmadrendű helyiségeket teljesen elfujta az idő. Ilyen nincsen Aradon. Az egykori hírhedt külvárosi lokálok helyén ma trafikok, szatírcsüzetek, vagy kis bodegák szerénykednek. És megcsappant az emberek kedve is kávéházba járni. Mindenki otthon ül a rádió mellett, körömi és bridzs társaságok alakulnak a magánlakásokban, ugylátszik nem hiányzik a kávéházi levegő, a füst meg a törzssasztal varázsa. *Éttermekben különösen szegények vagyunk, nehezen is érthető meg, hogy egy nyolcvanezer lakosú város megelégedjék két elsőrangú éttermmel.* Klubok viszont vannak. Az öreg Lloyd még mindig dominál és mellette ott van, mint társaskör a *Mures evezős-egyesület* szép székháza exkluzív klubjával, a *Hajós evezős egyesület* fejlett klubéletével, a *Hellas* sportgyesület, amelynek szintén van klubja, továbbá az *Aradi Atlétikai Club* és az *Aradi Munkás Testező Egyesület* klubja, működik a *Román Kaszinó* és *Cercul Militar*, ami szintén zártkörű helyiség, van még klubja az *Aradi Torna Egyesületnek* és a nemzeti alapon álló zsidó ifjúságnak. És mindegyik klubban römiznek, dominóznak, szórakoznak, nem is csoda, hogy a kávéházak konganak az ürességtől és csak szombaton este van bennük némi élet. A kisebbségi újságírók kétszer is kísérleteztek klubalapítással, mind a kétszer előkelő és elegáns klubot csináltak, — de sikertelenül. Nem tartozik ide, hogy a két klubot miért

kellett bezárni, elég annyi, hogy *nem az újságírók voltak az okai. A hatóság érthetetlen okból nem nézte soha jó szemmel az újságírók vállalkozását.* A tiszavirágéletű kártyatörvény idején itt is dolgozott néhány zug-klub, amelyek gyorsan és szakavatottan húzták ki a pénzt a zsebekből. Szerencsére ezek a barlangok megszűntek és nem veszélyeztetik többé a kisegyzisztenciákat. A klubokhoz hasonlóan nagyot fejlődött az egyesületi élet is. Rengeteg egyesület van, közöttük nagy számban a különböző felekezetek hitbuzgalmi egyesületei, sok taggal. Ezek csendben, de eredményesen munkálkodnak a maruk posztján. Végső eredményképpen megállapítható, hogy az emberek otthonülők lettek, nem nagyon vágyakoznak a társasélet után, nem utálják egymást különösképpen, de nem is rajonganak egymásért. Magyar-román kulturközeledés nincsen, de kiélezett viszony sincsen, a lakosság közömbös és alszik.

A nagy hanyatlás

A közgazdasági, ipari és kereskedelmi élet szánalmas. Ezen a téren ez a város ijesztő módon elmaradt. És itt a szenvedő fél a kisebbség, mert a nagy sorvadás az ő bőrére megy. Amikor a román állam kiterjesztette Aradra az impériumot, a következő kisebbségi bankok működtek: *Aradi Első Takarékpénztár, Aradmegyei Takarékpénztár, Általános Takarékpénztár, Központi Takarékpénztár, Aradi Ipar és Népbank, Arad-Csanádi Gazdasági Takarékpénztár, Egyesült Bank, Aradi Kereskedők Takaréka és Hitelszövetkezete, Iparosok Hitelszövetkezete, Aradi Polgári Takarékpénztár, Aradi Közgazdasági Bank* és erős intézet volt a *Victoria* román bank. És mindegyik megélt. Kliens volt bőven, a bankok örültek, ha kihelyezhették a pénzt, vagy vállalatokat finanszírozhattak. És ma? Négy aradi kisebbségi intézet működik csak: az *Általános Takaréka*, a *Megyei Takaréka*, az *Iparosok Hitelszövetkezete*, amely nagy intézetté növekedett és a *Csanádi Takaréka*, amelyet a konverzió megnyomoritott. A többi felszámolt, csődbekerült, egybeolvadt vagy megszűnt. A nagy-multu Aradi Első Takarékból lett *Bancara Româna* és a *Polgári Takaréka* átváltozott *Bánáti Bankegyesületté* s a részvénytöbbség német-sváb kezekbe került. A *Victoria* többszöri szanalási kísérlet következtében igyekszik újból életképessé lenni. Viszont fiókot nyitott itt a *Banca Ardeleana* és *Banca Romaneasca*. Ahol nincsen sok bank, ott nem is lehet eleven az üzleti élet. Az ipar vegetál, az egykor európai híré aradi butoripar lassan haldoklik és az asztalosok sorra adják vissza iparendélyüket. Új gyár, számottevő nagyobb alapítás tizenhat év alatt csak a *Cukorgyár*, az *Aradi Textilipar*, amely másfél évtized alatt Románia leg-

nagyobb textilgyárává növekedett és több ezer munkást foglalkoztat. Kisebb üzemek vannak bőven, jelentősebb közülük a *Teba textilüzem*, amely egészséges vállalat, ez is az újabb alapítások közé tartozik. Az Astra-gyár Brasovba költözik, a *Patria* fűreszüzem beszüntette a működését, a *Neumann-gyár* szeszosztálya sem dolgozik. És a Hegyalja híres bortermő vidék népe kétségbeesetten siránkozik, mert nincsen export és képtelenek eladni a bort. *Kereskedelem és ipar stagnál, mindenki panaszkodik, mindenki általános üzlettelenségről, depresszióról beszél, viszont az adóhivatal nincsen tekinthetetlen a város sorvadására és a régi élánál hajtja be az adót.* Hogy mi az oka a közgazdasági élet elhalkulásának, azt nehéz lenne megállapítani. Sokan a kormányt okolják, mert Aradot, mint határszéli várost, szándékosan nem fejleszti. Mások azt mondják, hogy az impériumváltozással Arad elvesztette Csanád, Csongrád és Békés megyéket, mint hinterlandokat és a megmaradt területek nem táplálhatják a várost, mivel Bihormegye orientációja Oradea, Hunedoare pedig a nagy vasuti távolság miatt nem szerezheti be szükségleteit Aradról. Sulyosbitja a helyzetet Timisoara közelsége. Ez a világvárosi arányokban fejlődő nagy város ma már egy egész országrész székhelye és nyomja, kegyetlenül nyomja a tőle ötven kilométerre fekvő Aradot. Az általános tespedést hiven tükrözi vissza az építkezés. *Timisoarán egy év alatt több házat építenek, mint Aradon tizenhat év alatt építettek.* Középítkezés nálunk nem volt, az első nagyobb munka hosszú idő után a repülőtér, ami négy és filmillióba kerül, a magánépítkezés pedig minimális. Jobbára szerény villákat építenek, az emeletes új bérházakat egy kézen meg lehet számolni. Az utóbbi időben megindult az „Aradért” mozgalom azzal a ki-mondott céllal, hogy rázzák fel ezt az álmos várost. Szenátorok, képviselők, bankemberek, ipari és kereskedelmi nagyságok álltak a mozgalom élére és elhatározták, hogy — majd határozni fognak. Szó volt arról, hogy küldöttségeket menesz-tenek a miniszterekhez és megkérik, hogy ezek tegyenek valamit a városért, de a tervezgetésen túl nem jutottak. *Min-den maradt a régiben.*

Arad, még mindig marad!

Lezárva az elmúlt tizenhat év mérlegét, nyíltan és álsze-mérem nélkül, de leplezetlen szégyenkezéssel bevallhatjuk, hogy elmaradtunk. A természetes fejlődés követelménye lett volna, hogy a város lakossága túlhaladja a százezer lélekszá-mot, villamosvasut épült volna, erőteljes ipar és kereskede-lem fejlődik ki, Clujhoz, Timisoarához és Brasovhoz hason-lóan itt is megindul a városrendezés és új épületek mutatják az élniakarását. A természetes fejlődés azonban nem követke-

zett be. 1920-tól 1936-ig alig történt valami. Keveset, szinte alig láthatóan keveset változott meg a város külső képe. A belső kép amit az idegen nem láthat, keserű, fájdalmas. *Alszunk. Körülöttünk minden zug, forr, szenvedélyek és indulatok robbannak ki, csákányok és kalapácsok énekelnek új indulót, beton és acél kettős testvérisége mutat új irányt és mi süketen, kábán, tehetetlenül és érthetetlenül állunk a nagy forgás mellett.*

Arad, még mindig marad.

Arad közgazdasági térképe

Amint már más helyütt is említettük, a határszéli városok a Hinterland csökkenése miatt sokat vesztek a piaci jelentőség tekintetében s így bizony Arad is sok válságot élt már át. E határszéli város kereskedelme mindig lendületes volt, mert sohasem hiányzott a vállalkozási kedv, ám a finanszírozó bankok közül éppen ebben a városban hullott el a legtöbb. A magyarságot legsúlyosabban érintette az Aradi Ipar és Népbank összeomlása, de súlyos veszteség volt az Aradi Első Takarékpénztár bukása, valamint az Egyesült Bank csufos csődje is.

Már az ipar terén nem mutat ilyen szomorú képet Arad közgazdasági horoszkópja, mert hiszen hatalmas ipartelepei országszerte bevezették gyártott cikkeiket. A leghatalmasabb ilyen üzem az *Aradi Textilipar*, amely talán egész Romániának legnagyobb textilgyártó üzeme. Ez a hatalmas ipartelep éppenugy, mint a nagy malom, szesz és élesztőgyár a báró *Neumann* testvérek érdekeltségébe tartozik. Számottevő ipari vállalkozás Aradon a *Polycrom*, valamint az *Azuro* vegyszeri gyár is, a *Zwack* és *Flóra* likörgyár, a *Teba* textilgyár és a nagyszámu konfekciós üzem. A hatalmas *Astra* vagongyár a közeljövőben átköltözik Brasovba, a *Patria* fűrészüzem nem dolgozik.

A pénzpiac nagy megrázkódtatásai után is maradtak stabil pénzintézetek Aradon, amelyek teljesen ki tudják elégíteni az aradi piac pénzszükségletét. Bár a kereskedelem az utóbbi időkben sokat veszített rugalmasságából, mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a mostoha viszonyok dacára is elég mozgalmas Arad piaci élete.

Íme, egy kis statisztika az aradi piac jelenlegi állapotáról:

BIZTOSÍTÓ-INTÉZETEK

Banca Ardeleana S. A. R.	fiók
Aradmegyei Takarékpénztár	központ
Aradi Alt. Takarékpénztár	központ
Societate Bancara Româna	fiók
Aradcenadi Takarékpénztár	központ
Agronomul (Gazdák) Bizt. Int.	központ

GYARAK-IPARTELEPEK

Aradi Textilipar R. T.	textil
Neumann Testvérek R. T.	malom, szesz, élesztő
Zwack Likörgyár	likőr
Flora Gyár (Lichtwitz & Cie.)	likőr, rum
Stiaszny József R. T.	kaptafa
Grundmann R. T.	lakat, zár, szerszámok
Polyerom R. T.	festék
Teba R. T.	textil
Azurol R. T.	vegyiszerek
Uzinele Technice S. A. R.	elektrotechnika, rádió
IRON R. T.	rádió és kellékek
Egyesült Szikvizgyár	szódavíz

VEZETŐ-CEGEK

Nagy Farkas R. T.	kereskedelmi és ipari R. T.
Mairovitz Márton R. T.	fatermelés
Szabó Albert	üveg, porcellán
Mehr és Fia	festék
Szenes & Schwartz	textil-lerakat
Molnár Ödön	technikai felszerelés
Femitex	textil-engros
Schutz	textil
Hartmann Kálmán	ékszerész
Koch Dániel	rádió, elektrotechnika
Meisl és Adler	férfi divatárú
Domán Sándor	szőnyeg, függöny
Schwartz Simon fiai	textil-engros
Max Molnár	papír
Fischer M.	üveg, porcellán
Éles L.	fűszer, csemege

Brasov metamorfózisa

Irta: POGÁNY MARCEL

Ennek a városnak történelmi multja van és tegyük mindjárt hozzá, hogy a legkilátásosabb jövője is. Az évszázadokba nyúló történelmi multból még rengeteg itt az emlék: megcsontosodott őrbástyák, a régi várfalba beépített kis viskók, a közel háromnegyed évezredes Fekete templom, az öreg tanácsház a piac közepén és maga az egész Belváros is még erősen emlékeztet a hajdani szász gettóra, ahová idegennek betelepíteni tilos volt.

Néhány évvel ezelőtt komolyan beszéltek arról, hogy *ide telepítik a fővárost*. Nem lehet tudni, hogy kinek az agyából pattant ki ez az ötlet, de annyi bizonyos, hogy *egy ország fővárosa számára ideálisabb helyet elképzelni sem lehet*. A nagy barcasági síkságot hegyek és erdők ölelik körül, mint egy oázist — és ez az oázis földrajzilag az ország közepén fekszik. Egy angol tervező mérnök nagy gonddal és hónapokig tartó munkával el is készítette Románia új fővárosának tervét, de a megvalósítás elmaradt, vagy talán csak eltolódott jobbidőre, mert *annyi pénzt előveremteni, amennyi egy ilyen grandiózus terv megvalósításához szükséges, olyan feladat volna, amilyenre a jelenlegi gazdasági körülmények között kormány alig vállalkozhatik*. Minden esetre az a tény, hogy felmerülhetett egy ilyen terv, mutatja Brasovnak, ennek a centrális fekvésű városnak jelentőségét a mostani országhatárok között.

A régi Magyarország keleti határszéli városa, mely a mult század közepéig *Kelet kapuja* volt, az új Románia központi fekvésű városa lett és nemcsak a transzilvániai, de talán *az ország összes városai között is a legnagyobb eséllyel halad a fejlődés útján* a gazdasági és ipari erők gyarapodása tekintetében.

A városalapító ősök és azok unokái

A XIII. század elején német lovagrend rakta le a város alapjait. II. Endre telepítette ide, a Kárpátok alá, nyilván azért, hogy védőbástyát alkosson az országra rá-rátörő külél-

lenséggel szemben. A lovagrendet jámbor szász kézművesek kísérték, akik szorgalmasan kalapálták műhelyeikben a páncélos vitéz urak harci eszközeit, közszükségleti cikkeit és dísz tárgyait. És amikor a lovagrend később elhagyta a Kárpátok alját, a kézművesek itt maradtak és kőfallal, védőbástyákkal vonták körül a várost, hogy védve legyenek a támadások elől.

Évszázadokig idegen be nem települhetett a vár-városba, melynek falai között, mint valami gettóban szaporodtak, gyarapodtak vagyonban, s ápolták a törzsi szellemet az első települő kézművesek unokái, déd- és ükunokái, akik műhelyeiket már nem páncélos vitézek fedezete mellett szállították keleti fejedelemségek és az ozmán birodalom részére, hanem gyárakat alapítottak és a korszellemhez hasonlítottak.

Az idők folyamán a Székelyföldről magyarok, a román fejedelemségből románok, majd menekülő bolgárok húzódtak a vár város felé és telepedtek le *a várfalakon kívül új városrészeket alkotva, de kizárva a város életéből*. Munkára, rendszerint napszámosmunkára nappal még bejárhattak a városba, de éjszakára könyörtelenül kitették őket a várkapun, mert a szász közösség nem tűrte meg maga között az idegen elemet, akár magyar, akár más náció fia is volt az.

De amint jobban szaporodott a lakosság a várfalakon kívül, egyre keményebben dőngette az a várkaput, amely itt is, ott is rést kapott és a réseken át beszivárogtak a másnemzetek fiai is a féltveőrzött óvárosba. A város azonban még azután is sokáig, sőt *még ma is megőrizte szász jellegét* és bár az idők új szelleme erősen kikezdte már az ősi törzsi szellem bástyafalait, a szászok ma sem keverednek és ha lehet nem is barátkoznak a másfajta lakossággal.

*Egy román zászlóalj megszállja és birtokba veszi
Brasov városát*

1918. december... A magyarországi októberi forradalom hullámai Transzilvániában lecsendesedtek, a városokban nemzeti tanácsok tartják fenn a rendet és igyekeznek az életet rendes kerékvágásba terelni. Délen a szerb, keleten a román csapatok lépték át a határokat és lassan nyomulnak előre. A magyar hivatalnokosztály tömegesen emigrál. Brasovvármegye főispánja, gróf Mikes Zsigmond is átadja hivatalát Szervátius Lajos alispánnak, mert hírek érkeznek, hogy *a román csapatok a Székelyföld felől Brasov felé közelednek*. Az igazságon nagy, különösen a magyar lakosság körében, de a három nemzeti tanács: a román, a magyar, a szász együttműködnek és mindent elkövetnek arra, hogy zavarok ne támadjanak. December 6-án, a koradélelőtti órákban végig száguld a hír a városon, hogy *Mercurea Ciuc felől egy zászlóalj román katonaság érkezett vonaton*.

A román nemzeti tanács elnöke dr. *Saftu Vazul* görögkeleti főesperes nagyobb küldöttség élén fogadja a román zászlóaljat, kenyeret és sőt nyújt át Dobre ezredesnek, a brasovi megszálló román csapat parancsnokának. A román zászlóalj egész nap kint táborozik a pályaudvaron és csak az esti órákban vonul be a városba trombitaszó mellett, végig masíroz a Kut-uccán, Kapu-uccán, a Tanácstéren, a Kolostor uccán, majd megszállja a vadászkaszárnyát és ezzel már meg is törént a város katonai birtokbavétele. Ettől kezdve román patruklok cirkálnak a városban, majd újabb és újabb csapatok érkeznek, amelyek feleslegessé teszik a nemzeti tanácsok gárdáinak működését, úgy, hogy azok önmaguktól meg is szűnnek.

A város élén dr. Schnell Károly szász polgármester intézte az ügyeket, amikor a megszállás történt és azután is még sokáig helyén maradt. Egyelőre mindössze annyi változás történt, hogy a kormány ellenőrzőt delegált a városházára *Socaciu Emil*, hategi főjegyző személyében. Ugyancsak helyén maradt *Szervátius* alispán is, aki mellé kormány megbízottként *Munteanu Péter* vármegyei jegyző került. A rendőrség élén *Popovici Péter*, *Popovici Mihály*, a volt miniszter öccse állott, ide nem kellett kormánybizalmi benevezni.

Brasov átvétele így teljesen simán, zökkenésmentesen történt meg.

A három nemzet — három statisztikai adat

Az impériumváltozás óta Brasov nagy átalakuláson ment keresztül. A hajdani kis határszéli város *küterebélyesedett*, súlyt és jelentőséget kapott és gazdasági téren akkorát fejlődött, mint talán a fővárost kivéve egyetlen város sem az országban.

Ezzel arányban áll természetesen lakossága számának növekedése is. 1918-ban Brasovnak legfeljebb 40 ezer lakosa volt, ma a lakosság száma hivatalos becslések szerint is megközelíti a 70 ezret. A beözönlést az ipar hatalmas arányu fejlődése tette szükségessé. És az ipari fejlődés még csak most vette igazán kezdetét...

1918-ban, az impériumváltozáskor, háromnyelvű uccajelző táblák mutatták, hogy itt *háromnyelvű lakosság*: magyar, szász, román egyforma jogokkal és körülbelül számbeli aránnyal is uralja a várost. A szász jelleg és vitathatatlan gazdasági fölény azonban a városvezetést a szászoknak biztosította. *A négy transzilvániai város egyike, ahol mindig szász volt a polgármester, Kronstadt volt...* Azóta ezt a pozíciójukat itt elvesztették a szászok, mert számbeli arányuk a románok és a magyarok javára jelentősen csökkent, anélkül azonban, hogy gazdasági téren egy jótányit is hátrább kerültek volna. Ellenkezőleg, a szászok uralják ma is a *nagyipart és a kereske-*

delmet és mellettük a románság, de különösen a magyarság gazdasági térhódítása majdnem jelentéktelen, ugyszintén a zsidósága is, amely sem az iparban, sem pedig a kereskedelemben komoly tőkés tényezőként alig jöhet számításba a szász-ság mellett.

Az impériumváltozás utáni első tiz évben nemkevesebb, mint 15 ezer más illetőségű szivárgott be a városba és az 1930. évi népesedési kimutatás szerint már 58.700 lélek lakja. Ez a szám azóta, mint már említettük kb. 70 ezerre duzzadt, vagyis az utóbbi hat esztendő alatt további 10—12 ezer lélekkel szaporodott a város lakossága.

Kétségtelen, hogy az uralomváltozást követő hatalmas ipari fellendülés vonta maga után a város lakosságának ilyen nagyarányú növekedését. Bár a jelszó a szászoknál mindig az volt és a lehetőségekhez képest ma is az, hogy *szász gyáros, iparos, kereskedő elsősorban szász munkást, alkalmazottat foglalkoztasson*, az új betelepettek között legkevesebb a szász, *legtöbb a magyar* munkás, míg a románság, főleg az értelmiségi és hivatalnok osztály arányszámát növesztette meg igen jelentős mértékben.

Ugyancsak az 1930. évi népesedési kimutatás adatai: *Brasov lakosságának 21 százaléka szász, 34 százaléka román, 57 százaléka magyar, míg 8 százaléka más nemzetiségű.* Ez az arány azóta nemigen változott, vagy ha mégis, akkor sem a szászok javára.

A szegény magyar falu a gazdag szász ipari városban

Érdekes oka van annak, hogy a szász ipari és gazdasági fellendülés mellett, amikor a *románság is keményen igyekszik a szászok mellett teret hódítani a tőkésvállalkozások területén*, miért és hogyan éppen a magyarság számaránya vezet a népesedési statisztikában?... A magyar, különösen a székel falvak leromlott szociális helyzete ez az ok. A szász nagyipar fejlődött és fejlődése arányában *ujabb és újabb munkástömegeket igényelt.* A szász gyáros elsősorban a szász falvakban keresett munkást, de a szász falvak a mezőgazdasági visszafejlődés, helyesebben termelési kinemfizetődöttség éveiben is elég jól éltek ahhoz, hogy *ne csábítsa őket túlságosan az ipari munkásbér*, mely ipari proletáriátust nevel belőlük. A szász gyáros így kénytelen volt a szegényebb, sőt nagyon szegény román és magyar falvakból munkásokat toborozni. És a román és a magyar, különösen a magyar falvak népe jött csapattól, hogy beállva a gyárakba dolgozzék a bérért, amely ha bőséget nem is, de nagyobb falat kenyeret biztosított, mint otthon a nehezen megművelt föld, vagy az erdő, ahol nap számban fát kellett döntené és a verejtékes fejszemunka mellett máléra is alig tellett...

Ha a három nemzet osztályhelyzetét itt Brasovban körvonalazni akarjuk, körülbelül a következő kereteket kapjuk: a *szászok uralják a nagyipart és a kereskedelmet, a román uralkodó osztályokat magasrangu állami tisztviselők és az állammal függő viszonyban levő vállalatok vezetői, valamint az értelmiség román része képviselik, míg a magyarok soraiból kerül ki a kisiparosság és főleg a munkásság.* Ez a körvonalazás természetesen csak nagyjában vázolja fel a nemzetiségek osztályhelyzetét, a keretek nem zártak, de az elrendezettségben körülbelül így festenek a hatalmi erők ennek a városnak az életében.

Iparváros, kereskedőváros, üdülőváros

Három nemzetiség között oszlik meg a város és három jelleg határozza meg ennek a városnak ujkori naggyáfejlődési vonalát.

Először: iparváros, mert Románia hatalmas lendülettel fejlődő ipari központja, már meglévő nagy ipartelepekkel és most épülő országos jellegű és államilag favorizált gyárakkal. Az állam ebbe a hadászati szempontból kitünően védett városba összpontosítja a legfontosabb ipari üzemeket. Itt épül és már *befejezés előtt áll az egyesített Astra—Unio—Romlok vagongyár hatalmas telepe*, mely egymagában több, mint ötezer munkást fog foglalkoztatni, már megkezdték a fegyvergyár építését is, s ezeken kívül még *egész sereg új üzemáthelyezés és alapítás van terbe véve*, nem szólva a már meglévő nagy Scherg-féle posztógyárról, a Schiel-gyárról, a repülőgépgyárról, a cement és a többi gyárakról, amelyek eddig is komoly ipari jelleget adtak a városnak.

Másodszor: kereskedőváros, melynek kereskedelmi tradíciója a távoli évszázadokból táplálkozik, amikor itt volt *Kelet kapuja*, amelyen keresztül az egyetlen ut vezetett Nyugatról a román fejedelemségen át az ozmán birodalom székvárosába, Sztambulba... Ma ez a kereskedelem *kapocs* az Ó-királyság és Transzilvánia között és behálózza a Székelyföldet is.

Harmadszor: üdülőváros, mely nemcsak az ország, de talán Középeurópa legszebb fekvésű — és 592 méter magasán a tenger színe fölött — egyik legegészségesebb klímájú városa is. Külföldi látogatók szemében olyan, mint egy régi foglaltatú drágakövű ékszer, nem hivatkozik cifraságokkal, de minden részlete káprázatos pompában tárul elének és gyönyörködtet. A Cenk-tető olyan látványt nyújt egyrészt a városra, másrészt a Kárpátok havas bérceire, amely *szépségben vetekedik a svájci természeti szépségekkel.* Vasárnap és ünnepnapokon a Regát csak úgy ontja a kirándulókat, akik a Prahova völgyén át ide mentik magukat, hogy megpihenjenek, vagy a nyári kánikulában fenyves levegőben felfrissítsék magukat.

Fővárosi magán gépkocsik, társasgépkocsik és a vonatok ezrével hozzák ide a vendégeket, akik olykor a szabad ég alatt vagy az auójukban kénytelenek az éjszakát tölteni, mert a szállodák és a magánlakásokban kiadó szobák nem tudják őket befogadni.

Akik előre törtek s akik hátul kullognak

Hogy a három jelleg közül melyik képviseli valójában a város igazi arcát, nehéz eldönteni. Egy azonban kétségtelen: *a fejlődés lendületében is Brasov megtartotta szász jellegét.* A román térhódítás és a magyar munkások tömeges beözönlése semmit sem változtatott a város szász jellegén. Az öreg belváros mellett, ahol szorosan egymás mellett dacolnak az idővel a régi szász gettóházak, hiába épülnek a szebbnél-szebb, modernél-modernebb villák és a külvárosi telepeken a nagy ipari telepek, *Brasov nem engedi elvitatni szász karakterét.* Mert lélekszámban hiába fogy a szászság, addig, amíg a tezaurált ipari és kereskedelmi monopoltőkék a szászok páncélkaszszáit duzzasztják, a város szász jellegén semmi sem változtat.

Az, hogy további tíz, husz, harmincezer kisember fog még beözönlenni a városba, hogy a szász ipart szolgálja, az erőviszonyokon nem fog változtatni a jövőben sem, mert az erő — *a tőke*, a pénz pedig szászság kezében van, a román hivatalnok osztály és különösképpen pedig a magyar munkásság és kisiparosság, mint város átalakító tényező mindig hátul fog kullogni. Politikai téren *is eddig csak a románság tudott előretörni*, mert a szászok itt kénytelenek voltak a felülről jövő nyomásnak engedni, de a magyarság, amely a lakosság legnagyobb százalékat képviseli, *a százalékban legkisebb szászság mögött foglalta csak el a politikai védelmi vonalat.*

Magyar társadalmi élve a „szász“ Brasovban

A békebeli Brasov társadalmi élete a *Magyar Kaszinó és a Magyar Polgári Kör* kereteiben összpontosult. A Kaszinó tagjai a magyar szellemiségi osztály és a hivatalnoki kar, a Polgári Kör tagjai pedig főleg az iparos és kereskedő-osztályból rekrutálódtak. A közös vezetés alatt működő két társadalmi közület olyan komoly vagyoni alappal rendelkezett, hogy amikor eladóvá vált a magyar állam ipari szakiskolájának épülete, a *Kaszinó és Polgári Kör* az ingatlant a maguk részére vásárolták meg. A tulajdon-változást telekkönyvileg be is jegyezték. A háboru alatt katonaság szállásolta be magát az épületbe, majd az impériumváltozás után a C. F. R. üzletvezetősége vette birtokba az épületet, melyet a román állam azzal sajátított ki, hogy nem ismerte el a magyar állam és a két társadalmi egyesület között létrejött adás-vételi szerződés jogosultságát.

A Magyar Kaszinó és a Magyar Polgári Kör még ma is fennállanak, működésük azonban inkább csak formai, mert a magyar társadalmi életben tényleges szerepet nem játszanak. A magyar államtól megvásárolt, de a román állam által kisértő székelyház tulajdonjoga körül még folyik a per és a két társadalmi közület nem adta fel a reményt, hogy az értékes Kapu-uccai emeletes saroképületet visszaszerzi.

Az impériumváltozás után is tevékeny egyesületi életet él a Magyar Dalárda, melynek vezetője id. *Szemlér Ferenc* nyugalmazott katolikus gimnáziumi igazgató. Mozgalmas és eredményes tevékenységet fejt ki még a *Székely Társaság*, melynek vezetői dr. *Szele Béla*, városi tanácsos és *Szabó Béni* iparos, parlamenti képviselő. Ezeken kívül az egyházi intézmények, a nőegyletek és a magyar ifjúsági egyesületek szorgoskodnak még a magyar társadalmi és közművelődési élet terén.

A magyar egyesületek a szász Honterus-nap mintájára az impérium-változás után Magyar Napot rendeztek a tavasz első hónapjában, amikor parádés kivonulást tartottak és erdei mulatság keretében hozták össze felekezeti különbség nélkül a brászói magyarságot. Néhány évvel ezelőtt a Magyar Napot betiltották és azóta a magyar egyházak és iskolák rendeznek csak minden év tavaszán erdei mulatságot, ahol a magyar lakosság a szászokhoz hasonlóan együtt ünnepel.

Recept a magyar kisebbség számára

A szászok három törzsi bástyája: az egyház, az iskola, a család; kifelé a gazdasági ereje pedig: az ipar és kereskedelem, a mezőgazdasági szervezethez és a szolidaritás... Szász lehetöleg csak szász iparossal dolgozzat, szász kereskedőnél vásárol és ha szász bajban van, a szászág nem hagyja elveszni, segít rajta attól a faji hittől és tudattól vezéreltetve, hogy a szász népi törzs évszázadokon csak úgy maradhatott meg a magyar-román transzilvániai néptengerben, hogy egyetlen közösséget, testvériséget alkotott. Belül lehettek ellentétek, de kifelé a hatalmi nyomásokkal szemben zárt egység volt a szászság és az ma is. A szász népközösség egy jól elkerített vár és ebbe a várba idegennek bejutni csak akkor lehet, ha minden más nemzeti ruhát levetett magáról és lélekben is eggyé lett a szászszággal.

A kisebbségi sorban élő magyarság sokat, nagyon sokat tanulhat a szászszágtól. Csak rá kell eszmélnie arra, amit a szászok hétszáz évvel ezelőtt már tudtak és az évszázadok során a gyakorlatban is érvényre juttattak: hogy az egyén útja és sorsa büntetlenül nem kanyarodhatik el a népi törzstől, mert erőt és védelmet az egység adja és az egység hite és tudata az egység erejét fokozza.

A brasovi magyarság az impériumváltozás után, politikai és szociális helyzetében, az első vonalból az utolsó vonalba került. Számban gyarapodott, de erőben megfogyatkozott. De a számbeli fölény is erőt jelent, csak meg kell szervezni és használni kell tudni ezt az erőt.

Hogy miképpen, arra itt van a százszok majdnem háromnegyedévezredes kisebbségi népi sorstapasztalata. A recept megvan, csak éppen le kell másolni...

Brasov közgazdasági térképe

Az impériumváltozással ez a háromnyelvű város olyan szerencsés központi fekvéshez jutott, amely központi fekvés szinte predesztinálta Brasovot a közgazdasági lehetőségek kiaknázására. A már meglévő régi tekintélyes iparvállalatok megnagyobbodtak és új, komoly megalapozású vállalatok épültek a Czenk alatt ugyannyira, hogy Timisoara után éppen ez a város rendelkezik ma a legnagyobb piaci lendülettel.

A válságokat a piac alig érezte meg s mindössze a magyar alapítású Brasovi Népbank omlott össze inkább a szerencsétlen vezetés, mint a viszonyok mostohasága miatt. A százsz intézetek (a Kronstädter Allgemeine és a Siebenbürgische Allgemeine) szorosan zárkóznak fel a nagy vagyonú százsz iparvállalatok mögé, de azért erőteljesen résztvesznek a brasovi piac életének irányításában a bucaresti bankfiókok, sőt a két nagy magyar pénzintézet; a *Magyar Általános Hitelbank* és a *Banca Ardeleană* fiókjai is.

A Scherg és Tellmann posztógyárak, a *Stollwerck*, *Schmoll* és *Franck*-gyárak természetesen a százsz gazdasági erők hirdetője, ám azért Brasovban vannak magyar érdekelttségű vállalatok is, mint a *Bodi cukorgyár*, a zernesti *Celuloze-* és *Papirgyárak*, a Kocsis-féle parkettgyár, a gummiárugyár és még néhány jól megalapozott magyar iparvállalat. Itt székel a szintén budapesti érdekelttségű *Ofa*, amely Románia egyik legtekintélyesebb faipari vállalata a Caps, a Lomási és a Foresta mellett.

A kereskedelmi élet fellendülése szorosan hozzátartozik Brasov üdülőhelyi állapotához, mert ez Ókirályság és főleg Bucaresti gazdag közönsége úgy a téli, mint a nyári szezonban valósággal előzőnli ezt a várost. Ez a nagy idegenforgalom magyarázza ezután meg az egyébként maradi sikon mozgó kereskedelem hatalmas föllendülését.

Az alábbi kis statisztika inkább csak mutató a brasovi piac gazdagságából, mert hiszen a lista nagyon kinyulna, ha minden számottevő brasovi vállalatról be akarnánk e helyütt számolni:

PÉNZINTÉZETEK

Magyar Általános Hitelbank fiók
Banca Ardeleana fiók
Societatea Bancara Româna fiók

GYÁRAK

Scherg Vilmos és Társai	szövet, posztó
Thelmann R. T.	szövet, posztó
Zernesti Celuloze R. T.	celuloze
Bodj cukorgyár	cukor
Zernesti Papirgyár	papír
Stollverek Testvérek R. T.	csokoládé
Franck Henrik Fiai	pótkávé
Czell Frigyes és Fiai	sör
Kocsis S. A.	parkett
Schiel gépgyár	gépek
OFA S. A.	fűrész és fatermelés
Első Gummiárugyár R. T.	gummiáruk
Schmoll R. T.	paszta

VEZETŐ-CÉGEK

Elima R. T.	elektrotechnikai cikkek
Neumann M.	korfekció és férfi divat
Szabó Béni	szücs
Collectio R. T.	szövet
Sziklás és Weisz	fatermelő
Ero-Film	filmkölcsönző
Fischer M.	üveg-porcellán
Elekes	könyv és papír
Sárossy	szücs
Benkő M.	könyv, papír

Targu-Mures metamorfózisa

Írta: BENCZEL BÉLA

A Bolyaiak városa, — ezt a büszke és misztikus címet viseli — évtizedeken keresztül a két magyar zseni jóvoltából, Targu-Mures, Transzilvániának, ennek a különleges életű és szervezetettségű provinciának egyik legérdekesebb városa.

A Bolyai-tragédia ballasztjának súlya alatt vergődik, béklyóiban gyötrődik a székely főváros, amelyen a világháború orkánya kiméletlenül végiggázol és a pusztító vihar után, az októberi ujjaszületés Léte-vizéből megfiatalodva és regenerálódva lép ki a város szellemisége.

A történelmi átalakulás előtti hónapok új neveket dobnak a felszínre. Új neveket, amelyek a konzervatív és dzsentri transzilvániai város társadalmában eddig nem játszhattak szerepet.

A hivatalnokváros vaskalapos filiszterei egyszerre egy eddig nem ismert új áramlattal, a radikálizmussal találják magukat szemben, amelynek ilyen zászlóhordozói vannak: Antalfy Endre a már nemzetközi viszonylatban is elismert tekintélynek örvendő orientalista, Molter Károly, akinek irodalmi tevékenysége már akkor túllépi a város szűk kereteit, Turnovszky Sándor, aki tudományos és szociológiai tevékenységét akkor a politika kétes sikereiért készül sutba vetni és mellette, hogy csak egy néhány nevet említsünk, Halász József, Sziogyártó Gábor, Fekete Andor dr., Farkas Róbert dr., Simó Géza és mások, akik a történelmi szerepet játszó Nemzeti Tanács vezetésében szóhoz jutnak.

(Egy kis elkanyarodás a kronológikus sorrendtől, de tanulságos... Nem lenne érdektelen számot adni arról, hogy ez a majdnem két évtizednyi idő, a maga minden hitet, meggyőződést és elgondolást elsöprő könyörtelen közömbösségében, hova, az elvek és a meggyőzések, vagy mondjuk a megalkuvások milyen irányú és milyen színű táborába vetette ezeket a neveket... Nem lenne érdektelen, de talán nem is lenne illő, mert az egyedek két évtizednyi életének serpenyője, talán ennek a kornak a bizonytalan alapon álló mérlegét is felbillenténé...)

A Nemzeti Tanács, amelyet Clujról Apáthy István és Vincze Sándor irányítanak és amelynek itteni vezetője, Antalfy Endre dr., átvergődik a történelmi heteken, amelyeknek elgondolásai ebben az időben még utópisztikusan hatottak.

Ez a rövid éra juttatja vezető szerephez a város életében azt az embert és azt a nevet, amely eddig a háttérből mozgatta mondhatni az egész város szellemiségét.

Halász Józsefnek hívták ezt furcsa embert, aki véletlenül bankigazgató volt (élete végéig szégyelte magát ezért a kapitalista pozícióért) és aki bár személyileg sohasem szerepelt az egyes akciók irányításában, valósággal felrázta a szellemi tevékenységből ezt a várost.

Az eszperantó nyelv bevezetése és propagálása, az alkohol-ellenes és tüdővészellenes akciók lebonyolítása, egy munkásotthon megalakítása, tudományos előadások beszerzése, az általános titkos választójog bevezetésének érdekében beindított harca és ki tudja hány mozgalom élesztője és spiritus rectora volt ez a különleges típus, aki Forelt is lehozta a kis transzilvániai városba egy röpké előadásra, aki Ady Endrének egyik legbizalmasabb intimusa és barátja volt és aki egy dologtól félt csak egész életében: hogy véletlenül vezérigazgatónak nevezik ki annál a banknál, ahol, mint igazgató-tisztviselő működött.

A bevonuló csapatok, az új államalakulat reprezentánsai ettől az embertől veszik át egy sablonos jegyzőkönyv felvételével a várost, amely ettől kezdve Târgumures nevet viseli az újkori történelemben és amelynek elfoglalóját, Gherescu tábornokot éppen pár hónappal ezelőtt választották meg a város diszpolgárává....

*

És a székely főváros, nemcsak új nevet, új külsőt és új belső társadalmi elrendezést is nyer, hanem az országrész összes városaiban végbemenő folyamat itt is megismétlődik. Az állami tisztviselők százai pakkolják fel családjaikat és indulnak meg egy akkor új fogalom, a repatriálás jegyében és előzőnk Budapesten, amely nem képes befogadni mindazokat, akik oda „haza” mentek.

És akkor a messziről és kerülő utakon érkezett híradások hangszórója egy üzenetet közvetít parancsoló módon: itt maradni, őrizni az állásokat ameddig lehet!

A tisztviselők százai esküsznek fel az új királyra és az új alkotmányra, amely kenyeret juttat nekik.

Erre az időre tehető a város képének lassú, de rendszeres átalakulása. Az állami állások lassan, de fokozatosan és érthetően a többségi aspiránsok felé nyílnak meg, de a város közigazgatása, még több, mint egy éven keresztül teljesen magyar.

Ebben az időben kezdődik meg a bomlás a magyarság kebelén belül.... A város zsidósága, amely addig az asszimiláció mindent feloldó békés és megelégedett frigyében élt együtt a magyarsággal, furcsa híreket hall Magyarországon akkori életéről. A fehér terror rémtörténetei ide talán már tulozva és felnagyítva jutnak el és a későbbi cionista világpolitika egyik nemzetközi diplomatájának, Weissburg Chaimnak, az akkor itt katonáskodó főhadnagynak könnyű dolga van. Maga köré gyűjti a város zsidóságának néhány vezetőjét és lassan, de szisztematikusan beléjük oltja a zsidó nemzeti eszméket, amelyek mindinkább eltávolítják a tãrgumuresi zsidóságot a magyarságtól, amellyel eddig szerves egységben élt.

Két malomkő: a nacionalizáló többség és a mindinkább eltávolodó zsidóság között őrlődött a székely főváros magyarsága, amelynek frontja akkor még nem mutatott törést.

A magyar front biztosan állott és ez a szilárdság a város legkiemelkedőbb figurájának a műve, aki addig is, de a mai napig is, szerves kapcsolatban állott a város lélegzetvételével...

Ha igaz az, hogy nemzetek, fajok és városok sorsát emberek, nevek intézik, akkor ez az állítás **fokozottan talál** ennek a városnak az esetében, amelynek fejlődési vonalát, csaknem kizárólag nevek, azaz emberek és nem a körülmények döntenek el.

Az egykori Borsos Tamás, a városépítő városa, a Bólyaiak lakóhelye, később — akkor, amikor „metamorphosis“-a kezdődik, már újabb elnevezést visel. A „Bernády“ városa, ez a város, Bernády György, aki nemcsak a város kiemelkedő középületeit emeltette, de akinek szava évtizedeken keresztül szent és sérthetetlen.

Olyan időben kerül a város élére Bernády György dr, a kisvárosi gyógyszerész, amikor a városnak politikusra van szüksége. Adva van egy nagybacska városa a Székelyföldnek, ennek a politikailag mindig, a metamorphosis előtt és azután is, misztikus és veszélyes területének a közepén, amelyből akarva, nem akarva, „főváros“-t, legalább „székely főváros“-t kell csinálni, hogy örüljenek a székelyek.

Hátha politikus kellett, akkor kapott ez a város olyan politikust, akinél különbet lámpával keresve sem lehetett találni. Bernády rokonszenves a tömegek előtt, amelyek elnézik az akkori konzervatív időkben a városvezető külföldön tapasztalt, nyugatias szellemű újításait, amelyek a kormánynak is pénzbe kerülnek, de a polgár is szívesen járul hozzá, hogy az egykori, unalmas és jelentéktelen faluból, nagyváros, legalább is nagyváros-jelölt lépjen elő.

A város képe fokozatosan átalakul és az új impérium egy, már többé-kevésbé nagyvárost vesz át, amelynek rendezett utcái vannak és amely néhány országos viszonylatban is jelentős középülettel rendelkezik. A Kulturpalotával, amelynek építke-

zéséből még most is lehet tanulni és a városházával, hogy egyebeket ne említsünk, amely előtt nemrég, egy külföldi újságíró barátom is meglepetéssel állott meg, holott már az egész világot beköborolta.

Az átalakulást követő évek Bernády érdekes politikai kARRIERÉNEK változatos és színes étapppját jelentik. A volt kormánybiztos-főispán Bernády, a román impérium első éveiben polgármester és ezen senki sem ütődik meg még a sovíniszta többségi körökben sem, mert erről a városról akkor mindenki azt tudja, hogy magyar többségű.

Tehát látszólag semmi változás sem történt. A tângumuresi városházán még igen sűrűn lehet magyar szót hallani, hiszen a „primár“ ur is magyar, Bernády György, aki még hozzá magyar a javából...

Ha sokan, barátai és ellenségei közül, nem is akarnák elfelejteni, nem is akarják megbocsátani Bernádynak, hogy nem-sokára, amikor a liberális párt átveszi a hatalmat, a liberális kormány erkölcsi támogatásával került vissza a polgármesteri székre, ne felejtünk el egy dolgot: Bernády György — ezt merjük állítani, magyar volt, mint a liberális kormány expónense is és hogy ebbe a tulmerész politikai kalandba belebocsátkozott, nem is olyan későre az egészen friss és vérző emlékek, az impérium átvétele után, azt talán még egy jobb és ravaszabb politikusnak lehet tulajdonítani, mint amilyen Bernády volt.

Ez a politikus Tancred Constantinescu az ismert liberális párti kapacitás volt, akinek ezzel a várossal nemcsak érzelmi, hanem gazdasági kapcsolatai is voltak Bürger Albert, a kereskedelmi és iparkamara akkori vezetője révén.

Bernády György és Bürger Albert, ezek voltak a diktátorai évtizedeken keresztül ennek a városnak. Bernády a város politikáját és Bürger Albert a város gazdasági életét irányították, de az is elfordult, hogy szerepeiket megcserélte ez a két öregedő, de temperamentumban, ravaszságban és iniciatívában örökifjú urai ennek a városnak, akik évtizedes működésük során igen gyakran egymás mellett, de sokszor egymás ellen is küzdöttek.

Amikor ezeket sorokat írom, a két régi ellenfél közül Bernády győzedelmeskedik. A liberális párti kalandot már régen megbocsátotta a magyarpárti politika is az ősz vezérnek, aki egy ideig, néhány évig nem volt tagja a Magyar Pártnak, külön pártot, blokkot alakítottak köréje hívei és aki, mint a városi politika öreg „enfant terrible“-je állandó izgalomban tartotta a város politikai közvéleményét, míg egy piros pünkösdi napján, nem tudni kinek a iniciatívájából el nem ment hozzá a magyar ifjúság és meg nem kérte arra, hogy térjen vissza a pártba. Legyünk őszinték, a megtért Bernádyt nem fogadta ál-

talános öröm és osztatlan lelkesedés visszatérésekor és ezért kétszeres győzelem az, hogy amikor e sorokat írom, új magyarpárti elnököt választottak ebben a városban és csak az intrika akadályozta meg, hogy nem a teljes erejében levő régi Bernádyt választották meg, akit politikai multja, de kifejezett diplomáciai érzéke az országos magyar kisebbségi politika vezető pozíciójára is predesztinálna.

Ezzel szemben Bürger Albert a régi barát és a még régiebb ellenfél skartban van. A legendás Bürger-vagyon ura, a jónevű Bürger-dinasztia nesztorja ma már visszavonult. A hatalmas és ragyogóan felszerelt gyári komplexum parlagon hever, az egyes termek, az egyik Bürger-utód, a tehetséges vegyésznek, Bürger Dezső kísérletezéseinek színhelyéül szolgálnak és a Bürger-tragédia, amelyet talán rideg, számszerű és logikus alapon meg se lehet magyarázni, egyuttal a város legvirágzóbb és a vidék legelterjedtebb pénzintézetének az Agrár-banknak a rönkjét is előidézte.

Évtizedes multú bankról van szó, nem tisztavirágéletű és konjunkturális pénzületről és ezért kell szomorkodni afelett, hogy az egykori előkelő budapesti és később olasz pénzügyi támogatást élvező, mintegy 11 fiókot számláló pénzintézet, amelynek Bodor Pál, a város színházi Kanaánjának előidézője és egy Tischler Márton voltak a vezérigazgatói, ma már a multé és a romok felett szégyenszemre a hitelezők és elbocsájtott tisztviselők perlekednek, akik most a vádlottak padjára ültették a bank egész vezetőségét.

És ha a legendáshírű Bürger-vállalat összeomlott (természetesen csak üzleti vonatkozásban, mert a magánvagyon intakt maradt) és ha az Agrár-bank működése botránnyal végződik, miért menne jól vagy legalább is jobban a város számtalan kisexisztenciájának, üzleti vállalkozásának, amelyeknek prosperitását kétségtelenül ez a két, részleteiben különböző, de eredőjében egységes pénzügyi tragédia befolyásolta.

Egy ma már csak mesébe illő konjunkturális periódus után, amely egyuttal a marosmenti fa-hausse korszaka is volt, szintén abnormalis reakció, visszaesés következett, amely majdnem napjainkig tart és amelyet talán csak tegnap, egészen rövid idővel ezelőtt, váltottak fel egy lassan kezdődő gazdasági „prosperity” halvány, de biztos jelei.

Ahogy kellett jönni Bernádynak ennek a városnak az élére, úgy kellett jönnie a kis jelentéktelen ügyvédnek, Dandeanak is, akit még tegnap senki sem ismert, de akit ma már egyaránt gyűlölnék kisebbségi és többségi körökben.

Dandéának külön rovatot nyitottak a kisebbségi lapok, a kisebbségi olvasó már keresztet vet Transzilvánia legkisebb zugában is, ha egy cikk fölött a Dandea nevét látja meg és kár

lenne azt hinni, hogy Dandea működését a többségi pártok részéről taps és lelkesedés kíséri.

Sőt. Dandea Emilnek, aki ezuttal másodszor ült bele a város polgármesteri székébe és talán nem is utoljára, hétről-hétre a többségi pártok exponenseivel kell hadakoznia pártlapjaiban, de amellett konstruktív munkát is végez.

Az idegen, ki évek óta nem látta a várost és most röpké vendégszereplésre kiszáll nálunk, ezzel háritja el a târgu-muresi cicerone aggályait Dandeával kapcsolatban: mit akartok, a város rendezett, az uccái tiszták, az évek óta befejezetlen két román templom végre tető alá került — ha a város meg is sinyli — új román tanoncotthon épült, most építik az új kórházat és a vármegyeházat és tavaszra sor kerül a betegsegélyzőpénztár székházának felépítésére.

Kétségtelen, hogy ezek az eredmények, minthogy eredmények a szobrok is, amelyek majdnem kivétel nélkül szintén a Dandea-rezsimekhez fűződnek: Az Ismeretlen Katona szobra, Avram Iancu az egykor târgumuresi patvarista és Romulus és Remus szobor, amelyek az eltávolított Kossuth, Bem és Rákóczi szobrokat váltották fel.

A patriarka politikailag jól „beschreibolt“ unokaöccse Dandea Emil, akit nem is olyan régen kizártak abból a partból, amely aztán visszafogadta és most a megyei szervezetének is az élére állította, épületekkel, szobrokkal, város szépirodalmi tervekkel felel a gyűlöletre és a vádaskodásokra. Kétségtelenül politika és feltétlenül hasznos a városra, ha nem is annak egész lakosságára nézve.

És ennyi politikai passzívum után, lássuk a város mérlegének aktivumait is.

Nívós zenei élet, amely szalonokban, magánlakásokban virágzik, mert a városi zenede magyar feliratának eltávolításával egyidejűleg, a konzervatórium magyar tanerőit is nyugdíjazták. Chován, Haják Károly és a nagy Erkel Ferencz unokája, Erkel Sarolta meg Chilf Miklós a világjáró művész azért csak közöttünk élnek.

És itt nőnek fel szemünk láttára a magyar kisebbségi pictura élharcosai: Timár János, aki királyokat és diplomátákat fest és csak ritkán jön hozzánk haza és a fiatal Csomafáy Károly, aki a bucuresti hivatalos tárlaton értékes díjat nyert és aki a városi festőiskola vezetőjének, a kitűnő Ciupe Aurelnek jobbkéze, meg a fiatal kisebbségi szobrász Izsák Márton, aki most készült el hatalmas Vitéz Mihály szobrával.

Antalffy Endre és Molter Károly mellett, a régi nemzedék támogatása mellett új nevek indulnak a târgu-muresi irodalmi humuszból: Hegyi Ilona, a kitűnő progresszív író, dr. Metz István a maga is litterátus rokonszenves fiatal orvos fe-

lesége, a fiatal Gagyi László, aki most bontakozik ki az akadémikus ködjéből.

A Kemény Zsigmond Társaság, amelynek rokonszenves elnöke, a vécsi báró Kemény János és Sényi László, a nagytudású és rendkívül buzgó főtthkár irányításában pódiumot adnak az ifjuságnak, amely meg is hálálja az előlegezett bizalmat.

Két szomorú fejezet a sajtó és a színház. Bodor Pál kezdeményezésének az egykori virágzó Színpártoló Egyesületnek már nyoma sincsen és a közönség évről-évre bizonytalan sorsu, de kétségtelenül jóakarátú vidéki társulatok kísérleteinek szomorú tanuja, amelyet csak a cluji társulat röpke vendégszerelése üditenek fel és elégitenek ki.

És a sajtó? Két napilap, az egyiket dr. Sebestyén László, a kitünő tollú transzilvániai újságíró, amíg a másikat Gyulai Zsigmond a régi rutinos újságíró irányítanak és sok kérészeletű hetilapocskán kívül még néhány országos lap tudósító is tartozik ebben a városban a szorosan vett, de szegényes életkörülményű, sajtóhoz: a főszolgabíróból történelmi időkben kitünő publicistává érett Tamásy György, Finta Zoltán, Kalkovits Gyula, Tódor József és Sándor Pál, de meg kell említeni a régi idők harcos tollforgatóit, Kovács Eleket és Morvay Zoltánt és nem lehet megfedkezni dr. Schmidt Béláról, aki egy orvosi szaklapon kívül publicisztikát is művel és dr. Szilágyi Olivérről, egy fiatal magyar ügyvédéről, aki meglepő iráskészségével és érdekes mondanivalóival hosszas tünődés után reakciós eszmék szószólójává lépett elő.

Egyenleget csinálva az aktivumok és passzivumok között, minden elfogultságunk dacára is végeredményben el kell ismerjünk, hogy a város az utóbbi időkben szépen fejlődött s e fejlődés éppen a Dandea rezsim érdeme. Éppen ezért, ha Dandea Emil akarná, könnyen likvidálódhatnának a differenciák közte és a város magyar lakossága között s akkor Târgumures nemcsak flekkenéről és vargabéleséről, hanem a példaadó román-magyar harmoniájáról is híres volna.

Târgu-Mures közgazdasági térképe

Târgumures az impériumváltozás óta rengeteg térvesztéssel kell számoljon közgazdasági tekintetben. Ez a valaha virágzó székel város e szisztematikus sorvadás egy olyan stádiumába jutott, hogy igazán csak a piac tényezőinek rugalmasságán mulott, miszerint a teljes összeomlás be nem következett. Rengeteg csőd és fizetésképtelenség jelzi a pusztulás útját, amely bankokat, régi márkás cégeket, sőt nagy multu súlyos iparvállalatokat sem kímélt meg. E fájdalmas szimptomák dacára is megállapítjuk, hogy Târgumures még

ma is szívéssen ellenáll s különösen a kereskedelemben mutatkozik reménykeltő javulás.

A piaci élet stabilizációs törekvéseit nagyban elősegítik a târgumuresi piac vezetőbankjai: a megrázkódtatásokat nagyszerűen kiparírozó Takarékpénztár, a Leszámlitolóbank, az Általános Kereskedelmi Bank és a Banca Ardeleana élénk fiókja.

A târgumuresi gyárvállalatok közül említésre méltó a bodi cukorgyár érdekeltségéhez tartozó Cukorgyár, a Petróleumfinomító és még néhány üzem. Itt kell említést tennünk a Târgumuresi Szanatóriumról, amely országrészünk legyőnyörűbb magángyógyintézete.

A piac általános helyzetének szomorú képe után vigaszt nyújt az a tudat, hogy — amint az alábbi statisztika is igazolja — számottevő kereskedelmi vállalat friss lendülettel igyekszik a târgumuresi piacra visszahozni a régi élénkséget:

PÉNZINTÉZETEK

Takarékpénztár R. T.	központ
Banca Ardeleana	fiók
Leszámlitolóbank	központ
Általános Kereskedelmi Bank	központ
Kishitelbank	fiók

GYARAK

Tg.-Mures és Vidéke cukorgy.cukor

Petroleumfinomító R. T.	petroleum-termékek
Székely és Réti R. T.	műbutor
Petry Sámuel	szalámi, hentesáru
Sonnensieb Testvérek	fűrész és fatermelés
Darvas Mór és Fia	fűrész és fatermelés
Delta S. A.	fűrész és fatermelés
Victoria üzemek	bazáráruk

VEZETŐ-CEGEK

Szanatorium S. A.	Igazgató Dr. Czako J.
Rosenfeld Jenő és József	textil
Mestitz Mihály és Fia	műbutor
Mercur R. T.	gyarmatáruk
Molnár Testvérek	textil
Agroferra R. T.	vasáru és gép
Vámos Sándor	textil
Hermes S. A.	gyarmatáru
Abrahám és Welsz	gyarmatáru
Révész Béla R. T.	könyv, zenemű

Révész Ernő
Fürst Lajos és Fla
Kieselstein
Kohn Márton
Hübner Lajos
Braun Izor
Hotel Transylvania
Hotel Newyork
City
Cukorkakirály

könyv, zenemű
kötöttáru
üveg, porcellán
bor, likőr, szesz
férfidivatáru
textil
szálloda és mozi
szálloda és cukrázda
cukrázda
bonbonéria

Satumare metamorfózisa

Irta: BARADLAI LÁSZLÓ

1919 április 19.

A város virágvasárnapra készül. Furcsa ünnep lesz ez. Ünnepi áhitat, tavaszi megbékélés helyett izgalom. Senki sem tudja, hogy mit hoz a holnap. Az események rohannak. Minden nap új világot hoz. A helyi lap pénteki számában még a magyar tanácsköztársaság megbízottja hangoztatja, hogy mindenki a helyén marad, mert „a proletárdiktatúrát semmi meg nem ingathatja.” Ugyanaz a lap másnap, szombaton reggel, vezető helyen jelenti, hogy „A direktórium feloszlott. Tagjai elutaztak.” A polgárság nevében Béteky Lajos református lelkész népgyűlést hívott össze. A népgyűlés a következő határozati javaslatot fogadta el:

— A népgyűlés Satumarera nézve eltörölte a kommunista államformát, visszaállítja a teljes sajtószabadságot, az elköszönt javakat tulajdonosaiknak visszaadja, a hivatalokból a politikai megbízottakat eltávolítja, oda a tisztviselőket visszahelyezi és a város rendjének megóvása céljából polgárőrséget szervez, de ennek keretében csak megbízható emberek kezébe ad fegyvert.

A hatalom irányítását a székely hadosztály vette át és Bobesch alezredes első ténykedése az volt, hogy megbizta dr. Streicher Albertet a vármegye főispáni teendőinek ellátásával.

A statáriumot életbeléptetik. Tíz órán túl senkinek nem szabad az uccán járni. Az itteni Népszava beszüntette megjelenését. Minden kommunizálást célzó kormányzótanácsi rendelkezés eltöröltetett.

A vármegye közepén Seinin az ágyuk dörögnek. A székely hadosztály még tartja a vonalat, de a városban már senki előtt sem titok többé, hogy Satumarera bevonulnak a román csapatok.

Április 19.-én, szombaton reggel a székely hadosztály megkezdte visszavonulását. Tíz órakor vonult át a tüzéség. Tizenegy órakor már csak a fronton harcoló vörös gárdisták voltak hátra. Ezeket — egyesével-kettesével jöttek — a hidon túl lefegyverezték.

Pontban tizenkét órákor a hidon keresztül bevonult az első román járőr. Egy szakasznyi lovasság, egy dzsidás őrnagy vezetésével. A szakasz meg sem állott a városban, hanem tovább haladt. Egy összekötő járőr után, pontosan háromnegyed egy órákor fordult ki a Várdomb-uccából Ressel román királyi ezredes csapata. Három hatalmas ágyu, a város felé fordított csővel a Pannonia előtt volt elhelyezve. Itt fogadta az ezredes dr. Lénárd István polgármester rövid üdvözlését.

Délután 3 órákor megérkezett Davidoglu tábornok is. A városháza nagytermében együtt volt a városi tanács és a város társadalmának vezető emberei. A polgármester a következő beszéddel üdvözölte a tábornokot:

— Tábornok ur! A régi magyar város polgárainak képviselőjében, mint a város ezidőszerinti polgármestere üdvözlöm Önt. Mély rezignáció, mély depresszió üli meg a lelkemet, mert nem tudom e percben, hogy a román impérium mennyiben fogja magyar anyanyelvünket, városunk autonómiáját, törvényhatóságunk jogait respektálni. De tudom, hogy az ostoba keleti bolsevizmussal szemben Önök a művelt Nyugat civilizációját hozzák és ennek tudatában ehhez és a város rendjének fenntartásához ezennel felajánlom ugya magam, mint a város egész polgárságának szolgálatait. Üdvözlöm a Tábornok Urat a város közönsége nevében.

A polgármester beszédét Cloaje kapitány tolmácsolta a tábornoknak, aki román nyelven a következőket válaszolta:

— Nem, mint megszálló csapat jöttünk ide, nem is mint ellenség. Testvérként jöttünk az ántánt parancsára megszállani a kijelölt vonalat. Mi mindenkit megbecsülünk, csak a bolsevizmusnak vagyunk ellenségei. A román hadsereg ideérkezéssel visszaáll a régi, forradalmak előtti rendszer. A hívtalnokok nemzetiségre való tekintet nélkül a helyükön maradnak.

— Kijelentem, hogy türelemmel várjuk az ántánt döntését. Ha az ántánt azt fogja mondani, hogy Satumare a románoké, megtartjuk, ha a döntés ellenkező lesz, akkor a román csapatok nyugodtan vissza fognak vonulni.

— Senkit sem bántunk, senkit sem tartóztatunk le, ha becsületes ember és mindenki folytassa foglalkozását.

— A főcélunk az — fejezte be a tábornok — hogy a magyarokat barátjainkká tegyük.

Szatmárnémetitől — Satu-Mareig

Virágvasárnap reggelén román és magyar nyelven megjelenik a hirdető oszlopokon az első számú rendelet, amely Davidoglu tábornok aláírásával bejelenti, hogy Szatmár-Németi városnak a mai naptól fogva Satu-Mare a neve és a város ettől a naptól kezdve a román birodalomhoz tartozik.

Ugyanebben a rendeletben történik intézkedés a tisztviselőkről is:

— A volt osztrák-magyar birodalom összes állami tisztviselői jelentkezni tartoznak és kötelesek hivatalaikat elfoglalni, működéseiket folytatni, amíg más rendelkezés nem történik.

„A román hadsereg az egész lakosságnak boldog és nyugodt ünnepeket kíván.”

Ezzel a jókívánsággal végződik az első román hirdetmény.

Husvét vasárnapja volt. Ettől az időtől kezdve Szatmár-Németi átalakult Satu-Marévá.

Az első változás

Husvét után összegyűlt a városi tanács. A polgármester leköszönt és átadta a helyét a város eddigi gazdasági tanácsosának, Ferentiu Agostonnak azzal az indokolással, hogy a román származású új polgármester jobban tud a katonai parancsnokokkal érintkezni. A polgármester helyettese és a gazdasági ügyek vezetője az eddigi polgármester: dr. Lénárd István lett.

A város parancsnokságát Constantinidi tábornok vette át. Este 9 óra után és reggel 6 előtt a lakást tilos elhagyni. A városból való eltávozáshoz közlekedési jegy szükséges. Kijelölik a tuszokat is. Az első csoport: dr. Tanódy Márton, Rooz Samu, dr. Fischer József, Benkő József, Halász Mór és Bánó Gábor. Ezeket felváltja a második csoport, amelynek tagjai: dr. Keresztszeghy Lajos, dr. Weisz Sándor, dr. Havas Miklós, Fogel Károly, dr. Lengyel Alajos és dr. Rácz Endre.

Az idegen egyenruhák viselése tilos.

A polgármester egyetértésben a Román Nemzeti Tanácsal a fontosabb intézmények élére új vezetőket nevez ki. Az Osztrák-Magyar Bank fiókjához Puticiu Traian, az iparfelügyelőséghez Sutai József, a munkásbizt. pénztárhoz Achim Demeter, Ilie Miklós és Marcos György kerülnek. A közkórház élére dr. Popu Flaviust, a tanfelügyelőséghez Groza Ferencet, Papp Ivánt és Pétert, a törvényszékhez és a járásbírószághoz dr. Pop Silvium és Erdős Ferencet nevezik ki. Az új rendőrfőkapitány Cloaje Inel, az államvasutak helybeli vezetője Flontás Demeter, a posta és távirda hivatal vezetésére dr. Szilágyi Ágoston, dr. Erdélyi Traján, Mihalca Gyula és Pop Gyula lettek kijelölve.

A Román Nemzeti Tanács az iskolák husvétii szünetét tíz nappal meghosszabbította.

Május 4.-én kinevezték az első román prefektust dr. Rákóczi Filep Sándor személyében.

A város élete minden nagyobb megrázkódtatás nélkül folyik tovább. A nyugalomhoz nagyban hozzájárul, hogy úgy a polgármester, mint a prefektus becsült és régi őslakói a régi

Satumarenak. Csaknem személy szerint ismerik a polgárságot és a polgárság is tudja, hogy a város és a megye élén becsületes, komoly emberek állanak.

Május 7.-én már megszüntetik a tuszok kijelölését is.

Ugyanaznap Brebán Sándor a nagyszebeni kormányzótanács által kinevezett kormánybiztos átvette a tanfelügyelőségét és az összes iskolákat s elrendelte, hogy minden iskolában heti egy órában kötelezőleg tanítsák a román nyelvet.

Azuccán már este 11.-ig lehet sétálni. A színház a román hadsereg tisztjeinek akar kedveskedni, amikor jelenlétükben diszeloádásként bemutatja Lehár Ferenc: Pacsirta című operettjét.

Május 10.-én már ünnep van. Az ünnepségen a vidéki románság is nagy számban vesz részt.

Eskütétel

Május 12.-én a városi és megyei tisztviselőket az új prefektus felszólítja, hogy tegyék le az esküt. A tisztviselők kérésére Rákóczi Filep Sándor prefektus kijelenti, hogy aki az esküt le nem teszi, az többé nem tekinthető hivatalnoknak. A tisztviselői kar, hangoztatva, hogy „exisztenciális kényszer hatása alatt” cselekszik, az esküt letette.

Az új tanfelügyelő közli, hogy ezentul minden iskolai ügyben csak román nyelven szerkesztett kérvényeket fogad el.

Május 27.-én Őfelsége Ferdinand román király és Mária királyné a szomszédos Careiba érkeznek. A megye románságával lelkes szeretettel ünnepli az uralkodópárt.

Junius 15.-én megkezdődik a pénzügyi évi költségvetés.

A békeszerződést aláírják.

Satu-Mare hivatalosan is Romániához tartozik.

Repatriáló vonatok indulnak Budapest felé.

II.

Tizenhét esztendő telt el.

A város képe nemcsak belsőleg, hanem külsőleg is megváltozott.

A két határszél mellett fekvő város forgalmasabb, nagyobb, élénkebb lett. A hajdani Satmar 33.000 lakosa a jelenlegi Satu-Mareban majdnem duplájára emelkedett. Hozzávetőlegesen a város lakosainak száma, ma 57.000 körül mozog.

Külső változások

A Piata Unirii belső helyén, az elhanyagolt piac helyett gyönyörű, kulturált park épült.

Az idén költözik át a megyeház hatalmas költséggel felépített új épületébe.

A színház háta mögött készítik a Pop Valér miniszterről elnevezett sugár-utat.

A Regina Maria uccát is parkirozzák.

A strandot, kisajátítás révén az országos Testnevelési Tanács kapta meg és bérleti szerződéssel az Olimpia sportklubra ruházta át. A strand egyik nevezetessége a városnak.

Doros Alexandru közjegyző polgármestersége alatt felépült az új sporttelep.

A város gazdasági élete

is érdekes metamorfozison ment keresztül. A határok közelsége az új államban megismertette a várost egy új iparággal: a csempészéssel. Új egzisztenciák teremtek és máról-holnapra új vagyonok nőttek ki a földből. Nem kellett hozzá csak egy kis tőke, egy kis merészség és egy kis szerencse. Ebben a városban éveken keresztül mindig és mindent csempészték.

A törvénytelen utkon beözönlő árut a köznyelv „fekete” elnevezéssel jelölte meg. Vagyonokat szereztek a feketeszesszel, a fekete selyemmel, a fekete áruval. Csehszlovákiából jött a karton, selyem és textil-áru. Csehszlovákia felé özönlött az élelmiszer, a szesz és a szarvasmarha. Néhány éve, a devizatilalmi rendelkezések óta hihetetlen erővel virágzik az új üzletág: a fekete valuta. Az 57.000 lakos közül legalább tíz százalék csempészéssel foglalkozik.

Kultúrelét

A magyarság egyrésze elszegényedett. A megmaradtak nemzeti életüket főleg kulturális területen élik ki. A román impérium óta tevékeny életre ébredt a Kölcsey Kör, amelyet egy nagyszívű református pap: Debreczeni István kiabált életre. Ez a kulturegyesület, felismerve az idők parancsát minden hétfőn ismeretterjesztő tudományos, irodalmi és művészeti előadásokat rendez tagjainak. Jellemző a kör munkájára, hogy évekkal ezelőtt husz-harminc hallgató előtt kezdte meg előadásait és ma már hetenként 4—500 hallgató figyeli érdeklődéssel az érdekes és mindig politika-mentes előadásokat. A kör jelenlegi elnöke dr. Schöber Emil tanár, az egyes szakosztályok élén dr. Pirkler Ernő, dr. Göbl Zoltán, Bakcsy Gergely, dr. Havas Miklós és Baradlai László állanak.

*

A magyar színház az impériumváltozás óta kisebb-nagyobb zavarokkal bár, de minden esztendőben folytathatja működését. A nagy átalakulás 17 esztendeje alatt a színház magyar igazgatói a következők voltak: Kovács Imre, Szendrey Mihály, Gróf László, Hevesi Miklós, dr. Ferenczy Gyula, Róna Dezső, Földes Mihály, Erdélyi Miklós és évek óta Szabadkai

József. Három évvel ezelőtt a színház helyiségébe beköltözött az Astra román kulturegyesület mozgószínháza, amely Szabadkaival kötött szerződése értelmében évente négy hónapig a magyar színtársulat részére átengedi a helyiséget.

Ez a szerződés az idén lejár és a magyarság vezetői között mozgalom indult meg, hogy a színház létét egy kulturház építésével biztosítsák. Az elmúlt évben a románság megteremtette a satumarei román színtársulatot is, amely egyelőre hetenként egyszer: vasárnap este játszik és a többi napokon a környék jelentősebb városaiban: *Sigheten, Careiben, Baia-Maren* játszik. A folyton fejlődő és erősödő románság színháza ma még csupán gyermekcipőben jár, de a fejlődés jelenlegi tempója mellett rövidesen számolni kell azzal, hogy ez a román színtársulat legalább annyi helyet fog elfoglalni a színházban, mint a magyar színtársulat.

Az impérium átvétel pillanatában a városnak egyetlen napilapja volt, a 67 esztendőös Szamos, amelyet harminc esztendője Dénes Sándor szerkeszti. A Szamos nevét az elmúlt esztendőben, hatósági intézkedésre Szabadsajtó-ra változtatták át. Kivüle még egy magyar napilap van, amelynek címe: *Ujság*. Szerkesztője Manyák József.

Két évvel ezelőtt a románság megteremtette a saját napilapját. A lap első címe Granita volt és elfogult, támadó, magyarellenes hangjával az itt élő kisebbségnek sok kellemetlenpercet okozott. A lapot Pop Darius tanfelügyelő szerkesztette. A Granita különböző belső ellentétek miatt megszűnt és átadta helyét a Frontulnak, majd a Gazetának, amelynek vezetője Gavrilas Gavril tanár és felelős szerkesztője Stremp Augustin.

Pártok

A kisebbségi politikai élet három párt keretein belül folyik le. A legnagyobb tömegei a Magyar Pártnak vannak, amelynek elnöke Ilosvay Lajos kanonok és ügyvezetője Figus Albert. A Zsidó Párt elnöke dr. Borgida József ügyvéd, míg a szociáldemokrata párt elnöke dr. Gergely János ügyvéd.

A románság különböző pártokban talált elhelyezkedést. A legnagyobb pártja kétségtelenül a Nemzeti Parasztpártnak van, amelynek vezetői, dr. Osian Gavril, dr. Demian Titu, dr. Dobosi Endre, dr. Pop Octavián, Barbul Gavril és dr. Andrea István megbecsült és érdemes polgárai a megyének és a városnak. A jelenleg uralom lévő liberális párt helyi vezetői: Drágos Aurél főesperes, szenátor, dr. Ardelean Octavian vármegyei prefektus, dr. Benea Stefan polgármester, Ciontea Romulus, Latis Alexa. A Goga-párt vezére dr. Barbul Illés Károly parlamenti képviselő, a Junian párté: Záchiu Gh. Felicián ügyvéd, a Vaida-féle Román Fronté Bohatíel mérnök, de a többi

kisebb pártoknak is van hivük a városban és a megyében.

*

A közoktatás nagyrésze természetesen az új államhatalom kezébe ment át. A hajdani királyi katolikus főgimnázium helyét az Eminescu-liceum vette át. A felekezeti elemi iskolákon kívül a kisebbségi oktatást a református fiugimnázium, a református felsőbb leányiskola és a zárdai felsőbb leányiskola reprezentálják.

A sport

Igen érdekes az a metamorfozis, amit a város sportja mutat. A magyar uralom alatt a város két sportegyesülete, a Satumarei Sport Egylet és a Törekvés Munkás Testedző Egylet küzdöttek a rangadóért. Az impériumváltozás után a két kisebbségi egyesület anyagi eszközök hiányában vajmi kevés eredménnyel tudott versenyezni a tökeerős és nagy áldozatkészséggel vezetett román sportegyletekkel. Így a város futball-sportjában az elsőség ma az Olimpiát illeti. A csapat mellett pártállásra való tekintet nélkül egységesen sorakozik fel a város egész románsága. A sportélet az elmúlt 17 év alatt különben is erősen kifejlődött. A futballmérkőzéseket állandóan több ezer főnyi közönség nézi végig. Az Olimpián kívül nagy román tábora van az Olimpia testvér egyesületének, az Osananak. Szerényebb eredménnyel működnek a vasutasokból álló CFR, a nagymultu SzSE, a Törekvés, a Barkochba. A megyében igen nagy tábora van a baianarei Phönixnek, amely a Phönix kénsavgyár áldozatkészégéből fejlettudásu futballesapattal rendelkezik.

Tenniszben, evezésben és vívásban — szóval azokban a sportágakban, amelyeket ma még amatőr alapon üznek — a kisebbségi SzSE vezet.

A magyar közönség a sportra alig áldoz. Hasztalan hangzanak el az áldozatkészségre ösztökélő szavak, hasztalan hívják fel a vezetők a kisebbségi közönség figyelmét arra a nagy erőre, amelyet a sport jelent, a szavak eredménye nem sok. Sportra nincs pénz és a leszegényedett magyar társadalom részvétlensége miatt a kisebbségi egyesületek igazán csak a vezetők hallatlan erőfeszítése révén tudják magukat úgy, ahogy fenntartani.

Szobrok, emlékek

Az új uralom 17 éve alatt ma már teljesen eltűntek a városból a magyar vonatkozású műemlékek. A Kölcsey-szobor, a Petőfi-emléktábla, a satumarei béke emlékére felállított dombozmű, Kiss Gedeon hajdani rendőrkapitány szobra, mind a múlt emlékei. 1936 decemberében a város polgárságától gyűjtött adományokból felállították a park közepén Vasile Luca-

ciunak a szobrát. Ugyancsak ebben az évben készült ez az új vármegyeház előtt Romulus és Rémus emlékműve és a hajdani Kossuth, jelenleg Római-kert nevet viselő közkertbe a múlt évben helyezték el az eredetileg a piac közepén felállított Marasesti hős emlékművét.

Ez év szeptemberében — a város közönségének nagy megdöbbenésére — ismeretlen tettesek eltávolították a római katolikus székesegyház épületének homlokzatán álló Szent László és Szent István szobrokat.

Egyletek

A kisebbségi élet középpontjai — mint már előbb említettük — a kulturális és karitativ testületekbe tolódtak át. Igen eredményes karitativ működést fejtenek ki: a Jótékony Nőegylet, a Lorántffy Zsuzsánna Egyesület, a Zsidó Nőegylet és Népkonyha Egyesület, a Katholikus Karitás, a Kat. Leányklub, a zsidó Leányegylet, az Árvagondozó és a többségi lakosság kulturális egyesületei.

Igen élénk és virágzó a dalkultúra. Sajnos a Filharmóniai Társaságot — különböző és minden alapot nélkülöző irredenta vádask miatt — aligha lehet mégegyszer feltámasztani, de a dalárdák élnek, működnek és dolgoznak tovább.

Zavartalanul működik a magyarság kaszinója, a Polgári Társaskör is, amely száz esztendő fennállása után, jelenleg Boros Jenő református esperes és dr. Tóth János volt ügyész vezetése alatt — ugylátszik — fénykorát éli.

Tizenhét esztendőn keresztül példás nyugalommal élt együtt a város lakossága. Ha volt is néha apróbb surlódás, bizvást állíthatjuk, nem volt komoly. A város egészen az új áramlatok térhódításáig nem ismerte a nemzetiségi és felekezeti gyűlölködést. Volt egynéhány prefektus — dr. Pogacias János, dr. Rákóczi Filep Sándor, Beliu Stefan, dr. Dobosi Endre és dr. Osian Gábor — akiket példaképpen lehetne odaállítani mindig s mindenkor, mint az igazságosság és a megértés példaképeit.

Az új áramlatok itt is éreztetik a hatásukat.

A közeledési lehetőség ma távolabb van, mint valaha. Az idők szelleme, a divatos jelszavak tömege, az uszító sajtó féktelen hangja éket ver minden jószándéku törekvés, minden jót akaró lendület és kezdeményezés közé. A gyanu bacillusai a levegőben terjednek és fertőznek.

Ma a város beteg. A korszellemet nyögi és lázasán várja a javulást.

Az elmúlt tizenhét esztendő a kisebbségi élet, a kisebbségi sors tűzpróbája volt. Kemény próba volt, de kiállottuk. Megedzöttünk és tűzállóbbak lettünk. Ebben a tűzpróbában sok minden a fejetejére állott. A jelszavak értéke megváltozott. Emberek forogtak tizenhét esztendő őrlő malmában, volt aki

elpusztult, volt aki fennmaradt. Volt, akit magasból vetett le a történelmi sors és volt, akit a mélységből dobtak fel a hullámok. Volt, aki elsodródott, volt, aki cserbenhagyta a vártát, volt aki barátból máról-holnapra gyűlölködő ellenség lett, de volt olyan is, aki az új időkben is megértő és kezét nyújt testvére maradt azoknak, akik a szeretetre rászorultak.

Tizenhét esztendő telt el.

Ki tudná mindazt felsorolni, ami ezalatt a 17 esztendő alatt történt. Ki tartotta számon a sűrű könnyet és a falat kenyer pozitív örömet? Ki tartotta számon a nagy nekibuzdulásokat, a nagy letöréseket? Ki tartotta számon az elveket, a hitet, a gerincet és a gerinctelenséget? Ki tartotta számon a visszalármázott állás boldogságát és a láb alól kicsuszott íróasztal mérhetetlen keserűségét? Ki tartotta számon hőseinket és ki a becstelenekeket?

Tizenhét esztendő! Nemcsak kívülről formálta át a várost, de belülről is.

Új emberek nőttek fel. Nekik talán könnyebb lesz a megértés és a megbékélés egymás felé vezető hidját megépíteni.

Satunare közgazdasági térképe

Satunare, dacára határszéli fekvésének, valamint annak, a körülménynek, hogy hinterlandja nagyrészt elvesztette, nem vesztett olyan sokat piaci élete lendületéből, mint a többi transzilvániai határszéli városok. Miután Csehszlovákiához közel fekszik, jóformán teljesen magához ragadta e szomszédország felé irányuló tranzit kereskedelem vezetését s ebben még a közvetlen szomszéd Sighet sem tudta letörni.

Letagadhatatlan szerep jutott ebben a határszéli városban, amely két szomszédország szélén terül el az illegális kereskedelemnek is, amikor is csempészség útján próbálják kiegyensúlyozni a piaci megrázkódtatások következményeit, mindazonáltal a legális kereskedelem is gyönyörűen prosperál. E reális üzletek finanszírozását szerencsésen irányították a satunarei alapítású *Casa Noastra* és *Vármegyei Takarékpénztár*, majd a *Banca Ardeleana* bevonulásával annak fiókja is.

A gyáripár is feltűnő felfelé ívelést mutatott különösen az első tíz évben ebben a városban. A nagy lökést a Casa Noastra és Szabó Jenő alapításában életre hívott Unio vagongyár adta, amely pár év alatt az ország egyik leghatalmasabb ipari üzemévé nőtte ki magát. Politikai elgondolások miatt határozta el két évvel ezelőtt, hogy ezt a gyönyörűen prosperáló üzemet az aradi Astra vagongyárral egyesítve Brasovba helyezik át. Ugyancsak jelentőségteljes ipari vállalat Satunaren a *Printz* Testvérek vasöntődéje és emailledény gyára, a Freund Testvé-

rek nemrég alapított textilgyára, valamint a Dac gyermekkosci és kerékpárgyár is. Ezenkívül van még Satumarenak több kisebb kapacitású, de élénk ipari üzeme.

Az alábbi kis statisztika, hozzávetőleges képet nyújt Satumare gazdasági erejéről:

PÉNZINTÉZETEK

Banca Ardeleana	fiók
Casa Noastra	központ
Vármegyei Takarékpénztár	központ
Sátmar-i Hitelbank	központ

GYARAK

Unio vagongyár	vagon, lemez, vasárak
Printz Testvérek	vasöntöde és emailedény
Guth A. Fiai	dugó
DAC. R. T.	gyermekkosci, kerékpár
Freund Chaim Fiai	textil
László Malom	malom
Erzsébet Malom	malom
Dandy R. T.	kötöttáru
Hájtájer Pál Fia	vegytisztító, csipkegyár

V E Z E T Ő C É G E K

Somesana S. A.	fatermelő
Samex S. A.	termény
Spirtecomerț S. A.	szesz, likőr
Reiter J. és Fia	gyarmatáru engros
Gutmann Béla	gyógyszertár
Beer Miklós	gyarmatáru
Szűcs Kálmán	butor
Jónás Jenő	mész, cement, cserép
Vescan és Mertz	férfidivatáru
Mertz N.	férfidivatáru

A kisvárosok metamorfózisa

Irta: GÁRDOS SÁNDOR

A transzilvániai kisváros ájultan fekszik a hegy lábánál, vagy a folyó partján és messziről nézve úgy vélnéd, nincs is élet a félénken földhöz lapuló házak között. A leányzó azonban nem halt meg, csak aluszik, de nincsenek szép, színes, magasztos álmai. Csend van a vidéken, de ez nem a nyugalom, a kiegyensúlyozott megbékélés csendje, hanem a unalomé, a tompa közönyé, amely mint sűrűszövési fátoly védi a kisvárost minden emóció ellen. Világtörténelmi viharoknak kellett jönni, hogy egy-egy rövid időre felrázza a kisvárost kábultságából és az álmos szemekben a szenzáció lángját meglobogtassa.

Kisváros a szenzáció lázában

Az utóbbi évtizedek folyamán két ilyen hatalmas megrázókództatás érte a transzilvániai kisváros lelkét. Az első bomba 1914-ben csapott a kisváros hangulatlan csendjébe. A mozgósítás felborította a megszokott rendet és a bőségesen adagolt háborus uszítás itt hálásabb talajra lelt, mint falun, vagy nagy városokban. A hazafias virtus égisz alá lánggal lobogott fel, kísérteties fegyvercsörgés közben urrálett a lelkeken a lovagkor romantikája. Most már furcsának és különösnek tűnik, de akkor szinte természetes volt, hogy egyik napról a másikra daliás és vitéz hadnaggyá változott a takarékpénztár csámpás könyvelője, feltöltötte ősi fringiját a segédtanító ur és felpántlikázva, dalolva, peckesen vonultak végig a főuccán az állomás felé kipirult arcu fiatalemberek, akik tegnap még álmosan, szürkén és reménytelenül csámborogtak a kis görbe uccákon. A világháború vihara kilóditotta őket a közszereplés reflektorai elé és most szédülten, a szenzáció lázában reszketve menetelnek ismeretlen kalandok, nem sejtett gyötrelmek, a halál felé. A puskák csövében most virágok mosolyognak és eltakarják a Halál vigyorgását.

A kisváros bomlottan őrzöngött a háborus lázban. Egy ideig volt izgalom bőven: jöttek a győzelmi hírek, lelkesítő beszédek és ujságcikkek, de lassanként megérkezett a hősi halottak listája is és a lelkesen lobogó szemekben megjelentek a

könnyek és potyogtak azután megállás nélkül évekig. Jöttek a sebesültek, a szabadságos katonák, lehervadtak az arcokról az extázis rózsái, a kisváros visszazuhan az ónos, sápadt, lidércnyomásos közönybe. Hadisegély, kenyérjegy, férfi nélkül maradt családok, nyomorúság, betegség, kétségbeesés. Elesett a tanfelügyelő ur fia, a Timárné két fiu gyermeke, féllábbal tért vissza a patikussegéd, a Deutsch boltját bezárták, mert a fiatalasszony megszökött Pestre egy főhadnaggyal és itthagyt a kisgyermekét a dadára, férjét pedig a beszercei kórházban, ahol éppen a srpnellgolyót keresik a tüdeje környékén. A kisvárosban mindenki mindent tud mindenkiről. Tragédiát pletykálnak a vénasszonyok és a sorsharag kemény csapásai egyetlen házat sem kerülnek el. A kisváros ijedten lapult a hegy lábához, vagy a folyó partjához és fázósan burkolta be magát újból a közöny sűrűszövésű, szürke fátylába...

A zűrzavar kora

De a világtörténelem vihara másodszor is lerángatta róla ezt a gyengén védő leplet és a transzilvániai kisváros mezetenül, tehetetlenül vergődött a forradalom patkós csizmája alatt.

Nemzetőrcsapatok, nemzeti tanácsok védték a Csáky szalmájává lett magántulajdont, az életbiztonságot a frontokról hazatérő katonák ellen és az itthoni nagy elkeseredés feszültségét nem mindenütt sikerült békésen, vér nélkül levezetni. Megint történelmi napok suhogtak a kisváros lapuló házai fölött és a nagy idők kis emberei reszketve várták a vihar csillapodását. A bányavidékeken (Jiulvölgye, Maramures, Baia-Mare) gyártelepeken (Resita, Diciosánmartin, Oradea, Sighisoara) munkástanácsok alakultak és Clujon, Oradeán, Satumaren a szakszervezeti tanács dirigált. Naponta friss szenzációkkal szolgáltak a lapok: Albaiulián a transzilvániai románok nagy lelkesedéssel kimondották a Romániához való csatlakozást, Jászi Oszkár aradi tárgyalásai meghiusultak, Brasovnál a román csapatok átlépték a határt, Budapesten a kétségbeesett tanácsalanság proletárdiktatúrába menekült, a csehek elfoglalták a Felvidéket, zűrzavaros hírek érkeztek az ország minden részéből, megingott minden, ami nemrég szilárd támasznak látszott. A kisváros riadtan lapult a viharban. Senki sem dolgozott, az emberek szorongva lesték a híreket. Transzilvániában a Consiliul Dirigent vette át az uralmat, a román hadsereg egymásután vonult be minden transzilvániai községbe. Magyarországon megszűnt a proletárdiktatura és bosszuszomjas nemzeti csapatok vonultak be a vérző városokba és falvakba. Páris környékén készül a békeszerződés, Trianon megrajzolja az új határokat. Antant missziók lepik el Bu-

dapestet, a románok, csehek és jugoszlávok elhelyezkednek az új határokon.

A kisváros a térképet nézi és remeg az ismeretlen jövőtől...

Egy hetyke jelszó és annak következményei

A városok, falvak „cégtábláit“ kicserélik a vasuti állomásokon, a városházára új címer kerül, közöttük az új felirat: *Primaria*. Pénzváltás, egyik faluból a másikba csak utlevéllel lehet utazni, általános fejvesztettség a honpolgárság körül, román rendőrség, csendőrség, karhatalom kezd berendezkedni, mindennap új hirdetés az uccákon: „Mindenki maradjon a helyén.“ A tájékozatlanság sok helyütt kisebb összeütközéseket okoz, egész Transzilvániát megrázzák a mutálással járó zavarok.

A megyeházákban prefektusok veszik át az uralmat és a katonai parancsnokok segítségével megkezdik az átalakítást, a berendezkedést, a konszolidálás munkáját. A transzilvániai magyarság, főleg a falvakban és a kisvárosokban tanácstalan. Budapestről elszakadva még nem alakult számottevő központ, ahonnan tájékozódhattak volna további magatartásukat illetőleg és így történt, hogy felelőtlen, gőzfejű tényezők kiadták az ostoba jelszót: „A magyar köztisztviselők ne tegyék le az esküt az utódállamra“. Ez a hetykén odavetett, végzetes mondat olyan bajok forrása lett, amelyek ma is gyógyíthatatlan sebként tátonganak a magyar kisebbségi néptesten. Családok ezrei maradtak kenyér nélkül és a közigazgatás kisiklott a gyakorlott és kipróbált kezek közül.

A transzilvániai magyar kisvárosok lakossága érezte meg legfájdalmasabban ezt a céltalan és okatlan oppozíciót. A románlakta vidékek kisvárosaiban az intelligencia a magyar köztisztviselők köréből került ki, a székelyföldről és a határmenti magyar vidékről nem is beszélve. Ez a tömeg itt állott áporodott „intelligenciájával“ állás nélkül és az új imperium haragját magára vonva. Fágárasban, Maramuresban, Bistritan, Sibiuban és a többi román nemzetiségű vidéken nem okozott nagy zökkenőt a közigazgatás romanizálása, annál nagyobb zavar keletkezett a magyar nyelvterületeken. Az ifjú és megnövekedett román államnak nem voltak képzett köztisztviselői elegendő számban és így az okiráltságból tördültek a magyar vidékekre az elhelyezkedésre éhes elemek, akik nemcsak hogy nem ismerték a magyar vidékek nyelvét, hanem azonfelül (érthetően) úgy viselkedtek, mintha meghódított terület ellenséges érzelmű lakossága került volna a parancsnokságuk alá.

Kisvárosok magyar lakossága sokat szenvedett a helyi potentátok zsarnoki uralma alatt és ezt a szenvedést alig enyhítette néhány jóérzésű román ur megértő viselkedése. A tran-

szilvániai román nemzeti párt kormánya hatalmas erőfeszítéssel igyekszik a helyzetet konszolidálni és a honalapítással járó zavaroknak véget vetni. A kisvárosok élére lehetőleg helyi román urak kerülnek, akiknek nagy részeük van abban, hogy a kisebbségi kedélyek lassan megnyugodtak. Nagy segítségére volt ebben a kormánynak az a gazdasági fellendülés, amely a háború befejeztével és a határok megszilárdulásával egész Európában megindult. A kisvárosok szikkadt nyomorúságára termékenyítő és megnyugtató hatást keltve záporozott a pénz és a munkaalkalom. A gyáriüzemek minden munkaerőt felszippantottak, új, hatalmas vállalatok alakultak. A zsilvölgyi bányák, a nagy üzemek teljes gőzzel dolgoztak, a határmenti városokban Sigheten, Carei-Mareban, Salontán óriási tranzit forgalom és még óriásibb csempészforgalom bonyolódott le. A székelyföldön soha nem látott mértékben indult meg a fatermelés és a faanyag külföldre való szállítása. Ömlött a pénz, tobzódott a spekuláció és dübörgött a munka az új államban. A kisvárosok lakossága beleszédült ebbe a szokatlan tempóba. Az állástalanná vált szolgabíró csontgombgyárat alapított, az alispánból jól fizetett ujságíró lett, a főjegyző ur ást, kápát adott el nagyban és a volt rendőrfőkapitány közigazdasági almanachot szerkesztett. Mindenki elhelyezkedett a magánvállalkozásban, volt pénz bőven és ez nagyon enyhítette a hazafias bánatot. A kisváros kiöltözött és táncolt. Folyt a bor Hencidától Boncidáig és a hegyen-völgyön lakodalomban alig esett szó a honfiburól. A kisvárosok magyarságát ez a konjunktúrális pénzözön mentette meg a végső zülléstől és a kétségbeeséstől. Ez volt az a kellemes morfium-injekció, amely átmenetileg megszüntette az akut fájdalmakat és a nagy operáció után elkábította a vérző beteget. Mire a konjunktúra megszűnt, a mű befejeztetett. Az új állam berendezkedett és megszilárdult — a magyarok nélkül.

A nagy letörés után stabilizálódik a nyomor

Rövidesen megkezdődött a farsangi bőség böjtje. A nagy gazdasági letörés megsemmisítette a hirtelen nőtt vagyont, a szédült iramban száguldo fezőrök véres fejjel terültek el az út szélén, elapadtak a pénz forrásai és a nyomorúság stabilizálódott. A konjunktúra mámore után a kisvárosban is elkövetkezett a nagy krach katzenjammerge. Megbukott a csontgombgyár, az alispánból lett szerkesztő urat leépítették, megszűntek az ástok-kapák és nem kellett senkinek a közigazdasági almanach. A kisvárosok magyar lakossága uniformizálódott a nyomorban. A mult nagyságai, akik előtt nemrégén hajlongtak, reszkettek a vicinális exisztenciák, most gyámoltalanul ödögtek a változott viszonyok között és együtt resz-

kettek, hajlongtak az új garnitúra előtt a többi, kisvárosi existenciával. Karriert jelentett a román származás és az államnyelv tudása legalább is megélhetést. Paragrafusmezőkön hitt, öreg fiskálisok féléjszakákon keresztül öszülő fejjelel bíláztak szorgalmasan. A kisváros fórumairól lassanként eltűnt a magyar intelligencia. Repatriáltak, más vidékre költöztek, vagy otthon maradtak és csendesen küzdöttek a mindennapi kenyérért. Nem telt már több luxusra, üres volt a nagyvendéglő szálája, ha nagyritkán magyar színtársulat vetődött a városba, nem járatták többé kedvenc lapjukat, mert nem volt pénz előfizetésre. A kisvárosi magyar kultúrellet összes csápjai lassan összezsugorodtak, mint mikor a csiga bajt érez és behuzza a szarvait.

Leépíteni, leépíteni!

A transzilvániai magyar bankok, amelyek nagyrészt a konjunktúra idején alakultak és ellátták pénzzel a vállalkozó magyarok üzleteit, egymásután mentek tönkre. Sorban kértek kényszeregyezséget a kisvárosok régi, magyar érdekeltségű takarékpénztárai is, mert az ő gazdasági szerepük megszűnt és a válság elsősorban ezeket sepette el. Alig maradt azelőtt jómódú kisvárosi magyar polgár, akinek nem veszett volna el pénze a tönkrement bankokban. Megszűntek azok a munkaalkalmak is, amelyeket a bukott bankok által finanszírozott üzemek és vállalatok nyújtottak és egyre sürűbben hangzott fel ország-szerre a rettenetes új szó: *leépítés*. Az új korszakot ez a szó jellemezte. Leépítettek a bankok, a vállalatok, a gyárak, a kereskedők, az iparosok. Leépítettek a fogyasztók, a termelők, az eladók. Mindenki a sárga földig leépített mindent. Az állam leépítette az államnyelvét nem tudó kisebbségi alkalmazottait, ezek leépítették a háromszobás lakást, a cselédet és a rántott-csirkét. A sorozatos és egymásból következő leépítések teremtették meg azokat a munkanélküli tömegeket, amelyek nagyrésze a kisvárosokban élő magyarság soraiból került ki. Késébeesett népvándorlás indult meg a kisvárosból nagyobb városokba, ahol több munkaalkalmat reméltek. A kis házak barna és zöld kapuira rákerültek az ijedt végkiárusítás tragikus cédulái: Eladó divány, vivókard, mozsártörő, minden, minden eladó, mert kell kenyérre, hogy az élet meg ne akadjon.

A transzilvániai kisvárosok fölött elviharzottak már a történelmi idők, elültek az izgalmak és a nyomor unalom s közöny szálaiból ismét megszölvődött a szürke fátyol, amely ráborul a hegyhez lapuló, folyóparton álmodozó kisváros házikóira...

A vidék közgazdasági térképe

A hét nagy városon kívül a vidéki kis városokban is találunk hatalmas ipari vállalatokat, amelyek mind Transzilvania gazdagságát hirdetik. A resitai vasgyárak, a jiuivölgyi hatalmas szénbányák, a nagy székelyföldi és banati fatermelő vállalatok mellett van még Transzilvániának néhány igazán számottevő komoly vállalkozása. Ezekről rajzolunk e helyütt vázlatos képet.

A földgázmezők vidékén tekintélyes iparvállalatok egész sora létesült. Így a diciosánmartini *Nitrogéngyár*, az *Úveggyár* a *Hercules* téglagyár, a mediasi *Zománcedénygyár*, *Úveggyár* és *Kartonnyomógyár* mind vezető iparvállalatok Romániában. Nagy kapacitása van a sfântugheorgheni *Klinger Szövőgyárnak*, melynek termékeit az egész országban ismerik, éppen úgy a baiamarei *Phönix Vegyészeti Gyár* gyártmányait is. A *Kemény Testvérek* szalámi és konzervgyára Salontán nagy exportforgalmat bonyolít le a nyugati államokkal, de országosan ismertek a *Caremarei Papirgyár* és *Lugoji Textilipar* termékei is.

Vannak hatalmas hálózatu kereskedelmi vállalatok is a vidéken, amelyek közül legszámottevőbb az albaiuliai *Általános Kereskedelmi Részvénytársaság*. A vidék kiskereskedelme szintén átvészelte a gazdasági megpróbáltatásokat és ma már szolid, de reményteljes kereseti lehetőségek mellett rendesen prosperálnak többnyire.

Magyarok az Ókirályságban

Irta: KAKASSY ENDRE

Közel tíz évet töltöttem a főváros magyarjai között, behatóan foglalkoztam az Ókirályság más városaiban letelepedett fajtestvéreink életproblémáival is, mégis most, hogy írnom kell róluk, valami belső kuszáltság bénító nyomását érzem: hiányzik az a bizonyos vezérfonál, amely elvezethetne e nagyjelentőségű magyar sorsprobléma labirintusában. Hol kezdjem, mely jelenség, vagy gondolat köré csoportosítsam mondanivalóimat, mi legyen a vezérmotívuma, az átfogó színe és vonala, tárgyilagosabban: a szerkezete annak a freskónak, amely hivatva volna az Ókirályságban élő magyar tömegek életformáját, eszményeit, kis és nagy bajait, s elsősorban nemzetkisebbségi mivolta vállalásának mennyiségét és minőségét ábrázolni?

Az ember aztán, ahogy elmélyed a feladott témában, lassan rájön arra, hogy nem saját percipiáló képességében van a hiba, tolla nem a tapasztalatok redszertelen, kusza halmazán akad el, hanem azon az egyszerű tényen, hogy az Ókirályságban élő magyarok kérdése nem egyetlen összefüggő problémaközpont, ami könnyű szerrel szétboncolható. Legtalálósabban valami különös, állandó mozgásban levő mozaiklemezhez lehetne hasonlítani, aminek színtestjei és darabjai örök vándorlásukban egymás helyét cserélgetik. Bizonyos, hogy ennek a mozgásnak is törvénye van, aminek felállításához azonban a mai szervezetlenség, vagy pszeudo-szervezettség állapota éppenséggel nem járul hozzá. Egészen más a helyzet például az ókirályságbeli németeknél, akiknek a kataszterét már régen feltették. Nálunk még mindig divik a „körülbelül“ és a „valószínűleg“, s e nagy leltározási munka késvén, a regátban élő fajtestvéreink élete az Isten gondjaira bízott nyájé, aminek szaporodását, vagy apadását a rövidlejáratu és a kényelem határain nem túlmenő nemzeti felbuzdulás vaksi látcsövével szokták megfigyelni kisebb, vagy nagyobb vezéri dombokról.

Pedig már ideje volna górcső alá tenni ezt a kérdést. Az Ókirályságban körülbelül (íme a „körülbelül!“!) negyedmillió magyar él s ebből hozzávetőlegesen 120 ezer esik a fővárosra.

Tessék kiszámítani, kellő szervezettség esetén, mit jelenthet e tömegnek gazdasági ereje és politikai súlya kisebbségi küzdelmeink mérlegében. Tudom nem új e kívánság, én magam is többször szót vettem fővárosi hírlapírói tevékenységem során, de nem lehet eleget ismételni és eléggé hangoztatni e vállvonogatással szentesített nemzetcsönkítást.

Am, ha nem is állíthatunk fel megtámadhatatlan törvényeket, ha képtelenek is vagyunk hiánytalanul boncasztalra tenni a kérdés egész komplexumát, nagy vonalakban és mértanilag nem határolt színfoltokban vázlatot nyújthatunk az ókirálysági magyarság életének legjellegzetesebb felületeiről; valamint a metamorphózisról, amely itt is bekövetkezett. Mindenekelőtt azonban kapcsoljuk ki a csángó-kérdést, amely reggeli keletű s így szervesen nem tartozik e könyv tulajdonképpeni anyagához. E problémáról egyébként számosan, helyszíni kutatók, kifejtették már véleményüket és tapasztalataikat s újat mi sem tudnánk mondani. Hasonló helyzetben volna a fővárosba és a havasalföldi kisvárosokba még a főhatalom változása előtt bevándorolt magyarság, csak hogy míg a csángóvidékeket kikerülte a román határok kiterjesztésével megindult újabb „bevándorlási“ hullám, addig Bucuresti és a Havasalföld egyik legfőbb gyűjtőmedencéje lett az új életet, új lehetőségeket kereső magyar egzisztenciáknak. Keveredés állott be, az „öslakó“ magyarok sorai ujjakkal duzzadtak fel, aminek nemzeti és hitéleti téren is nyomai mutatkoztak. Egész sora létesült így például a református parókiáknak s az egyházhoz tartozó egyesületeknek.

És itt állapítsuk meg azt is, hogy a református egyház ugy erkölcsi, mint a nemzeti öntudat konzerválása terén ma még fel nem értékelhető missziót teljesített, noha távol tartotta magát mindennemű politizálástól. Ezzel szemben a katolikus csángó vidékek magyarjainak nemzetiségéből való kiforgatásában azok az idegen (olasz, cseh, stb) papok jártak elől, akik nem ismerve a nép anyanyelvét, lassan a maguk részére formálták át a gyülekezetet. Ez az asszimilációs folyamat ma is tart, a fővárosi római katolikus érsekség jóvoltából.

A háború után felfokozódott beözönlést a sovinizmus pompás izgató anyagnak tekintette. Évekig tartó szívós és rendszeres munkával sikerült is a különben jámbor és emberséges román paraszt és kispolgár lelkében gyűlöletet kelteni a „strein“-ekkel szemben. Holott, ezeknek a „streineknek“ mennyit köszönhet az Ókirályság ipara és kereskedelme! A regáti városok, de még a főváros kisiparának is a békeidőkben bevándorolt magyar kézművesek vetették meg az alapját. Háború előtt 30—40 ezer magyar élt Bucurestiben. Legtöbbjük ipari és kereskedelmi pályán kereste kenyerét. Földmives nem le-

hetett, mert a földbirtok szerzése állampolgársághoz volt kötve. Így hát azokon a területeken próbáltak elhelyezkedni, amelyek még szabadok voltak. Az őslakók szerették is őket megbízhatóságukért. Igen sok bevándorolt magyar szerzett így tekintélyes vagyont. De nemcsak az iparosok, hanem a háztartásbeli és a gazdasági cselédek is nagyszerűen érvényesültek. Ezek közül számosan kis spórolt tőkéjükkel lovat és kocsit vásároltak, oroszos bársonyköpenyeget öltöttek magukra és „birzsárnak“ csaptak fel. A fővárosi bérkocsisok igen nagy százaléka ma is magyarokból kerül ki. Valóságos birzsár-dinasztiák létesültek, amelyek ma már autóra tértek át és többszáz gépkocsit járatnak Bucuresti uccáin.

Az Ókirályságbeli magyarság általában meglehetősen jómódban élt a háború előtt. A fővárosban egyházat tartott fenn, gazdaságilag jól megalapozott társadalmi egyesülete volt: az iparosok által alapított és vezetett „Szent István“, amelynek vagyonát ma is több millióra becsülik. Az előkelőbb állásuak találkozóhelye a román hadüzenetkor megszűnt magyar kaszinó volt.

Ezek a patriarkális állapotok alaposan megváltoztak az ország területének megnövekedésével.

*

1918 után a szegénység s az idők változásával járó társadalmi földindulás ezrével verte ki a csatolt területek megintott egzisztenciáit eddigi otthonukból. Kétkézi munkások, hivatalnokemberek, iparosok, kereskedők, mindenfajta üzletemberek egész rajai indultak az akkor még „terra incognita“, a bő kereseti lehetőséggel csábító, akkor még ismeretlen föld felé. A főváros lakossága szinte máról-holnapra százezrekkel duzadt fel és ebben a magyarság száma csaknem négyszeresére szökött. Sorai között viszont — igen sajnálatosan, de elkerülhetetlenül — nagy számban akadtak „félelem és gáncs nélküli“ szerencselovagok, akik főhadiszállásukat előbb a Riegler-ben, majd a Piccadilly-ben ültették fel. „Új stílust“ hoztak magukkal e bő prédára leső bátor ritterek, fantasztikus terveket, amerikai ötleteket, nagyvonalu, de a büntetőtörvénykönyv határait suroló elképzeléseket. Egyiknek-másiknak sikerült is feltornásznia magát a szerencse háttaslovára, leg többje azonban regényes bukdácsolások után végleg elmerült abban a kávéházi légkörben, amit keserű humorral „Ezeréves Magyarország“ neveztek el a főváros dolgozó magyarjai, azon az alapon, hogy e görbe utakon járó pénzvadászokra ezer évet lehetne kiosztani, anélkül, hogy fellebbezni mernének.

Ujság is alakult ebben a nagy kavarodásban a megboldogult Varjassy Lajos, „aradi miniszter“ vezérletével, de rövid szereplés után dicstelenül megbukott.

Évek teltek el, amíg a felkavart vizek lassan letisztultak. A

Piccadilly ugyan még élt és virágzott és még hallani lehetett ilyen beszédíróslányokat: „Tegnap értesítettek, hogy aranybányát örökölttem — adjon száz lejt“, vagy: „Megszereztem a dunai hajók szénállátásának a koncesszióját — fizesse ki az ebédemet“, a leülepedés azonban már folyamatban volt s az ötletmilliomos helyét egy más típus foglalta el, az, aki a „duma“ helyett pénzt és szakértelmet hozott. Komoly, tőkeerős transzilvániai vállalatok állítottak fel fiókokat, új vállalatok létesültek kisebbségi pénzen s ezzel egyidejűleg munkások és tisztviselők ezrei jutottak biztos megélhetéshez kisebbségi és román vállalatoknál egyaránt. A magyar szakértelemnek és munkának igen jó ázsiója volt: még az állami érdekeltségű üzemek is szívesen alkalmaztak magyar munkaerőt, egyrészt, mert megbízható volt, másrészt pedig, mivel a megnövekedett termelés tempóját csak így lehetett biztosítani.

Kicsiben ugyanaz a folyamat ment végbe az Ókirályság kisebb városaiban is.

A nagy tölekedésben kifejlődött és az idegen környezetben melegágyra talált egoizmus azonban rányomta bélyegét az új település minden területére. Az egyes rétegek teljesen elszigetelve éltek, sőt még az azonos helyzetűek is lehetőleg kerülték az egymással való érintkezést, mindössze a református egyház körül kristályosodott ki egy kis magyar sziget *Nagy Sándor* és *Kányádi Béla* lelkészek hősies erőfeszítése folytán. A Szent István társaság iparos-patriciusai idegenkedtek új tagok felvételétől (talán okulva bizonyos multbeli tapasztalatokból), más szervezési keret pedig nem állott rendelkezésre. Hosszu és kemény erőfeszítések kellettek, amíg *Tornya Gyula* egykori szenátor szorgalmazására és e sorok írójának szerény közreműködésével megalakult a diákszegélyező bizottság, amelyben már a katolikus egyház is képviseltette magát *Horváth-Héring* plebános személyében. A bizottság az összegyűjtött pénzen otthont bérelt ki, ahol fővárosban tanuló magyar diákok igen olcsó ellátást találtak. Nemsokkal ezután megalakult a Magyar Párt helybeli tagozata *Kányádi Béla* református lelkész elnökletével, egy évre rá pedig a munkások részére népkonyhával és szövetkezeti alapon működő iparos műhelyekkel „Népkör“ létesült. Sajnos, a nemes és talpraesett kezdeményezés belső civódások folytán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és a kezdeményező *Geiringer Gyula* orvosnak sok ezer lejtébe került a Népkör likvidálása.

Általában Bucuresti magyar orvosai alaposan kivették részüket az áldozatkészségből. *Geiringer Gyula*, *Bakk Elek Pécsi* Ernő, *Menyász Emil*, *Papp Béla*, *Bernáth* fogorvos, valamenynyien elől jártak a példamutatásban. Betegek százait kezelték ingyen, a Szent István társaság keretein belül pedig ambulatóriumot létesítettek. Nagyrészt az ő fáradhatatlanságuk gyü-

mölcse a „Pax“ kör is, a bucuresti magyar értelmiségek társasköre, amely ma is fennáll és igen szép hivatást teljesít.

Míndezenkre csak azért térek ki, mert újabban több fővárosi zsidóvallásu magyar orvost egy transzilvániai magyar lap részéről méltatlan támadás ért éppen e szervező tevékenysége kapcsán. Igazságtalanabb támadást el sem lehet képzelni! Én láttam őket a kezdet kezdetén, tudom mit tettek és egész életemben mély megbecsüléssel fogok rájuk gondolni, nemkülönben *Dalaczi* János iparosra, *Koppándy* János párttitkára; *Nagy* Andrásra és *Szemlér* Ferencre a Kós Ferenc diákkör megalapítóira és másokra, szerény, névtelen munkásokra, akik megtették a szervezés első csákány ütéseit.

*

Azóta sok év telt el és még mindig az első csákányütések-nél tartunk. A gazdasági válság és a nyomában feltörő politikai hullám bizonyára sok tervet, sok szép elképzelést rombolt szét. Rengeteg magyar vált munkanélkülivé és ezek valamenynyien gyámolításra szorulnának. De kitől várhatnak segítséget, milyen titáni szerencse tudná a bajokat orvosolni, letörölni a könnyeket ezer és ezer arcról?!...

Ott van a Belu-negyed, a Filaret, ahol gyufa-, olaj- és szövőgyári szakmunkások telepedtek le, a Tei, ez a régi település, amely a háboru után otthónává lett a bihormegyei „bevándoroltaknak“ is, az Obor a malom- és vasmunkások negyede, a Grivita a vasuti műhelymunkásoké, a Groapa Oatu, a siralom völgye, a végleg lecsuszottak gyehennája...

Transzilvánia egy-egy kis darabjai ezek. Gazdasági válság, beházasodások, más keveredések és maga a város, e nagy román tenger mozgása, lassan kikezdik hullámaikkal ezeket a kis szirteket...

De vajjon csakugyan el kell pusztulniok?

Nem hiszem. Vannak jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy éppen ezekben a rétegekben él legerősebben s legerintetlenebbül a magyar öntudat. Egy kimutatás szerint a fővárosi magyar elemi iskolát a következő foglalkozással bíró szülők gyermekei látogatják: iparosok gyermekei 97, kereskedők gyermekei 5, székelyek gyermekei 23, házmesterek gyermekei 11, kenyérkihordók gyermekei 10, háztartási alkalmazottak gyermekei 20, kétkézi munkások gyermekei 18, tisztviselők gyermekei 16.

Sokat mond számunkra ez a kimutatás. S mindenekelőtt azt mondja, hogy nem szabad magára hagyni azt a dolgozó magyart, aki nehéz helyzetében is tudja mivel tartozik fájának és kultúrájának. Még kell próbálni a lehetetlent is annak érdekében, hogy az Ökirályságban élő magyar lelkekből eltűnjék az árvaság, a magárahagyatottság érzése.

*

T A R T A L O M

	Oldal
Metamorphosis Transylvaniae (előszó)	5
A politika (Győri Illés István)	9
A társadalom (dr. Turnovszky Sándor)	23
A sajtó (Mikes Imre)	30
Az irodalom (Gaál Gábor)	40
Képzőművészet (Kőmives Lajos)	54
A színjátszás (dr. Janovics Jenő)	69
A jogszolgáltatás (dr. Szeghő Imre)	94
A közgazdaság (Gyárfás Endre)	101
A sportélet (Karádi Nagy Lajos)	108
A transzilvániai kalauz	121
Cluj metamorfózisa (Szász Endre)	123
Cluj közgazdasági térképe	127
Oradea metamorfózisa (Tabéry Géza)	131
Oradea közgazdasági térképe	136
Timisoara metamorfózisa Kalotai Gábor)	139
Timisoara közgazdasági térképe	150
Arad metamorfózisa (Károly Sándor)	152
Arad közgazdasági térképe	160
Brasov metamorfózisa (Pogány Marcel)	162
Brasov közgazdasági térképe	169
Târgumures metamorfózisa (Benczel Béla)	171
Târgumures közgazdasági térképe	177
Satmăre metamorfózisa (Baradlai László)	180
Satmăre közgazdasági térképe	188
A kisvárosok metamorfózisa (Gárdos Sándor)	190
A kisvárosok közgazdasági térképe	195
Magyarok az ókiráltságban (Kakassy Endre)	196

HIBAIGAZÍTÁS

A könyv 15. oldalán, alólról az ötödik sorban kimaradt a **páholy** szó. A sor helyes szövege a következő:

cluji Unió szabadkőműves **páholy** adja át klubhelyiségeit, stb.

A 25. oldalon, a második bekezdés utolsóelőtti sora helyett —
tördelési hiba folytán — idegen sor csuszott be. Az utolsó mondat
helyes szövege a következő:

Sajnos abban az időben vajmi kevesen látták be, hogy ez az
egyetlen járható ut a magyarság számára.

Az UJ TRANSILVANIA kiadásában eddig megjelent könyvek :

GYÓRI ILLES ISTVAN:

Géner Menci karrierje (regény) — elfogyott —

MIHAI EMINESCU:

Összes költeményei (Kibédi S. fordítása) — kapható —

GYÓRI ILLES ISTVAN:

Honny sois qui mal y' pense (novellák) — kapható —

GYÓRI ILLES ISTVAN:

Tíz perc szünet (Humoreskek) — elfogyott —

9 ERDÉLYI IRÓ:

A földalatti hármak (kollektív regény) — kapható —

Fenti könyvek, valamint a kiadóvállalat folyóirata megrendelhetők az Uj Transilvania kiadóhivatalában (Cluj, Str. Octavian Goga 13.)

•

•

•

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE 1918-1936